

SOSYOLOJİ ALANINDA ULUSLARARASI ÇALIŞMALAR

EDITÖR

DOÇ. DR. NEBİYE KONUK KANDEMİR

Mart 2024

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • C. Cansın Selin Temana

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

Birinci Basım / First Edition • © Mart 2024

ISBN • 978-625-6644-93-9

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Serüven Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

Telefon / Phone: 05437675765

web: www.seruenyayinevi.com

e-mail: seruenyayinevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 47083

SOSYOLOJİ ALANINDA ULUSLARARASI ÇALIŞMALAR

Mart 2024

Editör

Doç. Dr. NEBİYE KONUK KANDEMİR

İÇİNDEKİLER

SOSYOLOJİ VE SOSYAL HİZMETLER

SOSYOLOJİ VE SOSYAL HİZMETLER..... IX

BÖLÜM 1

ENGELLİLİK VE ERİŞİLEBİLİR TOPLUMSAL YAŞAM

Nebiye KONUK KANDEMİR 1

BÖLÜM 2

TÜRKİYE’DE VE DÜNYADA ENGELLİ İSTİHDAMINA YÖNELİK
UYGULANAN ÇEŞİTLİ YÖNTEMLER

Melda Medine SUNAY..... 19

Özgür YILMAZ..... 19

BÖLÜM 3

ENGELLİYE BAKIM VEREN AİLE ÜYELERİNİN ALGILANAN
SOSYAL DESTEK DÜZEYLERİ İLE STRESLE BAŞETME TUTUMLARI
ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ: SİVAS ÖRNEĞİ

Rıdvan TEMEL 39

Meral ÖZTÜRK 39

Ahmet TÜRK 39

BÖLÜM 4

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA KAVRAMI ÇERÇEVESİNDE GEZİCİ
MEVSİMLİK TARIMDA ÇOCUK İŞÇİLİĞİ

Çetin YILMAZ 57

SOSYOLOJİ ALANINDA KURAM, KAVRAM VE ARAŞTIRMALAR

BÖLÜM 5

SOSYOLOG NECMETTİN SADIK SADAK’IN ZİYA GÖKALP VE
DARÜLFÜNUN ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Güney NAİR 75

BÖLÜM 6

AKRAN ZORBALIĞI: KAVRAMSAL ANALİZ, KURAMSAL ÇERÇEVE
VE ÖNLEME STRATEJİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Ezgi Pınar BOZ..... 93

BÖLÜM 7

TOPLUMSAL YAŞAMDA BİLİNÇLİ EVLİLİK: EVLİLİK EĞİTİMİ
ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Musa YILMAZ..... 121

SOSYOLOJİ ve SOSYAL HİZMETLER

SOSYOLOJİ VE SOSYAL HİZMETLER

Nebiye KONUK KANDEMİR¹

İnsanların daha iyi bir hayata erişmesini sağlamak, insan hakları, yardım etme gibi evrensel ahlaki değerler üzerine kurulu felsefesi olan bir meslek olarak sosyal hizmet, ürünü olduğu toplum ve devlet yapılanmaları ile de ilişkilidir. Öte yandan sosyal hizmet mesleği ile bir bilim dalı olarak sosyoloji karşılıklı olarak birbirini besleyen ve etkileyen alanlar olarak ele alınmayı gerektirir. Sosyal hizmet-sosyal politika ilişkisi düşünüldüğünde toplum içerisindeki dezavantajlı grupların kültürel arka planının anlaşılmasının ne kadar önemli olduğu açıktır, bu ise ancak sosyolojik bilginin kullanılması ile mümkün olacaktır. Sosyal devlet anlayışı gereği öncelikle toplum içindeki dezavantajlı grupların istifade etmesi amacıyla geliştirilen ve uygulanan politikalar ve sosyal hizmet uygulamaları ancak ve ancak doğru planlama yapılarak etkin ve verimli olacaktır. Bu planlama ise güçlü bir saha verisinden beslenmelidir. Toplumun kadınlar, çocuklar, engelliler, yaşlılar gibi kesimlerinin ihtiyaçlarının karşılanması ve kültürel yapıya dayalı çözüm üretilmesi bu grupların tam olarak tanımlanması ile mümkündür. Sosyal hizmete daha çok makro düzeydeki uygulamalarda veri sağlayan sosyoloji, toplumsal yapı, yaşam biçimleri, üretim kaynakları, sosyal sorunların kaynağı, demografik yapı, sınıf ve tabakalaşma sistemleri gibi bileşenlere ait bilgileri sunmaktadır (Akyıldız, 2020:279). Okçay'ın da belirttiği gibi sosyoloji sosyal çalışmacılara toplumsal sorunların tanımlanmasında, çözüm yollarının nasıl olacağına ilişkin veriler sağlamada yol gösteren bir alandır. Öte yandan, toplumsal problemin bireysel, grupsal ve toplumsal boyutuna yardım yollarını aramada sosyolog, sosyal çalışmacı ve psikologlardan oluşan sosyal servis ekipleri oldukça işlevsel bir koordinasyonu sağlamaktadır (Okçay, 1994:158).

Sosyoloji ve sosyal hizmet arasındaki ilişki incelendiğinde iki alanın farklı aşamalardan geçmiş olduğu söylenmelidir. İki alanın ortak ilişki aşamasından sonra kopma yaşanmış son olarak ise yeni yakınlaşma aşaması gelmiştir. Sosyolojinin ürettiği bilgilerin ve araştırdığı olguların, sosyal hizmet uygulamasına katkı sağladığı ve Bu doğrultuda düşünüldüğünde sosyolojinin bir bilim, sosyal hizmetin ise bir meslek olduğu belirtilmektedir (Erbay, 2012: 40).

Sosyoloji ve sosyal hizmet alanlarının birbirleriyle ilişkisinin ardından sosyal çalışma sosyolojisi (sociology of social work) ve sosyolojik sosyal çalışma (sociological social work) olarak ayrıışan iki farklı bakış açısının önemi

¹ Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, nebiye.konukkandemir@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2046-1133

açıklanmalıdır. Barış ve Ataman'ın belirttiği gibi sosyal çalışma sosyolojisi, sosyal çalışmanın sosyolojik eleştirisi anlamına gelmektedir. Sosyal çalışma sosyolojisinde sosyal çalışmayı çağdaş, işlevsel açıdan farklılaşmış bir toplumun yapısal parçası olarak tanımlamak, sosyal çalışmanın yardım ederken ne yaptığını anlaşılır hâle getirmek vardır: “1900’lü yıllarda öz anlayışının eleştirel olarak deşifre edilmesi ile birlikte sosyal çalışma, yardım etmeye yönelik bir organizasyon olarak toplum tarafından kabul görmüştür. Zira sosyal çalışmacılar yardıma ve bakıma muhtaç bireylere yardım sağlamak, göçmen sığınmacılara danışmanlık yapmak, sığınma evlerindeki kadınlarla veya yetiştirme yurtlarındaki çocuklarla ilgilenmek, işsiz gençler için yardım sağlamak ve uyuşturucu bağınımları için sosyal destek ulaştırmak gibi insan refahına dokunan uygulamalar bütünüdür. Tüm bunlar sosyal çalışmanın toplum tarafından çoğunlukla kabul edilen ve yokluğu çoğunlukla yaşam koşullarının kötüleşmesi olarak görülen yardım hizmetlerini kapsamaktadır. Sosyal çalışma sosyolojisi, somut bir kuram sunumu olarak sosyal çalışmanın çağdaş toplumdaki farkı ve birliği hakkındaki sorunun aydınlanmasında katkı sunan bir disiplindir. Sosyal çalışma, hem bağımsız bir sistemin parçası hem de modern toplumun bir işlev sistemi olarak görülebilir” (Bommes ve Scherr, 2000: 14-26’den akt. Barış ve Ataman 2020:27-28). Öte yandan sosyolojik sosyal çalışma ise sosyal çalışma faaliyetleri hakkında akılcı kararlar almayı sağlar, Sosyal çalışmacılar “sosyolojik sosyal çalışma”yı araçsallaştırarak müracaatçıları karşı ödevlerini yerine getirmede yaşamış oldukları zorluklara çözüm geliştirmeyi sağlarlar (Dominelli, 1997’den akt. Barış ve Ataman 2020: 28).

Sosyolojiden istifade edilsin edilmesin sosyal hizmetin sunulma şekli toplum ve devlet yapılarının konuyla ilgili geleneğini yansıtan bir unsurdur (Bingöl, 2015: 76). Bu açıdan ele alındığında sosyal hizmetlerin sosyolojisi ile hem toplumsal yapıyı anlamak ve yorumlamak hem de Dünya ölçeğindeki sosyal hizmetlerin işleyişine değinerek etkin ve verimli sosyal politikalar geliştirmek mümkün olabilmektedir. Disiplinlerarası etkileşimin arttığı bilimsel çalışmaların arttığı gerçeği de göz önüne alındığında sosyal hizmetlerin sosyolojisi de kullanışlı bilgi üreten eleştirel bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bağlamda elinizdeki kitabın ilk dört bölümün önemi sosyal hizmet mesleğinin doğrudan ilişkili olduğu konular açısından okunmalıdır. Konuk Kandemir “Engellilik ve Erişilebilir Toplumsal Yaşam” isimli çalışmasında erişilebilirlik kavramı çerçevesinde toplumsal yaşam içinde engelli bireylerin durumunu öne çıkan bazı yönleriyle ele alma çabasıdadır. Çalışmasında özellikle erişilebilirlik zinciri olarak ifade edilen toplumsal yaşam içinde birbiriyle bağlantılı olan unsurlara topluca bakmanın önemi, engellilik konusunun çok boyutlu ve kapsamlı olarak ele alınmasının gerekliliği vurgulanmaya çalışılmıştır.

Sunay ve Yılmaz “Türkiye’de ve Dünyada Engelli İstihdamına Yönelik Uygulanan Çeşitli Yöntemler” isimli bölümde engellilerin istihdamı konusunda yapılan düzenlemelerin etkinliği ve uygulanabilirliği üzerine daha fazla araştırma ve politika geliştirme çalışmalarının önemini vurgulayarak, engelli istihdam çalışmalarının güncel ihtiyacı karşılamaması, engelli bireylerin nitelik düzeylerinin istenen seviyede olmaması, toplum yargı ve söylemleri, olumsuz işveren tutumları ve eğitimdeki yetersizlikler gibi sorunlara değinmişlerdir.

Temel, Öztürk ve Türk “Engelliye Bakım Veren Aile Üyelerinin Algılanan Sosyal Destek Düzeyleri İle Stresle Başetme Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Sivas Örneği” isimi bölümde Sivas il merkezinde bulunan, profesyonel olmayan ve evde bakım ücreti karşılığında ailede bulunan engelliye bakım hizmeti sunan 312 kişi ile yaptıkları saha çalışmasında engelli bireye bakım veren aile üyelerinin algıladıkları sosyal destek ile stresle başetme tutumlarını incelemeyi ve değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlamışlardır.

Yılmaz’ın “Sürdürülebilir Kalkınma Kavramı Çerçevesinde Gezici Mevsimlik Tarımda Çocuk İşçiliği” isimli çalışmasında ise çocuk işçiliğinin tarihsel gelişimine değinilmiş, çocuk işçiliğine yol açan faktörler üzerinde durulmuştur. Veriler ışığında Dünya’da ve Türkiye’de çocuk işçiliğinin mevcut durumu incelenerek, Türkiye’de gezici mevsimlik tarımda çocuk işçiliği ele alınmıştır.

Sosyal hizmetlerin sosyolojisi çerçevesinde, bu çalışmaların tümünün araştırmacılara katkı sağlaması umulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akyıldız, Y. (2020). Türkiye’de kamusal sosyal hizmetin temelleri: Sosyal Hizmet Enstitüsü, Sosyal Hizmet Akademisi, Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü.
- Barış, İ. ve Ataman, E. (2020). Sosyal Çalışma Disiplininde Sosyolojik Bakış Açısının Değerlendirilmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(1), s. 22-46.
- Bingöl, O. (2015). Genel bağlarıyla sosyal hizmet ve toplum. *Mavi Atlas*, (5), 69-77.
- Erbay, E. (2012). “Sosyal Hizmetin İlgili Bilim Dallarıyla İlişkisi” (iç) Sosyal hizmet bilimine giriş. Atatürk Üniversitesi Açık öğretim Fakültesi Ders Kitabı.
- Okçay, H. (1994). Sosyoloji ve Sosyal Hizmetler. *Sosyoloji Dergisi*, (5).

BÖLÜM 1

ENGELLİLİK VE ERİŞİLEBİLİR TOPLUMSAL YAŞAM

Nebiye KONUK KANDEMİR¹

¹ Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
nebiye.konukkandemir@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2046-1133

GİRİŞ

Pek çok farklı sebebe dayalı olabilecek engellilik durumu, toplum içindeki her bireyin her an farklı açılardan engelli olabileceği gerçeği, olumlu anlamda değişen insan hakları perspektifi; engellilik, toplumda engelli birey olmak, dezavantajlar, dezavantajların bertaraf edilmesi, engelli bireylerin ihtiyaçlarının uygun seviyelerde karşılanması gibi pek çok konunun eskisine oranla daha fazla tartışılmasında rol oynamaktadır. Gelişen teknolojinin toplumun tüm bireylerine sunduğu imkanlar, yaşam süresinin uzaması, geçici süre ile engelli olma durumu, engellilik perspektifinin daha geniş bir yelpazeyi kapsar hale gelmesine sağlayan unsurlardır. Ayrıca kültürel açıdan her ne kadar engellilik konusundaki damgalama devam etse de engellilik ve engellilik ile ilgili algının dönüşmesi, farkındalığın artması konunun önemini artırmaktadır. Şüphesiz alınan hiçbir önlem engelli olma durumunu tamamen ortadan kaldırmayacaktır ancak engelli bireyin asgari konfor alanına erişmesini sağlamaya çalışmak her şeyden önce bir insanlık ödevidir, sosyal politika üreten kurum ve kuruluşlar açısından ise mesleki zorunluluktur. Gerek insan hakları gerekse kültürel davranış kalıplarının ele alınması bakımından engelli bireylerin toplum ekseninde aktif role sahip olabilmesi ve topluma katılımının etkin bir biçimde sağlanabilmesi için engellilik konusunun sosyoloji perspektifinden de ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

Herşeyden önce bir sağlık sorunu olarak engellilik “kişisel ve çevresel faktörler bağlamında katılım kısıtlamaları, faaliyet sınırlamaları, vücut işlevleri ve fonksiyonlarında bozulmalara neden olan bir sağlık durumunun oluşumudur” (Yılmaz Düşünür ve Sarıışık: 2019: 7). Bu tanımda altı çizilmesi gereken en önemli husus fizyolojik açıdan yeti yitiminin ötesinde çevresel faktörler olarak belirtilen ve toplum tarafından inşa edilen kısımdır. “Öncelikle engellilik, genel olarak toplumsal bağlam içinde var olur, oysa yeti yitimi biyolojik bir koşuldur. Lenard Davis, engellilik ile yeti yitimi arasındaki ilişkiyi özlü bir şekilde şöyle tarif etmiştir: Engellilik bir duyu eksikliği ya da fiziksel veya zihinsel bir yeti yitiminden çok bu farklılığın algılanması ve inşasıdır. Yeti yitimi fiziki bir gerçekliktir, ama engellilik bir toplumsal inşadır. Örneğin hareket edememek bir yeti yitimidir, ama eğilimlerin olmadığı bir toplum bu yeti yitimini engelliliğe dönüştürür. Engellilik ancak toplumsal olarak inşa edilir; belli işlevlere, görünüme vb. duruma sahip olmanın ya da olmamanın ne anlama geldiğini analiz etmek gerekir”(Orhan ve Genç, 2015: 119). Engellilerin fizyolojik durumu toplum gözünde belli düzeyde engellenmelere ve dışlanmalara yol açmaktadır. Bu noktada engelliliğin tıbbi açıdan değerlendirilmesi kadar sosyolojik açıdan da ele alınması önem arz eder. Teknolojik gelişmeler, tıp bilimindeki ilerlemeler öncelikle tıbbi perspektiften yaklaşılması gerektiğini göstermekteyse de literatürde ana kabulün gelenekselci bireyci tıbbi model (traditional individualistic medical model) olduğu ve modelin getirdiği olumsuzlukların engelliliğin sosyoloji perspektifinden de

genel hatları ile değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir: “Bu modelde hastalık ve sakatlık tıbbi olarak açıklanır ve engelli bireylerin sosyal hareketleriyle ilgilenmek yerine onların hastalık ve sakatlık durumlarını iyileştirmeye ya da rehabilite etmeye önem verilir. Tıbbi ya da geleneksel bireyci tıbbi söylem engelli bireylerin sosyal yaşamlarında karşı karşıya kaldıkları sosyal baskı kavramıyla ilgilenmemekte ve engelli bireylerin sosyal, kültürel ve çevresel engellenmelerine odaklanmamaktadır” (Burcu, 2015: 355). Gelenekselci bireyci tıbbi modelde engelli bireylerin sosyal yaşamlarında karşı karşıya kaldıkları sosyal baskı kavramıyla ilgilenilmemekte ve engelli bireylerin sosyal, kültürel ve çevresel olarak karşılaştıkları engellemeler göz ardı edilmektedir. Dolayısıyla engellilik durumunun toplumsal sonuçlarının üzerinde durulmamıştır. Bireylerin toplum içindeki aktif katılımları ve sürecin gerektirdiği roller bağlamında yüklendikleri sorumluluklar toplumsal baskı ekseninde sekteye uğramaktadır. Ayrıca Aslan ve Şeker’in belirttiği gibi, “Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi ile Engellilerin Haklarına İlişkin Uluslararası Sözleşme engelli kişilerin haklarının ihlal edilmemesi için gerekli her türlü tedbirin alınmasını açıkça ifade etmektedir. Fakat buna rağmen engelliler “normal” kişiler olarak değil, ait oldukları ailenin toplumsal konumunu da zedeleyen “özürlü” ve “eksik” bireyler olarak algılanmaktadırlar.” (Aslan ve Şeker, 2013:451). Bu sebeple de engelli bireyler spor, turizm, sağlık, iş hayatı ve eğitim gibi birçok alanda ekseriyetle zorluklar yaşamaya devam etmekte ve toplumdan yine toplum eliyle soyutlanmaktadırlar.

Bu noktada toplumun en temel birimi olan ailenin hem engelli birey açısından önemi hem de engelli bireye sahip ailelerin yaşadıkları güçlükler tartışılmalıdır. Ailede engelli bir bireyin bulunması aileler için pek çok açıdan zorlu bir sürece sebep olmaktadır. Engellilik durumunun biçimi, ailenin yaşantısını, özellikle ebeveynleri etkilemektedir. Ebeveynler engelli çocuk sahibi oldukları andan itibaren sosyal yaşantılarında, aile içi yaşamlarında değişime gitmektedirler. Bu değişim neticesinde ebeveynler yeni rollerine uyum sağlama ve zorlukları kabullenme süreci içerisinde girmektedirler. Ebeveynler bu süreç içerisinde haliyle yoğun kaygı ve strese maruz kalmaktadır. (Ersoy ve Buluş, 2019: 777).

Özmen ve Çetinkaya, engelli bireye sahip ailelerle yapılan araştırma sonuçlarının, anne babaların engelli çocuk karşısında şok, inkar, üzüntü, öfke, kızgınlık, utanma, suçluluk, kaygı, beklenmedik krizler, dış dünyanın tutumuyla yüz yüze gelmekten kaçınma, hayal kırıklığı, kendine güven ve saygı duymada azalma tepkilerini gösterdiklerini; anne baba rollerinde, özel yaşamlarında, sosyal çevrelerinde, planlarında, iş yaşamlarında, ailenin yapısında ve işleyişinde, mali konularda değişikliklere neden olduğu belirtilmektedir (Özmen ve Çetinkaya, 2012: 37).

Engelli bireylerin kültürel ve çevresel baskılar çerçevesinde toplumun bir parçası olabilmek adına geçirdiği zorlu sürecin ebeveynleri de etkilediği ve

çocuklarını topluma kazandırmak için endişe duydukları açıkça görülmektedir. Ebeveynler süreç içerisinde çocuklarının farklılıklarını anlayışla karşılamayan bireylerle karşılaştıklarında ise bu endişe daha çok artmaktadır. Bu endişe yalnızca engelli bireyin değil ebeveynlerinde toplumdan soyutlanmasına sebep olacaktır. Kısaca bireylerin kendilerini toplumdan soyutlamalarının asıl sebebi bekledikleri sosyal desteği alamamalarıdır. Ebeveynler çocuklarının engel durumlarını kabullenen, yargılamayan, destek veren ve bu durumu normalleştiren bir toplum yargısı görmek istemektedir. Ciğerli ve arkadaşları çalışmalarında, anne-babanın engelli çocuğun ebeveynliğine uyum sağlamaları açısından sağlık profesyonellerinden aldıkları bilgilendirme, danışmanlık ve duygusal desteğin belirleyici olduğunu, belirtmektedirler (Ciğerli vd. 2014: 80).

Engelli çocuklarına süreç içerisinde destek sağlayan ebeveynler dışında çocuğunun engelli olduğunu kabullenemeyen ebeveynlerde bulunmaktadır. Bu ebeveynlerin çocukları üzerinde gösterdikleri olumsuz tutumlar engelli çocuğun hem ailesi tarafından öteki konumunda olmasına sebep olacak hem de çocuğun zamanla toplumda yer edinme, toplumda var olmaya çalışmasına engel olacaktır. Engelli birey toplumun en temel yapıtaşı olan ailenin ekserinde sürece katılım sağlar. Bu katılımın etkin ve olumlu etkileri için engelli bireylere verilen eğitim kadar engelli bireylerin aileleri içinde topluma faydalı bir birey yetiştirmesi ve süreç içerisinde farkındalığı sağlaması için gerekli eğitimler düzenlenmelidir. Engelli bireyleri olan aileler için sağlanacak desteğin kapsamı çevre koşullarının iyileştirilmesinden, engelli bireyin sosyal hayata katılımını farklı yollarla sağlamaya kadar uzanmaktadır.

Karataş'ın belirttiği gibi öncelikle fiziksel çevrenin yollar, kaldırımlar, kamu binaları, parklar ve bahçeler, okullar, içinde yaşanılan konutlar, ulaşım araçları ve bunun gibi daha bir çok fiziksel çevre unsurunun iyileştirilerek, topluma katılımın kolaylaştırılması sağlanmalıdır. Aksi takdirde hareket yeteneği sınırlanan bireyin toplumsal yaşamdan dışlanması durumu söz konusu olacaktır (Karataş, 2002:2). Fiziksel çevrenin yanında engelli bireylerin ekonomi, eğitim, sağlık, spor ve farklı alanlardaki durumları, aktif olarak sosyal hayata katılımları ve topluma yansımalarının değerlendirilmesi önemlidir. Bu çalışmada engellilik, toplumsal yapının kurumları ile birlikte erişilebilirlik başlığı altında ele alınmış, sunulan mevcut imkanlar ile geliştirilmeye açık yönlerin altı çizilmeye çalışılmıştır.

1. Toplum İçinde Engelli Birey

Nüfus ve Konut Araştırması sonuçlarına göre, en az bir engeli olan (3 ve daha yukarı yaş) nüfusun oranı %6,9 (4.876.000 kişi)'dur. Erkeklerde %5,9 olan bu oran kadınlarda %7,9'dur. Yaş grubu arttıkça en az bir engeli olan nüfus oranının artma eğiliminde olduğu görülmektedir. 35-39 yaş grubundan itibaren en az bir engeli olan kadınların oranı erkeklerden yüksektir (Tablo 1).

2011 yılına ait bu verilerin Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının bültenlerinde güncellenmesinin yapılacak değerlendirmelerde önemli bir veri kaybına neden olacağı belirtilmelidir. Ulusal Engelli veri sisteminde yer alan istatistikî verilerde ise engelli birey sayıları, bir kişi birden fazla engel grubunda yer alabileceğinden net olarak anlaşılamamaktadır.

Tablo 1: Genel Nüfus İçinde Yaş Grubu ve Cinsiyete Göre En Az Bir Engeli Olan Nüfus, (Türkiye, 2011)

Engelli Birey	Nüfus Oranı (%)	Erkek (%)	Kadın (%)
Tüm yaş grupları	6,9	5,9	7,9
3-9	2,3	2,5	2,1
10-14	2,1	2,4	1,8
15-19	2,3	2,6	2,0
20-24	2,7	3,4	2,0
25-29	2,6	3,0	2,3
30-34	3,2	3,4	3,0
35-39	4,0	4,0	4,1
40-44	5,1	4,7	5,6
45-49	6,9	5,9	7,8
50-54	8,8	7,1	10,7
55-59	12,1	9,2	15,0
60-64	16,5	12,3	20,4
65-69	23,0	18,3	27,2
70-74	31,9	26,3	36,3
75+	46,5	40,9	50,3

Kaynak: T. C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, Ocak, 2022, https://www.aile.gov.tr/media/98625/eyhgm_istatistik_bulteni_ocak_2022.pdf, Erişim tarihi, 17.03.2024),

Tablo:1'den görüleceği gibi, nüfusun önemli bir oranında engelli birey bulunmaktadır ve engelli bireyler, engeli olmayan bireylerin eğitim, sağlık, sosyal hayat gibi tüm alanlarda katılım hakkına sahiptir. İnsan hakları temelinde 'eşit haklara sahip olma ve kendi kaderini tayin edebilme hakkı' unsuru ön plana çıkmaktadır (Abay Alyüz, 2022: 458).

Sosyal engellenmeler bireyin toplumsal yaşama katılımı bağlamında bir nevi sosyal bir birey olması ve topluma aidiyetinin oluşmasında olumsuz bir rol oynamaktadır. Bireyin yaşam kalitesi ve engellenmesi toplumsal çevresi bağlamında şekillenmektedir. Engelli bireyler hastalık, kaza, hatalı tıbbi müdahale ya da kalıtsal nedenlerle diğer bireylerin aksine yaşamlarına eksik devam etmektedirler ancak fizyolojik engelden ziyade toplum tarafından engellenmişlik toplumsal yaşama katılımlarında ve sosyal yaşamlarında bir ba-

riyer oluşturmaktadır. Burcu'nun deyişiyile "Bireyin fiziksel özelliği, aslında onun içinde yaşadığı toplumun bir parçası olmasının engelleyicisi değildir, ancak engeline yüklenen anlamlar onun etiketlenerek engellenmesini yaratandır. Engelli bireylere ilişkin bakış açısı, engelli bireylerin sosyal konumunu ve kültürel resmedilmesini belirleyici olduğundan, engelli bireylere toplum tarafından atfedilen anlamları incelemek önemlidir." (Burcu, 2011: 37). Olumsuz tanımlamaların kültürel yapı içinde toplumdan topluma farklılaştığı söylenmektedir ancak bu kalıp yargıların zaman içinde fazla değişme uğramadığı görülmektedir. Kalıp yargılar doğrultusunda, toplumsal tutumlar genellikle acıma, merak ve cehalet içermektedir. (Burcu, 2011: 42).

Engellilerin sosyal yaşamlarında oluşan bariyerlerin ve toplumla bütünleşememelerinin temel sebeplerinden en önemlisi yoksulluktur. Birçok araştırmancının neticesinde, dünyanın her yerinde engellilerin büyük çoğunluğunun toplumun yoksul kesimlerinden geldiğini ve yoksulluk içinde yaşamlarını idame ettirdiklerini söylemek mümkündür (Karataş, 2001:3). Bu saptama gelişmiş/endüstrileşmiş ülkeler için de geçerli olup, yoksulluğun getirdiği güçlükler engelli bireylerin gereksinimlerini karşılamalarında ve birçok faaliyetten yararlanmalarında bariyerler oluşturmaktadır. Ancak engelliler için dışlanmışlık her zaman ve her yerde sosyal eşitsizlik veya ekonomik imkânsızlıktan kaynaklanmamakta, sosyal ve kültürel yaşamda aktif bir rol üstelenbilmesi amacıyla devlet kurumları tarafından gerekli önlemler alınmasına rağmen bazı durumlarda toplumsal ilişki ve algılar ile engellilerin sosyal bağlamda dışlanması durumu söz konusu olabilmektedir (Aslan ve Şeker, 2013:455). Bireyin engellilik durumu sosyal ve kültürel çevresine göre görece bir hal alabilir. Bu sebepten dolayı bireyin kırsalda yaşaması ya da kentte ve hatta kentin herhangi bir mahallesinde yaşaması onun sosyal engellenmelerle karşı gösterdiği tavrın belirleyici bir faktördür Bireyin yaşamını idame ettirdiği bölge bireyin eyleminin sınırlarını belirlemektedir. Engelli bireyin kent ya da köyde yaşaması; onun iş, okul, ev, akran ilişkileri gibi alanlarda bireyin topluma katılımında önemli bir dinamiktir. Bu bağlamda bireyin içinde bulunduğu sosyal mekânlar da sosyal ve kültürel ilişkilerinin dinamiğini belirleyen önemli unsurlardandır (Su ve Sağlam, 2020: 96, 98).

Köy içinde ilişkilerde engelli bireyler, acıma, alay edilme ve küçümsenme gibi olumsuz bakış açılarıyla karşılaşmaktadır. Kültürel tanımlanmaların yanında köy bağlamında bireylerin eğitim, ulaşım, teknoloji ve sağlık hizmet alımında sorunlar yaşanmaktadır. Kentte sağlanan hizmetlerin köy bağlamında eksik kalması engelli bireylerin zorluklarını arttırmakta ve birçok faaliyetten yararlanamamasına sebebiyet vermektedir. Engelli bireylerin çevrelerinde bulunan en yakın eğitim merkezlerine otobüs, minibüs, gemi gibi ulaşım araçlarıyla erişim sağlamak zorunda kalması engelli bireylerin eğitim hizmetlerinden faydalanamamasına neden olmaktadır (Su ve Sağlam, 2020:112). Kısaca engelli bireylerin kır ve kent açısından ele alındığında ya-

şam standartları, toplumsal bakış açısı ve kültürel benimseyişler açısından kır bağlamında kente göre olumsuz gözükmektedir. Birçok imkâna erişim açısından kent yaşamı kır yaşamına göre engelli birey açısından daha caziptir.

Engellilik konusunda bakışın olumsuz seyretmesinin, sosyal ayrımcılığın belirli bir biçimi olarak gözükmesinin sebebi öncelikli olarak gerekli eğitimlerin ve ihtiyaçların karşılanamaması ve bu bağlamda bireylerin olumsuz bakış açıları ve tutumlarının devam etmesidir. Olumsuz kültürel tanımlamalar ile engelli bireylerin kendilerini toplumdan soyutlamaları toplumsal başarısızlığı işaret etmektedir. (Burcu, 2011:52). Engelliler hakkındaki toplumsal algının temelinde yer alan sosyal temsiller tarafından şekillenen toplumsal tutumlar engellileri kapsayıcı veya engellileri dışlayıcı olmanın da belirleyicileridir (Aslan ve Şeker, 2013:456).

Sosyal devlet olmanın ilkelerini benimsemiş her devlet engelli vatandaşlarına anayasal hakları göz önünde bulundurarak gerekli eğitim şartlarını sağlamalıdır. Engelli bireyler; bedensel, zihinsel, duygusal ve sosyal özellikleri bakımından akranlarından farklı gereksinimlere ihtiyaç duymaktadır (Orhan ve Genç, 2015:117). Her bireye en üst kademedeki eğitime ulaşabilmesi için eğitime ulaşma hakkı, imkânları tanınmalıdır ve eğitim sisteminin amacı da her bireyi asgari eğitime ulaştırmak olmalıdır. Bireyler yeteneklerini ve potansiyellerini etkin bir biçimde kullanabilecek bir eğitim almalıdır. Kalabalık grupların ise yukarı eğitim aşamalarına geçişine imkân sağlaması açısından eğitim olanakları arttırılmalıdır (Tezcan, 1991: 85).

Engelli bireylere verilen eğitime bakıldığında ise geliştirmeye açık birçok yön olduğu görülmektedir. Bu sebeple eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde müfredatın düzenlenmesi gereklidir. Müfredatın düzenlenmesi engelli bireylerin yaşamlarını daha etkin bir şekilde sürdürmelerine olanak sağlayacaktır. Eğitim kurumları bireylere öz bakım beceri kazandırmakla birlikte bireyin yetenek ve bilgilerini aktif bir biçimde kullanmasına olanak tanıyacak faaliyetler sunması engelli bireyi geliştirecektir (Aslan ve Şeker, 2013:461-462). Engelli bireylerin eğitimi kadar harici bireylerin eğitimi de önem arz etmektedir. Engelli bireylerin topluma aidiyet duygusunun gelişmesi açısından toplumun engellilere olan bakış açısı, yaklaşımı ve tavrı değişmelidir. Ancak engellilere karşı olumlu tutumun çocukluktan itibaren aileler tarafından kazandırılması, yetişkin bireylere ise bilinçlendirme açısından gerekli eğitimlerin verilmesi son derece önemlidir.

Özellikle engelli bireylerin alacağı eğitimler yeti yitimlerinin, engele dönüşmesini önleyebilir. Formel eğitim kapsamının dışında kalan engelli bireyler içinse özel eğitim hizmeti bu kapsamda son derece önemlidir (Orhan ve Genç, 2015:119). Engellilerin eğitimleri ve engellilere sağlanacak destek son derece önemlidir. Engelliler alacakları eğitim ile mevcut yeti yitimlerinin, engele dönüşmesini önleyebilirler. Özellikle formel eğitim sisteminin dışında

kalan engelliler için özel eğitim hizmetlerinin önemi daha da anlamlı olacaktır. (Orhan ve Genç, 2015:119). Eğitim hizmetinin engelli bireylere etkin ve faydalı bir biçimde sağlanması bireyin hem sosyalleşmesine hem de istihdamına olanak sağlayacaktır. Eğitim ve istihdam olanağı göz önüne alındığında bu başlık altında eğitim verilerin incelemesi gereklidir.

Tablo 2: Engelli bireylerin eğitim durumu, okuryazarlık durumu ve cinsiyete göre dağılımı

	2014			2016			2019		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Okuma yazma bilmeyen	31,9	13,9	42	30,6	11,9	40,4	25,9	10,9	34,4
Okuma yazma bilen	68,1	86,1	58	69,4	88,1	59,6	74,1	89,1	65,6
Bir okul bitirmedi	42,1	24,7	51,9	40,6	20,9	50,8	35,7	18,1	45,6
İlkokul	39,4	45,8	35,8	39,7	48,4	35,2	41,3	50,4	36,2
İlköğretim veya ortaokul	7,3	12,3	4,5	7,7	11	5,9	8,5	12,3	6,4
Lise ve dengi okul	7,1	10,2	5,3	7,7	12	5,5	8,3	10,4	7,1
Yükseköğretim	4,2	7,1	2,5	4,3	7,7	2,6	6,2	8,8	4,8

Kaynak: TÜİK, Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri, 2022, https://www.tuik.gov.tr/media/announcements/toplumsal_cinsiyet_istatistikleri.pdf, Erişim tarihi: 15.02.2024

Tablo 2’de görüldüğü üzere, okuma yazma bilen engelli bireylerin yüzdelik oranı %68,1 okuma yazma bilmeyen engelli bireylerin ise yüzdelik oranı %31,9’dur. Cinsiyet bazında bakıldığında ise okuma yazma oranı kadınlara göre erkek engelli bireylerde daha yüksektir. İlkokul düzeyinden yükseköğrenim düzeyine doğru eğitime katılım oranı düşmektedir. İlkokul düzeyinden %39,4 yükseköğrenim düzeyinde eğitim alan engelli birey oranı ise % 4,2’dir. Bu oran engelli bireylerin eğitimlerine devam etmede güçlükler yaşadığını veyahut yaşam süresi ile ilgili detaylı bilgiler ile istatistiklerin tekrar gözden geçirilmesinin gereğini düşündürmektedir. Engellilik, eğitim kapsamında değerlendirildiğinde asıl gereksinimin engelli bireylerin eğitim olanaklarının iyileştirilmesi olduğu söylenebilir. Ayrıca, engelli bireylerin ilerlemesine olanak sağlayacak en önemli faktör harici bireylerin tutumlarını değiştirmesi olacaktır. Bu sebeple engelli bireylerin eğitimlerine odaklanıldığı kadar engel durumu bulunmayan bireylerin yasal süreçler bazında farkındalık eğitimleri sağlanması önemlidir.

2. Erişilebilirlik ve Engellilik

Toplumsal yapı ile ilişkiler açısından, hizmet alırken engelli bireyin durumunu ele almak kurumsal yapıda, iş hayatında, sağlık hizmeti alırken, dijital ve mobil ortamlara erişimde, turizmde, sporda erişilebilirliğin sağlanması anlamı taşır. Erişilebilirlik, Uluslararası Standardizasyon Örgütü’nün (International Organization for Standardization/ISO) tarafından ürünlerin, sistemlerin, hizmetlerin, ortamların ve tesislerin, belirlenen kullanım bağlamlarında belirlenen hedeflere ulaşmak için en geniş kullanıcı ihtiyaçları, özellikleri ve yeteneklerine sahip bir nüfustan insanlar tarafından ne ölçüde kullanılabileceği şeklinde tanımlanan bir kavramdır

(<https://www.iso.org/obp/ui/en/#iso:std:iso:21801:-1:ed-1:v1:en>, Erişim tarihi: 15.03.2024). Ülkemizde ise 7 Temmuz 2005 tarih, 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun'da 2014 yılında yapılan düzenleme ile ilk defa mevzuata giren erişilebilirlik, binaların, açık alanların, ulaşım ve bilgilendirme hizmetleri ile bilgi ve iletişim teknolojisinin, engelliler tarafından güvenli ve bağımsız olarak ulaşılabilir ve kullanılabilir olması şeklinde tanımlandığı belirtilmelidir (Acırlı ve Kandemir 2021: 231). Bu tanımdan da görülebileceği gibi erişilebilirlik, toplumsal hayatın içinde engellilerin çevreye, ürün ve hizmetlere erişimini kolaylaştıran, sosyal hayat içinde mümkün olduğunca rahatça ve konforlu bir şekilde yer almalarını sağlayacak bir bakış açısını da beraberinde getirmektedir.

TC Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının Erişilebilirlik kılavuzunda pek çok standardın belirlendiği Erişilebilirlik Zinciri olarak ifade edilen birbiriyle ilişkili pek çok fiziksel çevre unsurunun birbiriyle uyumlu hale getirilmesi, aksi takdirde erişilebilirliğin sekteye uğrayacağı belirtilmektedir (https://www.aile.gov.tr/media/65613/erisilebilirlik_kilavuzu_2021.pdf, Erişim Tarihi, 18.03.2024). “2030 Engelsiz Vizyon Belgesi”nde ise , “Engellilerin, eşit vatandaşlar olarak potansiyellerini gerçekleştirebildikleri içermeci bir toplum inşa etmek” olarak belirlenen vizyon “Kendi seçimlerini yapma özgürlükleri ve bağımsızlıklarını da kapsayacak şekilde, kişilerin insanlık onuru ve bireysel özerkliklerine saygı gösterilmesi”, “Ayrımcılık yapılmaması”, “Engellilerin topluma tam ve etkin katılımlarının sağlanması”, “Farklılıklara saygı gösterilmesi ve engellilerin insan çeşitliliğinin ve insanlığın bir parçası olarak kabul edilmesi”, “Fırsat eşitliği”, “Erişilebilirlik”, “Kadın-erkek eşitliği” “Engelli çocukların gelişim kapasitesine ve kendi kimliklerini koruyabilme haklarına saygı duyulması” ilkelerine dayanmaktadır. (https://aile.gov.tr/media/135666/2030_engelsiz_vizyon_belgesi_.pdf, Erişim Tarihi: 17.03.2024)

Erişilebilirliği sağlamak açısından yapılan düzenlemelere bakıldığında engelli bireylerin belirlenen oranlar esas alınarak bazı indirim ve muafiyetlerden yararlanabildikleri söylenebilir. “Engelli kimlik kartına sahip olan her engelli birey, kullandığı **toplu taşıma araçlarında ücretsiz seyahat hakkından** yararlanır. Tüm resmi ve özel halk otobüsleri, deniz ulaşım araçları ve TCDD bünyesindeki trenlerden engelli bireyler ücretsiz faydalanmaktadır. Engelli bireyin ücretsiz seyahat hakkından yararlandırılmama yahut hakkının kullanımının zorlaştırılması durumlarında olayın geçtiği yerin Mülki İdare Amirliği'ne olay tarihi, zamanı, araç plakası ve olay yeri ile ilgili ayrıntıları içerecek şekilde **şikâyette bulunulması gerekmektedir**. Tüm iç ve dış hatlar uçuşlarında % 20 indirim sağlamaktadır. 200 metre kareden küçük tek konutu olan engelliler emlak vergisinden muaftır. Engellilerin eğitimleri, meslekleri, günlük yaşamları için özel olarak üretilmiş her türlü araç-gereç ve özel bilgisayar programlarının temini **KDV'den müstesnadır**. Müze ve Ören Yerlerine giriş **ücretsizdir**. Milli parklar, tabiatı koruma alanları ve tabiat parklarına giriş **ücretsizdir**. Devlet tiyatrolarından **ücretsiz** yararlanmakta-

dırlar. **TOKİ**, hazırladığı projeler kapsamında planlanan konut sayısının %5'i kadarını engelli vatandaşlarımıza ayırmaktadır. Kimlik fotokopisi ve engelli sağlık kurulu raporu ile başvuru yapılmakta, hak sahipleri kura ile belirlenmektedir. **GSM operatörleri**, engelli kişilere özel tarifeler uygulamaktadır” (<https://www.aile.gov.tr/sss/engelli-ve-yasli-hizmetleri-genel-mudurlugu/engellilere-saglanan-diger-indirim-ve-muafiyetler/>, Erişim tarihi: 18:03.2024).

Bu çalışmada ise öne çıkan bazı kurumsal alanlar erişilebilirlik açısından eleştirel bakış açısıyla ele alınmıştır. Unutulmamalıdır ki eleştirel bakış açısı, geliştirilmeye ve iyileştirilmeye açık alanlara kötümser bir yaklaşımdan ziyade toplumsal ihtiyaçların görünür olması için bir çabadır.

Engelli bireylerin en fazla gereksinim duyduğu alanların başında sağlık gelmekte ve sağlık hizmetlerinden yararlanırlarken engelli bireyler birçok sorunla karşılaşmaktadırlar. Sağlık tesisine ulaşım, hastane içi işlemlerin uzun sürmesi, hastane içinde hareket güçlüğüne yaşanması, yeterince ilgili davranışın olmaması, öncelik hakkından yararlanamama gibi sorun başlıkları engelliler ve sağlık hizmeti arasındaki ilişkiyi gözler önüne sermektedir (Özata ve Karip, 2017: 423). Ancak sağlık alanında uygulanan düzenlemelerin olduğu, yapılan iyileştirmelerin araştırma sonuçlarına yansıdığı söylenmelidir. Şöyle ki 2010 yılında yapılan araştırmalarda sağlık hizmetlerinin ulaşılabilir olmadığı, bakım hizmetlerindeki yetersizliğin aile bireyleri ve gönüllü bireyler tarafından telafi edilmeye çalışıldığı (Yılmaz ve ark., 2010'dan akt. Kördeve, 2017: 22) belirtilirken, Kılıçer (2019:141) çalışmasında eleştirilebilir yanlar olmakla beraber sağlık alanında yüksek bir genel hizmet kalitesi algısından söz etmektedir.

Sağlık hizmeti alırken engelli bireyleri etkileyen ve memnuniyet düzeylerini etkileyen en önemli faktörlerden birisi engelli bireylerle iletişim içerisinde bulunması gereken çalışanların sergiledikleri tutumlardır. Özata ve Karip'e göre engelli bireyler sağlık hizmeti alırken; iletişimden memnun olmadığını belirtmekte, sağlık çalışanlarının rahatsız edici tutumları ile karşılaştıklarını, neşeli olmaya zorlandıklarını, bilgilendirmenin kısıtlandığını ifade etmektedirler. Sağlık çalışanlarının engelli bireyler ile iletişim konusunda gerekli iletişim bilgisine ve eğitimine sahip olmaması, işitme engeli için gerekli olan işaret dili bilme oranının düşük olması sağlık çalışanlarına iletişimi kolaylaştıracak eğitimlerin verilmesinin gerekliliğini göstermektedir (Özata ve Karip, 2017: 420).

Sağlık çalışanlarının yanısıra sosyal hizmet uzmanlarının da profesyonel bir biçimde mesleklerini icra edebilmeleri için, müracaatçı ile kurulan iletişim önemlidir. Özellikle diğer engel gruplarından farklı olarak bir başkasına fiziksel, duygusal ve düşünsel bağımlı olan zihinsel engelliler ile mesleki ilişkide uzmanın ön planda olması bu iletişimin hem değerini hem güçlüğünü düşündürmektedir. (Ulusoy, ve Dilmaç, 2009: 122)

Özetle, sağlık hizmetlerinde iyileşmenin sağlanması engelliler açısından büyük bir öneme sahiptir. Hizmet kalitesinin artırılması bireylerin sağlık

hizmetlerine ulaşımını kolaylaştıracaktır. Bu kapsamda her bir engel grubunun ihtiyaçlarını karşılayacak kapsamlar belirlenmeli ve düzenlemeler bu çerçevede yapılmamalıdır. Gelişmiş ülkelerde bakım hizmetlerinin sivil toplum örgütleri tarafından da desteklendiği düşünüldüğünde niteliği artıran bir faktör olarak sivil toplum örgütlerinin sağlık hizmeti sunma konusunda destekleyici etkilerinden istifade edilmesi etkin bir çözüm yolu olarak gözükmektedir.

Şüphesiz sağlık alanında erişilebilirliğin sağlanması engelli bireyler için öncelikli bir yere sahiptir. Sağlık hizmetlerine erişim kadar önemli olan bir diğer konu da engellilerin sosyal hayatın içinde yer almasını sağlayacak, engellilerin istihdamı konusudur. Toplum, engelli bireyleri üretmeden tüketen niteliğe sahip bireyler olarak görme eğiliminden ziyade istihdam süreçlerine engelli bireyleri dahil etmek için çaba sarfettikçe engelli bireyler toplum hayatına katılacak, üretken bireyler olacaklardır. (Şen, 2018:137). Bu sebeple engelli bireylerin gelişmiş ülkelerde iş hayatına katılımının önemsenmesi örnek alınarak uygulamalar bu yönde geliştirilmelidir. İlgili mevzuatta da belirtildiği gibi “engellilerin bir işte eğitilmesi, meslek kazandırılması, verimli kılınarak ekonomik ve sosyal refahının sağlanması amacıyla meslekî rehabilitasyon hizmetlerinden yararlanmasının sağlanması esastır” (Genç ve Çat, 2013: 375). Bu bağlamda engelli bireylerin iş yaşamına katılımı için becerilerine uygun eğitimler alması ve gelişimine olanak sağlanması gerekmektedir. Engellilerin toplumsal yaşama katılımlarını sağlamak amacıyla, çalışan, kazanan ve kendilerine yeten bireyler olmaları için yeterli desteği sağlamak toplumsal yaşamın gereğidir (Yıldırım ve vd. 2011: 12).

Tablo 3’de görüldüğü üzere çalışmayan engelli bireylerin oranı %84,9 çalışan engelli bireylerin oranı ise 15,1’dir. Engelli bireylerin çalışma oranının düşüklüğü cinsiyet bazında değerlendirildiğinde ise engelli kadınlar iş hayatından erkeklere göre daha uzak kalmaktadır. İşteki durum bazında en yüksek oran 71,5 ile Ücretli, Maaşlı, Yevmiyeli engelli çalışan oranıdır.

Tablo 3: Engelli bireylerin işteki durumu, çalışma durumu ve cinsiyete göre dağılımı %, 2022

	Erkek	Kadın	Toplam
Ücretli, Maaşlı Veya Yevmiyeli	69,7	75,0	71,5
İşveren	5,7	2,7	4,7
Kendi Hesabına Çalışan	21,5	6,0	16,3
Ücretsiz Aile İşçisi	3,0	16,3	7,5
Çalışan	27,8	7,9	15,1
Çalışmayan	72,2	92,1	84,9

Kaynak: Türkiye Sağlık Araştırması, 2022, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=-Türkiye-Saglik-Arastirmasi-2022-49747>, Erişim Tarihi: 19.02.2024

Engelli bireylerin toplumsal süreç içerisinde geçimini sağlayabilmesi açısından çalışma yaşamına katılmasının sağlanması önemlidir. Engellilerin çalışma hayatına katılım sağlaması sosyal güvence ve maddi kazanç elde etmesine, toplumla bütünleşme sürecine katkı sağlayacaktır. Çalışma hayatı engellilerin sosyal hayata katılımları, topluma faydalı birey olmaları, yeni bireylerle iletişim kurarak kendilerine sosyal bir çevre oluşturmaları, ayrıca kendilerine yetebilme duygularını geliştirmeleri açısından önem taşımaktadır. Çalışma hayatına katılabilmeleri için yeterli istihdam yöntemleri geliştirilmesi ve engellilik durumlarına uygun işyerlerinde çalıştırılmaları işsizlik oranlarını azaltacağı gibi işgücü piyasasına da katkı sağlayacaktır (Genç ve Çat, 2013:374). Engelli bireylerin iş hayatına katılım sürecinde iş çevresindeki bireylerin; olumlu, önyargısız davranışları ve bu çerçevede destekleyici olmaları önemlidir.

Engelli bireylerin iş hayatında yer alması kadar önemli olan, engelli bireylerin bedensel ve zihinsel anlamda iyileşmesine, benlik algısında değişime yol açacak önemli bir unsur ise spordur. Engelli bireyin spor faaliyetlerine katılımı ona artı değer katacak ve özellikle takım sporlarında diğer bireyler ile etkileşimine olanak sağlayacaktır.

Yapılan çalışmalar ve incelemeler sporun engelli bireylerin sağlığı üzerine olumlu etkisini de göstermektedir. Spora aktif katılım sağlayan ve bu süreci etkin bir şekilde sürdüren engelli bireylerin benlik saygısı ve yaptığı spor arasında önemli bir ilişki vardır. Toy ve arkadaşları yaptıkları çalışmada işitme engelli sporcular ile spor yapmayan işitme engelli ergenlerin benlik saygıları arasında anlamlı bir farklılık tespit etmişlerdir. Sporla birlikte insanlarla etkileşim, benlik değerini önemli ölçüde etkilemektedir. Bu süreç engelli bireyin toplumla bir bütün halinde kalmasını sağlayan önemli bir süreçtir. Engelli bireylerin yaptıkları sporun takım ya da bireysel spor olması benlik saygılarında farklılık yaratacaktır (Toy vd., 2020: 59).

Emamvirdi ve arkadaşlarının yaptıkları araştırmada bedensel engelli sporcuların spora katılım motivasyonu boyutları ile psikolojik esneklikleri arasında bir ilişki olup-olmadığı incelenmiş, bedensel engelli sporcuların psikolojik esneklik durumları iyileştikçe içsel motivasyonlarının yükseldiği görülmüştür. Araştırmada, bedensel engelli sporcularda “hayatlarını iyi idare etmelerinin inancı”, “geçmişinde olan acı hatıraların şu andaki hayatlarına engel olmadığını”, “kaygı ve hislerini kontrol altına tutabilecekleri” ve aynı zamanda “endişelerinin onların başarı olmalarına engel olamadıkları” gibi psikolojik esneklik faktörlerinin daha iyi durumda olduğu belirtilmektedir (Emamvirdi vd., 2020, s.279).

Tekkurşun Demir ve İlhan’a göre engellilik durumu farkı ile sporcuların motivasyonları arasında bazı farklılıklar görüldüğü belirtilmektedir: “Bedensel engelli sporcuların spora katılımda diğerlerine göre, daha çok iç dünyasının

dan etkilendiği, sporda heyecan, mutluluk, haz alma ve içsel isteğinin daha fazla ön planda olduğu söylenebilir. Dışsal motivasyon boyutunda ise görme engelli sporcuların puan ortalamalarının, bedensel ve işitme engelli sporculara göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu saptanmıştır. Bu bağlamda, görme engelli sporcuların diğer sporculara kıyasla çevreden daha fazla etkilendiği, ödül alma, alkışlanma, tebrik alarak popüler olma isteğinin diğer engel grubundaki sporculardan fazla olduğu düşünülebilir.” (Tekkurşun-Demir ve İlhan, 2020: 59) Bu sebeple engel gruplarının ihtiyaçları doğrultusunda spor olanaklarının şekillendirilmesi yerinde olacaktır.

Gelişmiş ülkeler pek çok alanda engellilere yeterli imkânı sunabilmekte ve bireylerin sosyal yaşama katılımlarına desteklemektedirler. Turizm bu alanlardan biri olup, “kişilerin para kazanma amacı olmaksızın, sağlık kazanmak, tatil yapmak ve bu gibi amaçlar nedeniyle yaptıkları seyahat ve en az 24 saat kalış gerektiren geçici konaklamalarını içeren faaliyetlerinin tümü” (Baş vd. 2015: 194) olarak tanımlanmakta, bu alanda sözkonusu engelli bireyler olduğunda engelsiz turizm tanımı ile karşılaşılmaktadır (Akın, A., 2019: 2084). Bireylerin ekonomik gücü, alacağı turizm hizmetinde de belirleyici olmaktadır. Özellikle engelli bireyler ekonomik zorluklar sebebiyle turizm faaliyetinden uzak kalabilmektedir

Turizm faaliyetine katılım sağlayan engelli bireylerin aktivitelerini her ne kadar ekonomik güç belirlese de iletişim bazlı etkenler de söz konusu olmaktadır. Çünkü engelli bireyler turizm faaliyetlerin gerçekleştirmek için aile fertlerine ya da yardımcı olabilecek bireylere ihtiyaç duyarlar. Düşünür ve Sarıışık, turizm faaliyetlerine katılan bireyler ile ilgili araştırmalarında engelli bireylerin ailelerinin aylık gelir durumları ve turizme katıldıkları yıl sayısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğunu belirtmişlerdir. Araştırmada elde edilen veriler doğrultusunda zihinsel engelli bireylerin engel dereceleri ile turizmde yaşadıkları zorluklar arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bu bağlamda zihinsel engelli bireylerin engel derecelerinin arttıkça turizmde yaşadıkları zorluklarında aynı ölçüde arttığı sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda engelli bireylerin turizm faaliyetlilerine katılımın ve memnuniyet düzeyinin artırılması doğru orantılı bir süreci gerektirmektedir. Bu zorluklar ekonomik zorlukların azaltılmasını ve bu doğrultuda engelli bireylere pozitif ayrımcılığı gerekli kılmaktadır (Düşünür ve Sarıışık, 2019: 12).

Türkiye, turizm bazında istatistiksel olarak değerlendirildiğinde, 2013 yılı itibarıyla, engelli turizmi pazarlayan uluslararası firmaların kataloglarına girebildiği (Şenol vd, 2016: 78), engelli bireyler için turizm verilerinin eksikliği de göz önüne alındığında ulaşılan konuk odası sayısının yeterli düzeyde olmadığı söylenebilir. Akın'ın belirttiği gibi “Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre Türkiye’de 2018 yılsonu itibarıyla 3928 turizm işletme belgeli tesis bulunmaktadır. Bu tesislerden yalnızca 1033’ünde engelli konuk odası

bulunmaktadır. Ancak Türkiye’de engelli bireylerin seyahat ve konaklamasına ilişkin verilerin istatistikleri henüz kayıt altına alınmadığından dolayı Türkiye’de toplam engelli yatak sayılarına ulaşmak mümkün olmamaktadır” (Akın, 2019: 2084).

Bu bağlamda engelli bireyler için turizm faktörünün farklı kategoriler bazında düzenlenmesi ve iyileştirilmesinin önemli olduğu söylenmelidir. Şenol ve arkadaşları araştırmalarında engellilerin turizm faaliyetinden yararlanırken karşılaştıkları önemli eksikliklerden birinin engelliler için tasarlanmış otobüslerin ve ulaşım araçlarının eksikliği olduğunu belirtilmektedirler. Ayrıca zihinsel ve bedensel engelli bireylerin yaşadıkları zorlukların düzeyi ve farklılığı görme engeli, yürüme engeli, işitme engeli açısından farklı düzenleme ve iyileştirmeler gerektirmektedir (Şenol vd, 2016: 89). Bu bağlamda engelli bireylerin turizm faaliyetlerinden faydalanma sürecinde çeşitli zorluklarla karşılaştıkları belirtilmelidir. Ancak sorunlar özellikle engelin farklılığı bazında ele alınarak çözülmeli ve gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.

Engelli bireylerin turizm faaliyeti ve katılım sürecinde insanlarla etkili iletişim kurmaya çalışması; bireylerin etkin faaliyetine, toplumla bütünleşme anlamında bir adım atmasına olanak sağlayabilmektedir. Öte yandan erişilebilir turizm olanakları ile farklılık yaratmaya çalışacak olan işletmelerin artmasının da ekonomik yapıya katkısının olacağı da düşünülmelidir.

Bir web sitesinin, mobil uygulamanın veya elektronik belgenin; görsel, işitsel, motor veya bilişsel engelli kullanıcılar ve yaşlı bireyler ve engelliler dahilinde her birey tarafından kolayca kullanılabilir ve anlaşılabilir olması ‘dijital erişilebilirlik’ olarak tanımlanmaktadır (Çetin, 2023:59). Dijital ve mobil ortama erişimin sağlanması her birey için önemlidir. Ancak erişim süreci her birey için kolay olmamaktadır. Engelliler dijital ve mobil ortama erişirken belli zorluklarla karşılaşabilmektedirler. Dijital eksenin yaş, beceri ve durum ayrımı gözetmeksizin her birey için belli hassasiyetler gözetilerek tasarlanması bu açıdan önem arz etmektedir. Bireylerin dijital ve mobil ortamına erişiminin sağlanması için belli unsurlar göz önünde bulundurulmalıdır. Özellikle engelli bireylerin erişim süreci diğer bireylere göre daha zorlu bir süreci kapsamaktadır. Engelli bireylerin gereksinimlerinin tasarım, geliştirme süreçlerine entegre edilmesi önemlidir. Web sitelerinin, araçların ve teknolojilerin engelli bireylerin kullanabileceği şekilde tasarlanması ve geliştirilmesi gerekmektedir. Görme engelli veya işitme engelli bireyin engelinin yarattığı gereksinimleri ve diğer engel gruplarının gereksinimleri dikkate alınarak erişime ulaşımın bu yönde düzenlenmesi önemlidir.

Hayatın her alanını etkileyen teknoloji, yaşanan sorunlara çözümler sağlamakta, Engelliler açısından da fırsatlar sunmaktadır. felç veya omurilik yaralanması gibi nedenlerle hareket kabiliyetini kaybeden bireylerin telefon-tablet kullanmasını sağlayan Apollon Gözlük (Apollon Head Mouse),

Dot (Braille Akıllı Saati), Yerli İşitme Cihazı, EyeSense (Sesli Uyarı Sistemi), Scewo (Merdiven Çıkabilen Tekerlekli Sandalye), WeWALK (Akıllı Baston), Parkinson hastaları, engelli bireyler kendi öz bakım ihtiyaçlarını karşılayan Akıllı Kaşık gibi yeni yardımcı teknolojilerden söz edilmelidir (<https://www.arena.com.tr/kesfet/makaleler/engellilerin-yasamini-kolaylastiran-teknolojiler>, Erişim tarihi, 17/02/2024).

SONUÇ

Engelli bireylerin toplumsal yapının farklı kurumlarında yer alabilmesi, sosyal hayata mümkün olabildiğince fazla katılımı, gerekli konfor alanının oluşturulması ülkelerin gelişmişlik düzeyinin de göstergesidir. Engelli bireylerin toplumsal hayatın içindeki aktif rolünde farkındalık oluşturulması büyük bir öneme sahiptir. Bireylerin kendilerini bütünü bir parçası olarak hissetmesini sağlayacak her adım sosyal bütünleşmeyi olumlu anlamda etkileyecektir. Bu noktada eğitimden sağlığa, spordan turizme kadar pek çok alanda erişilebilir toplumsal yaşam ve farkındalığı önem arz etmektedir.

Engellilerin toplumsal hayata katılabilmelerini sağlayacak basit tedbirlerle erişilebilirlik açısından; fiziksel çevrenin düzenlenmesi, kaldırımlar, duraklar, elektrik direkleri, uyarı levhalarının engellilerin yürümelerine engel olmayacak şekilde düzenlenmesi, trafik ışıklarının sesli sinyalizasyon ile desteklenmesi, toplu ulaşım araçlarının engelli bireylerin başka kişilere bağımlılıklarını azaltacak şekilde düzenlenmesi, toplumun engellilere karşı farkındalığının artırılması amacıyla eğitim ve bilgilendirme programlarının hazırlanması gibi öneriler farklı şekillerde dile getirilmekte ve kısmen uygulanmaktadır. Ancak yine de sözedilen bu basit uygulamaların geliştirilmeye muhtaç olduğu belirtilmelidir.

Diğer yandan, engellilere yönelik etkin ve verimli sosyal politikalar üretebilenin altı çizilmelidir. Bunun en önemli kaynağı ise başta durum analizi yapabilecek kadar sağlıklı veri sağlanması ile mevcut tabloyu hem araştırmacıların hem kamuoyunun hem de politika üreticilerin kullanımına sunmaktır. Geliştirilen sosyal politikalar, engellilerin toplumsal hayatın tüm alanlarına entegre olabilmesini sağlayacak mevzuat düzenlemeleriyle desteklenmelidir. Mevzuat düzenlemelerinde ve mevzuata uygunluğun denetiminde nicelikten çok niteliğin ön planda olması ise çok önemli bir zorunluluktur. Engelli erişimine uygunluk sayısının çokluğu kadar engelli erişiminin kalitesi de sorgulanmalıdır. (Sadece mevzuata uygun olsun diye yapılmış, ancak kullanımı mümkün olmayan tekerlekli sandalye girişleri gibi). Engelli istihdamına yönelik kadroların istismarının önüne geçmek, engelli bireylerin haklarının gasp edilmesini mevzuat ile imkansız kılmak, engelli bireylerin ailelerine verilecek destekleri makul ve mümkün olduğunca erişilebilir kılmak ancak istismarını engellemek, eğitim ve rehabilitasyon kademesinde iyileştirmeler ile toplumun tüm kesimlerinde farkındalık yaratarak, acıma,

merhamet etmenin ötesinde insan hakları bağlamında erişilebilir toplum olmak arzu edilen ideal durumdur.

Erişilebilirlik kavramı çerçevesinde toplumsal yaşam içinde engelli bireylerin durumunu öne çıkan bazı yönleriyle ele alma çabasındaki bu bölüm, şüphesiz her bir başlık altında geliştirilmeye muhtaçtır. Bu çalışmada özellikle erişilebilirlik zinciri olarak ifade edilen toplumsal yaşam içinde birbiriyle bağlantılı olan unsurlara topluca bakmanın önemi, engellilik konusunun çok boyutlu ve kapsamlı olarak ele alınmasının gerekliliği vurgulanmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Abay Alyüz, S. B. (2022). Engelli ve Engelli Sorunlarında Yeni Bir Perspektif Sosyal Dışlanmadan Sosyal Entegrasyon ve Sosyal İçermeye Yönelim. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 12(1), 457-471. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1064868>
- Acırlı, Z., ve Kandemir, Ö. (2021). Mekân tasarımı için erişilebilirlik kavramı ve boyutları. GRID-Architecture Planning and Design Journal, 4(2), 225-248. <https://doi.org/10.37246/grid.824581>
- Akın, A. (2019). “Otel İşletmelerinin Engelli Turistlere Yönelik Uygulamalarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8 (2): 2082-2103
- Aslan, M. ve Şeker, S. (2013). Engellilere Yönelik Toplumsal Algı ve Dışlanmışlık (Siirt Örneği).
- Baş M., Yenişehirlioğlu E. ve Zengin B. (2015). “Engelli Turizmi Kapsamında Müzelerde Ulaşılabilir Uygulamaların Tespitine İlişkin Karşılaştırmalı Bir Analiz”, Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3(1), 189-209.
- Burcu, E. (2011). Türkiye’deki Engelli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamalar: Ankara Örneği. Journal Of Faculty Of Letters/Edebiyat Fakültesi Dergisi, 28(1).
- Burcu, E. (2015). Türkiye’de Yeni Bir Alan: ‘Engellilik Sosyolojisi’ ve Gelişimi. Journal Of Sociological Studies/Sosyoloji Konferansları, (52).
- Ciğerli, Ö., Topsever, P., Alvur, T. M., & Görpelioğlu, S. (2014). Engelli Çocuğu Olan Anne-Babaların Tanı Anından İtibaren Ebeveynlik Deneyimleri: Farklılığı Kabullemek. Turkish Journal Of Family Medicine And Primary Care, 8(3), 75-81.
- Çetin, B. (2023). Dijital Erişilebilirlik: Kapsam, Kavramlar, Standartlar, Yasalar. Tasarım Mimarlık ve Mühendislik Dergisi, 3(1), 57-68.
- Emamvirdi R., Hosseinzadeh Asl NR., İlhan EL., Çolakoğlu, FF. (2020). Bedensel Engelli Sporcularda Psikolojik Esneklik ve Spora Katılım Motivasyonu. Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi. 14(2), 271-281
- Ersoy, A. F., & Buluş, S. (2019). Engelli Çocuğu Olan Annelerde Tükenmişlik: Nitel Bir Çalışma. Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 23(3), 764-781.
- Genç, Y. & Çat G. (2013). Engellilerin İstihdamı ve Sosyal İçerme İlişkisi. Akademik İncelemeler Dergisi, 8(1), 363-394.
- Karataş, K. (2001). Engellilerin Topluma Kazandırılması. Ufkun Ötesi Aylık Dergi, 5(29).
- Karataş, K. (2002). Engellilerin Toplumla Bütünleşme Sorunları: Bir Sosyal Politika Yaklaşımı, Cilt 2, Sayı 2, 43-55, Kasım 2002. Ufkun Ötesi Bilim Dergisi, 2(2).
- Kördeve, M. K. (2017). Engelli Bireylerin Sağlık Hizmeti Alımında Karşılaştıkları Problemler. Uluslararası Sağlık Yönetimi Ve Stratejileri Araştırma Dergisi, 3(2),

14-24.

- Orhan, S., & Genç, K. G. (2015). Engellilere Yönelik Ülkemizdeki Özel Eğitim Hizmet Uygulamaları ve Örnek Ülke Karşılaştırması. *Journal Of Social Policy Studies/Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*.
- Özata M. Karip S., (2017), “Engelli Bireylerin Sağlık Hizmetleri Kullanımında Yaşadıkları Sorunlar: Konya Örneği”. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 2017; 20(4): 409-427
- Özmen, D., & Çetinkaya, A. (2012). Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Yaşadığı Sorunlar. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 28(3), 35-49.
- Su, G., ve Burcu Sağlam, E. (2020). Köy Yaşamında Engelli Birey Olma Deneyimi: Nitel Bir Araştırma Örneği. *Journal Of Faculty Of Letters/Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 37(1).
- Şen, M. (2018). Türkiye’de Engellilere Yönelik İstihdam Politikaları: Sorunlar ve Öneriler. *Sgd-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 8(2), 129-152.
- Şenol, F. Oktay, K. ve Özmen M., (2016). “Engelli Turistlere Yönelik Otel Uygulamaları: Antalya Yöresi Örneği”, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:13, S.74-91
- Tekkurşun-Demir, G. & İlhan, E. L. (2020). Engelli sporcularda spora katılım motivasyonu. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 21(1), 49-69. doi: 10.21565/ozelegitimdergisi.490063
- Tezcan, Mahmut (1991). *Eğitim Sosyolojisi*, 6. Basım, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara.
- Toy, A. B., Toros, T., Gündoğan, U., Öğraş, E., ve Cetin, M. (2020). İşitme Engelli Güreşçiler ile İşitme Engelli Sedanter Bireylerin Bazı Değişkenler Açısından Benlik Saygısı ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Sportive*, 3(2), 48-61.
- Ulusoy, K., ve Dilmaç, B. (2009). *Ağır Düzeyde Zihinsel Öğrenme Yetersizliği (Öğretilebilir Düzeyde) Olan Çocukların Tarih Konularından Milli Değerleri Öğrenme Süreci İle İlgili Bir Çalışma. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(2), 120-135.
- Yılmaz Düşünür, S. ve Sarıışık, M. (2019). “Turizmde Zihinsel Engelli Bireylerin Yaşadıkları Zorlukların Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”, *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), S.5-25.

BÖLÜM 2

TÜRKİYE'DE VE DÜNYADA ENGELLİ İSTİHDAMINA YÖNELİK UYGULANAN ÇEŞİTLİ YÖNTEMLER

Melda Medine SUNAY¹

Özgür YILMAZ²

¹ Doç.Dr. Melda Medine SUNAY, Bursa Teknik Üniversitesi, İTBE, Sosyoloji bölümü, ORCID 0000-0003-3210-5942

² Özgür YILMAZ, , Bursa Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyoloji ABD., ORCID 0000-0002-9437-0541

Tüm bireylerin haklarını fırsat eşitliği gözeterek koruma altında tutmak için sosyal politikalar üzerinde durmaya çalışan sosyal devletin ana amaçlarından biri de sosyal ve ekonomik hayatı önceleyerek bedensel ve zihinsel olumsuzlukları olan bireylere yönelik koruyucu politikalar geliştirerek, engelli bireylerin toplumsal alanda ayrışmalarına engel olmaktır. Engelli bireylerin iş hayatına katılmaları ve kendi geçimlerini sağlayıp hayatlarını idame ettirmeleri sosyal hayatta ve insancıl hayat koşullarının sağlanmasında büyük önem taşımaktadır. İş olanaklarının artırılmasına yönelik yapılacak çalışmalar önemli tedbirlerin başında gelmektedir.

Toplumların üretmeden tüketici olduğunu düşündükleri engelli bireylerin istihdam sorunları gelişmekte olan ülkelerde toplumun genelini ilgilendiren sosyo-ekonomik sorunlar haline gelmektedir. Sağlıklı bireylere tanınan hakların tam ve adil olarak engelli bireylere de tanınması durumunda engelli bireylerin de herkes gibi başarı gösterebilecekleri yapılan çalışmalar ile belirlenmiştir. Engelli bireylere yaşadıkları sorunlar ile ilgili destek vermenin en insani ve eşit şekli olarak iş hayatı içerisinde yer bulmaları gerekliliğinde fikir hemfikir olunmasına rağmen engelli bireyler çoğu zaman mevcut koşullar sebebi ile iş hayatına girememekte ve maalesef toplumdan soyutlanmaktadır (Altan, 1975 s.227).

20. yüzyılın başı itibari ile engelli bireylerin iş hayatına atıldığı gözlemlenmektedir.

Bu döneme gelinene kadar gelişmiş olarak nitelendirilen ülkelerde dahi çalışma gücüne sahip olan engelli bireyler geçimlerini toplumsal alanda yaşadıkları dışlanmalar sebebi ile yakınlarından aldıkları destek ve dilencilik yolu ile kazanmak zorunda kalmışlardır. Sanayi Devrimi ile iş hayatı ve üretim politikaları, bireyleri insan yapan değerlerden uzaklaştırmıştır. Sosyal güvence ve iş sağlığı güvenliği yok sayılarak oluşturulan çalışma ortamlarının ucuz işgücü olarak görülen bireylerin hayatlarına engelli olarak devam etmeleri ve engelli bireylerin oranlarının artmasına sebep olduğu görülmüştür.

İş hayatından farklı olarak Dünya Savaşları dönemlerinde de fazla sayıda bireyin hayatına engelli olarak devam etmesine neden olmuştur. Günümüzde de devam eden savaşlar, iş kazaları ve mesleklere bağlı olarak bireylerin hastalanmaları, belli bir yaşın üzerindeki birey sayısının artışı ve sağlık problemleri bireylerin engelli olma oranlarının artmasında önemli bir yere sahiptir (Şen, 2018 s.130).

Yakın tarihte yapılan araştırmalara göre dünya nüfusunun yaklaşık %15'inin en az bir tür engele sahip olduğu düşünülmektedir. Ülkemizde ise bu konu hakkında 2002 yılında yapılan çalışmalar sonucunda mevcut nüfusun %12,29'unun (yaklaşık 8,5 milyon) engelli birey olduğu görülmüştür (World Report on Disability [WHO], 2011).

II. Dünya Savaşı'ndan sonra engelli bireyler Batı Avrupa ülkelerinde oluşan kanuni gelişmeler ile işgücü piyasasını tanımışlardır. Engelli bireylerin tamamı ile toplumdaki diğer bireylerin eşit olarak var olabilmeleri adına istihdam politikalarının geliştirilmesi ile geçmiş dönemlerde çalışma yaşamına dahil olamayan engelli bireyler, iş hayatına atılma imkânı yakalamış ve içinde yer almışlardır. Dünya genelinde Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nun verilerine göre istihdam yaşına uygun 386 milyon engelli bireyin bulunduğu tahmin edilmekte ve ülkelerin bazılarında engelli bireyler için işsizliğin %80'lere kadar tırmandığı görülmektedir (WHO, 2011).

Avrupa Topluluğu İstatistik Ofisi (EUROSTAT) 2011 yılı bulgularına göre Avrupa Birliği'nde (AB) engelli bireylerin işsizlik oranı %17,4 ve çalışma oranı %38,1 iken engeli bulunmayan kişilerde; işsizlik oranı %9,7 iken çalışma oranı %68,5'tir (Avrupa Topluluğu İstatistik Ofisi, 2011 akt. Şen, 2018). 2002 yılında Türkiye'de yapılan engelli bireylere yönelik araştırmada engelli bireylerin işsizlik oranı %15,46, çalışma oranı %21,71 ve süregen hastalığı olanlarda ise çalışma oranının %22,87 ve işsizlik oranının %10,77 olduğu görülmüştür (Devlet İstatistik Enstitüsü, 2009). Türkiye'de 2022 yılında yapılan çalışmaya göre %49,6 çalışma %10,3 işsizlik oranı belirlenmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2013). Nüfus ve Konut Araştırması 2011 yılı istatistiklerinde engelli kişilerde işgücü oranı %22,1 iken %20,1 çalışma oranı ve işsizlik oranı %8,8 olarak belirlenmiştir. Engelsiz kişilerde bu oranlar sırasıyla %49,9, %45 ve %9,8 olarak belirlenmiştir (TÜİK, 2013).

Engelli bireylerin istihdam verilerine bakıldığında dünyada ve ülkemizde işgücü katılım oranlarının normal nüfusa göre çok az olduğu görülmektedir. Ülke nüfusunun hatırı sayılır bölümünü oluşturan engelli bireylerin istihdam sorunu aşikardır.

1. ENGELLİLİK KAVRAMI VE ENGELLİLİK TANIMI

1.1 Engellilik Kavramı

Engel, engellilik, özürlülük, sakatlık kavramları, sosyal hayattan yasal süreçlere, işyeri politikalarına kadar bir çok alanda karşımıza çıkmakta ve bu kavramlara çeşitli açıklamalar getirilerek aralarındaki farklar ve benzerlikler konularında çelişkiler yaşanmaktadır. Tanımların netleştirilmesi ve farklılıkların sebeplerinin açıklanması önemlidir. Dolayısı ile kavramların tanımı üzerinde sağlanacak uzlaşma ile kullanım alanlarının netleşmesi karışıklıkları ortadan kaldıracaktır. Fakat bu alanda çalışma yapan kişilerin henüz engelliliğin, “tam”, “küresel” veya “zamana dayanıklı” tanımlarını bulmakta zorlanmışlardır (Grönvik, 2009 s.1). Bununla birlikte engelli olma halinin ön plana konulduğu söylemler; engelli kız, engelli çocuk, engelli adam vb. kişilerin aslında sahip olduğu sıfatların önüne geçerek toplum karşısında bu bireyleri ötekileştirmektedir. Hem bireylerin dışlanmasına sebep olarak ötekileştirilmeyecekleri hem de toplumsal alanlarda ve sosyal politikalar açı-

sından fayda görebilecekleri ortak dil ile herkesçe kabul edilebilecek bir kavramlaştırma ya da tanımlama mümkün olmalıdır (Güloğlu, 2022). Dolayısı ile yapılan araştırmalar incelendiğinde konu ile ilgili tek ve tam bir tanıma ulaşılamaması sebebi ile Engellilik kavramının literatürde kullanılmayı tercih edilen tanımlarına kısaca değinmek gerekmektedir.

1.2 Engellilik Tanımı

Türkiye’de 6462 sayılı kanun içeriğinde ve devamında yayınlanan Kanun Hükmünde Kararnameler (KHK) aracılığı ile engelli kişileri ilgilendiren tanımlamaların güncellenmesi amacı ile bir çok KHK’de değişiklik yapılmasına dair kanunun ile 96 mevzuat kaynağında köklü değişiklikler yapılmıştır. Mevzuat içeriğinde kullanılan “sakat, “özürlü” vb. engelli bireyleri olumsuz etkilenildiği görülen tanımlamaların yerine “engelli”, “engelli hâle gelme”, “el-verişsiz olmak” ifadelerinin eklendiği görülmektedir. Yapılan değişiklikler ile toplumsal alanda dışlanmamaları düşüncesinde yönlendirme yapılmak istenmiştir. 6462 sayılı kanunda üzerinde yapılan güncellemelerin toplumun bakış açısını iyiye sevk etmek ve bilincin yaygınlaştırılmasına yönelik öncelikler kapsadığı düşünülmektedir. Bir çok mevzuat üzerinde yapılan değişikliklerin yanı sıra 5378 sayılı “Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanununun” içeriğindeki “özürlü” kullanımı “engelliler” olarak değiştirilmiştir (Şenyüz, 2022).

Başbakanlık Özürlüler Dairesi Başkanlığı ise engellilik kavramını “Doğuştan veya sonradan kaza yada herhangi bir hastalık sonucu ruhsal, bedensel, duysal, zihinsel, sosyal yetilerini farklı derecelerde kaybetmiş, normal yaşamın gereklerine uyamayan kişiler” olarak tanımlamıştır (ÖZİDA, 2009 s.27).

2015’de WHO tarafından sunulan Küresel Engellilik Aksiyon Planı’nında “Engellilik zaman ve mekândan bağımsız tüm toplumlarda var olmuş ve var olan çok boyutlu bir olgu olmakla birlikte bir toplum sağlığı, insan hakları ve gelişim önceliği sorunudur” şeklinde açıklamıştır (WHO, 2011).

Dünya Sağlık Örgütü’ne göre, kişilerin ruhsal ve bedensel işlevlerine etki eden fiziksel ve zihinsel oluşumlar, engelliliği tanımlamaktadır. Kavram olarak ise bireyin sağlık durumu ve içerisinde bulunduğu faktörler ile bireysel faktörler arasındaki

ilişkiyi olumsuz etkileyen alanları ele alan kapsayıcı bir durumdur. WHO, engellilik tanımı açılımında eksiklik, sakatlık ve maluliyet olarak üç başlık öne çıkmaktadır.

- Eksiklik (Impairment): Fiziksel, psikolojik ya da anatomik fonksiyonlarda bulunan eksikliği ya da dengesiz olma halini ifade etmektedir.

- Sakatlık (Disability): Uzun süreli kaybı neticesinde ortaya çıkan ve

normal kabul edilen bir bireye oranla belirli kabiliyetlerin kaybı yada kısıtlanmasını anlatmaktadır.

-Maluliyet (Handicap): Uzun eksikliği ya da engellilik neticesinde bireyde ortaya çıkan ve bireysel standartlarına göre standart sayılabilecek faaliyetlerde bulunmasını engelleyen ve kısıtlayan dezavantajlılık halini anlatmaktadır (WHO, 2011).

Birleşmiş Milletler Engelliler Hakları Sözleşmesi (CRPD), engelli bireyleri geniş bir perspektiften ele alarak, insan hakları temelinde eşitlik ve toplumsal katılım ilkelerini ön planda tutmuştur. Engelli bireyleri şu şekilde tanımlar: “Standart bir bireyin şahsi veya sosyal hayatında kendi yordamı ile yapılması söz konusu olan gereklilikleri, beden veya ruhi kabiliyetlerindeki süre gelen ya da daha sonra gerçekleşmiş problemler sebebi sonucunda yapamayanlardır” (Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi, 2006 akt. Azarkan ve Benzer, 2018).

Uluslararası İşlevsellik, Engellilik ve Sağlık Sınıflandırması (ICF) engelliliği “sakatlık, faaliyet sınırlılığı ve katılım kısıtlılığı için kapsayıcı bir terim olarak kullanmaktadır. Engellilik, (beyin felci, down sendromu, depresyon vb.) sağlık sorunları olan bireylerin (olumsuz davranışlar, ulaşılamayan erişim ve sınırlı sosyal imkanlar gibi) kişisel ve çevresel unsurlar ile etkileşimler neticesinde ortaya çıkan olumsuz durumları ifade eder” şeklinde tanımlanmıştır (WHO, 2011).

2. ENGELLİ İSTİHDAM YÖNTEMLERİ

2.1 Engelli İstihdamının Gerekliliği

Günümüzde, engelli bireylerin istihdam edilmeleri ve iş hayatına katılmaları, toplumsal sorumluluk, eşit hak ve özgürlüklerden ziyade üretime katkıda bulunmayan engelli nüfusun sürekli tüketim tarafında bulunması toplam nüfus açısından değerlendirildiğinde kaynak dengesini olumsuz etkilemektedir (Aydın, 1991). Artan nüfus ve ekonomik koşullar dikkate alındığında engelli bireylerin istihdamı zorunluluk haline gelmiştir. Diğer taraftan toplumu oluşturan bireylerin maneviyatı açısından bakıldığında mental olarak sağlıklı toplum olmanın şartı, toplumun yapı taşı her bireyin mutlu olması ile orantılıdır. Yetenekleri doğrultusunda işgücüne katılan engelli bireylerin işe yarama hissiyatları ve kendine yetebilme kabiliyeti kazanmaları noktasında istihdamın maddi boyutundan önce manevi boyutunun da olduğunu kabul etmek gerekir. Ekonomik anlamda kendine yetebilme halinin, bireylerin kendilerine saygı ve güven duygusunu hissettirmesinin yanı sıra topluma olan bağlılık ve sahiplenme duygusunu da geliştirmektedir. Bahsedilen sosyal sebepler de engelli istihdamı konusunun ne denli önemli olduğunu vurgulamaktadır (Ekmekçi, 1987 akt. Yaman, 2023).

2.2 Engelli İstihdam Yöntemleri

Engelli bireylerin istihdamı konusunda yapılan çalışmalara bakıldığında belirli yöntemlerin sıkça tartışıldığı görülmektedir. İstihdam yöntemlerinin arasında kota yönteminin en çok tercih edilen yöntem olduğu görülmektedir. Bazı ülkelerde popülerliğini kaybetse de Avrupa Birliği'nde ve ülkemizde hala en çok istihdamında kullanılan yöntem olma özelliğini taşımaktadır (Orhan, 2011).

1-Kota Yöntemi:İşyerlerinin, belirli bir yüzde oranında engel durumu resmi raporlar ile belgelenebilen engelli bireyleri istihdam etmesini zorunlu tutar (Genç ve Çat, 2013).

2-Korumalı İşyerleri: Engelli bireylere belirli bir koruma altında çalışma imkanı sunar. Bu işyerlerinde, engelli çalışanlar özel ihtiyaçlarına uygun bir ortamda istihdam edilir.Ancak, bu yöntemin genel işgücü piyasasına entegrasyonu sınırlayabileceği eleştirilmektedir (Delsen, 1996).

3-Kişisel Çalışma Yöntemi: Maddiyat öncelikleri olmayan engelli bireyler tarafından tercih edilebilecek bir yöntemdir. Engelli bireylerin iş bulma çabalarına destek veren bu yöntem sayesinde kişiler kendi yeterlilikleri dahilinde aldıkları eğitimler ile istihdam edilebilirler (Özaydın ve İri, 2020).

4-İşverenlerin Zorunluluk Olmadan Engelli İstihdamı: Kota olmaksızın engelli bireyleri istihdam etme serbestliği tanıyan bu yöntem, iş dünyasındaki çeşitliliği teşvik eder. Ancak, gönüllü temelli olması nedeniyle istikrarlı bir çözüm sunmadığı düşünülmektedir (Orhan, 2011).

5-Evde Çalışma: Engelli bireylerin evlerinde çalışmalarına olanak tanıyan bu esnek yöntem, özellikle mobilite sorunu olanlar için çözüm olabilir. Ancak, sosyal izolasyon riskini beraberinde getirebilir.

6-Kooperatif ÇalışmaYöntemi: Engellilerin bir araya gelerek kooperatif oluşturup ortak iş yapmalarını sağlayan bu yöntem, dayanışma ve destek esasına dayanır. Ancak, kooperatifin sürdürülebilirliği ve rekabet gücü önemli bir faktördür (Orhan, 2011).

7-Sadece Engellilerin Çalıştırıldığı Seçilmiş İşlerde Çalışma: Kabiliyetleri ve engellilik durumları göz önünde bulundurularak yalnızca engellilerin istihdam edildiği yöntem, özel yeteneklere sahip bireylerin potansiyelini ön plana çıkarabilir. Ancak, sınırlı bir istihdam alanı sunabilir.

Bu yöntemlerin etkin bir şekilde uygulanabilmesi her bir yöntem özelinde engelli bireylerin karşılaştığı zorlukların anlaşılması ve ortadan kaldırılması önemlidir. Eğitim, farkındalık ve destek mekanizmalarının güçlendirilmesini ve toplumsal çeşitliliği artırarak iş yaşamında adaleti sağlayabilir.

2.2.1 Kota yöntemi

Batı dünyasında engelli bireylerin istihdamında uzun bir geçmişe sahip olan kota yöntemi, engelli bireylere istihdam imkanı sağlamayı amaçlayan sosyal bir zorunluluğa dayanır (Seyyar, 2012). Özellikle I. Dünya Savaşı sürecinde savaş mağdurlarının istihdamını kolaylaştırmak için ortaya çıkmış ve zamanla savaş sebebi ile hayatına engelli olarak sürdüren bireylere, iş kazası mağdurlarına ve sigortası olmayan engelli bireylere kadar genişletilmiştir (Barnes, 1992). Kota sistemleri, işverenlere belirli bir oranda veya sayıda engelli bireyleri istihdam etme yükümlülüğü getirmektedir. Ancak bu sistem, engelli bireylerin iş piyasasına girememeleri noktasında karşılaştıkları sorunları çözmek amacıyla ortaya çıkmış bir sosyal çalışmadır. Bu çalışmalar iş piyasasındaki çeşitliliği artırmak ve sosyal adaleti sağlamak adına önemli bir adımdır (Thornton, 1998).

Kota sistemi, işletmelerin belirli bir büyüklüğe ulaşması halinde, belirlenen yüzdelik oranlarında engelli çalıştırmaları uygulamasıdır. Ancak bu uygulama ülkeler arasında ekonomik ve sosyal gelişmişlik düzeyine göre farklılıklar göstermektedir. Engelli bireylerin istihdama entegrasyonu konusunda özellikle Amerika, İsveç ve Danimarka gibi ülkeler gönüllü istihdamı tercih ederken diğer Avrupa Birliği ülkeleri zorunlu kota sistemini benimsemiştir (Delsen, 1996).

Kota sisteminde, engelli istihdamının yaygınlaştırılabilmesi için işverenlere vergi indirimleri, maaş avantajları, eğitim destekleri, teşvikler vb. avantajlar sunulmaktadır. Ancak yöntemin ceza sistemine dayanması, işverenler üzerinde olumsuz tutumlar geliştirmesine neden olabilmektedir. Ayrıca, küçük işyerlerini dışarıda bırakabilir ve bölgesel farklılıklara yol açabilir. Yine de kota sistemi birçok ülkede kullanılmakta olup iş piyasasında engelli bireylerin daha fazla yer edinmelerine katkı sağlamaktadır.

2.2.2 Korumalı işyerleri yöntemi

Korumalı işyerleri engelli kişilere rehabilitasyon hizmetleri vererek aynı zamanda engelli bireylerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik imkanlar yaratmak ve sosyal bütünleşmeyi sağlayarak istihdama destek olmak amacıdır (Visier, 1998). Pek çok ülkede engelli bireyleri istihdam etmek yönteminin birincil amacıdır.

Üretkenlik hedefini ön planda tutan uygulamalar ve olguya finansal açıdan bakan ülkeler mevcuttur. Bu işyerlerine dair bakış açısı farklılıkları, engellilik durumuna yaklaşıma göre şekillenmektedir (Migliore, 2010). Bu işyerleri için perspektifi belirleyen görüşlerin eksi kutubunda engellilere patolojik-medikal bir nesne olarak bakan tıbbi medikal model bulunurken, artı kutupta engelli bireylerin mevcut durumlarını insan hakları ve adalet çerçevesinde yorumlayan bakış açısı sosyal modeldir. Engelleri nedeni ile bireyleri

eksikmiş gibi gösteren bu bakış açısı nezninde müdahale gerekliliği olduğu düşünen tıbbi-medikal modelin aksine, sosyal model asıl etken faktörün, toplumun olumsuz tutum ve bakış açılarından kaynaklandığını düşünmektedir (Arıkan, 2002). Sosyal model'e bakıldığında rehabilite etme ve toplum ile uyum sağlama amacı ön plana çıkmaktadır. Sosyal model engelli bireyin sadece kişisel durumuna değil toplumsal etkileşim şartlarına da odaklanmaktadır (Özgökçeler ve Alper, 2010 s.41).

Korumalı iş yerleri, engelli bireylerin normal işgücü piyasasında yer bulmaları zor olduğunda, devlet tarafından desteklenen özel iş yerleri olarak çalışmaya dahil olmuştur. Teknik ve mali destekle güçlendirilen bu iş yerleri, engelli çalışanlar için özel olarak düzenlenmiş alanlara sahiptir. Temel amaçları, engelli bireylere düşük rekabetin olduğu, destekleyici bir çevrede istihdam sağlamaktır. Bu iş yerleri, engelli çalışanların mesleki becerilerini geliştirmelerine yardımcı olur ve özel eğitim programlarına katılarak istihdam edilebilme kabiliyetlerini artırmak için yeni koşullar sağlar. Ayrıca, topluma daha iyi entegre olmalarını sağlamak ve sosyal katılımlarını artırmak için destek oluşturur. Engelli bireylerin potansiyellerini tam olarak kullanmalarına olanak tanıyan bu yöntem toplumsal entegrasyonu güçlendiren önemli bir destek sistemidir (Karaaslan ,2020).

Genellikle istihdam piyasasına entegrasyonu zor zihinsel engelli, ağır dereceli engelli, düşük eğitim seviyesine sahip bireyler ve kadın engelli öncelikli bireyleri hedefler. Korumalı işyerlerinde istihdamı yapılan engellilerin sürekliliği olacak iş alanlarına geçişini desteklemek amacı ile çeşitli programlar uygulanmaktadır (Aktekin, 2010 s.148-153).

Dünyadaki korumalı işyerlerinin temel amaçları beş ana kategoriye ayrılabilir. Engelli bireyleri istihdam etmek, hizmet ve mal üretmek, mali performansı arttırmak, engelli bireylere iş olanağı sunmak. Üretimi ikinci plana alarak engelli bireylerin kendi potansiyelini gerçekleştirmesine yardımcı olmak amacındaki bu yöntem genellikle istihdam piyasasına entegrasyonu zor olan engelli bireyleri hedefler (Visier, 1998). Bu gruplar arasında zihinsel engelli, ağır dereceli engelli, düşük eğitim seviyesine sahip bireyler ve kadın engelli bireylere öncelik tanınmaktadır. Korumalı Dış İstihdam: Engelli bireylerin açık ancak korunaklı alanlarda istihdamının sağlandığı yaygın bir kamu sektörü uygulamasıdır (Bergeskog, 2001).

Kuşatılmış Alan: İş alanında üretim birimi olarak yer verilen korumalı işyeri düzenidir (Bergeskog, 2001).

İş Kooperatifleri ve Geri Dönüşüm, Onarım Atölyeleri: İstihdam fırsatları sunan diğer programlar arasında yer alır (Bergeskog, 2001).

Sosyal Girişimler: Bu alanlarda çalışan engelli bireyler, açık iş piyasasında çalışanlarla eşit haklara sahip olabilir (Bergeskog, 2001).

Coşkun'un (2009) ifade ettiği üzere Almanya'da, engelli için ayrılan korumalı işyerleri "Engelli Çalışma Atölyesi" adlandırılmaktadır. Bu alanlar, genellikle üç ana birimden oluşan kapsamlı bir sistem sunmaktadır. Engelli atölyeleri engelli bireylerin işgücü piyasasına entegrasyonunu desteklemeyi amaçlar (Coşkun vd., 2009 akt. Özaydın ve İri, 2020).

Engelli Çalışma Atölyesi Bölümleri;

1. Yeterlilik Bölümü:

Burada, çalışma isteğinde olan engelli bireyin atölye ortamına uyum durumu değerlendirilir. Aynı zamanda, bu aşama, engellinin üretim safhasından iş piyasalarına geçiş yapabilme potansiyelini belirlemeye odaklanır. Bu değerlendirme, bireyin beceri setini ve isteklerini anlamak için kapsamlı bir süreç içerir (Orhan, 2011).

2. İşe Alıştırma Bölümü:

Bu aşamada, engellilere kişisel gelişim, mesleki performans ve çalışma verimliliği üzerine planlı ve düzenli eğitimler sunulur. Bu eğitimler, bireylerin kendi potansiyellerini en üst düzeye çıkarmalarını ve iş yaşamında başarılı olmalarını destekler. İşe alıştırma süreci, engellilerin güçlü yönlerini keşfetmelerini ve bu güçlü yönleri iş dünyasına nasıl kullanacaklarını anlamalarını sağlar (Orhan, 2011).

3. Çalışma Üretim Bölümü:

Bu bölüm, işe alıştırma kısmındaki eğitimleri başarıyla tamamlayan engelliler için bir istihdam aşamasını temsil eder. İş piyasasında uygun bir iş bulamayan bireyler, atölyenin bu bölümünde farklı işlerde istihdam edilirler. Bu yaklaşım, engeli olan kişilerin yalnızca istihdam edilmesinden ziyade paralel olarak kendi potansiyellerini yakalamalarına imkan sağlayarak sosyalleşmelerini arttırmaktadır (Orhan, 2011).

Almanya'daki bu özel atölye modeli, engelli bireylerin iş dünyasına adaptasyonunu ve kariyer gelişimini teşvik eden bir bütünsel bir yaklaşım sunarak toplumsal katılımı artırmayı hedefler. Korumalı işyeri modelinde kapsam olarak farklı uygulamaların engellilere yönelik çalışma ve endüstri ilişkileri ile ilişkilendirildiği belirtilmiştir. Bu modellerin, ülkelerin hukuk sistemleriyle doğrudan bağlantılı olduğu ve iş sözleşmeleri, iş saatleri, iş sağlığı-güvenliği gibi detayların incelenerek sınıflandırıldığı görülmüştür (Öz ve Orhan, 2012).

Korumalı İşyerleri Kapsamında dört ana işyeri modeli öne çıkmaktadır:

Terapötik Model: Bu model genellikle mental problemlere sahip kişilerin çalıştırıldığı kurumlarda yaygındır. Engelli bireyler, çalışandan ziyade yararlanıcı veya kursiyer konumunda olup, iş hukuku kapsamındaki birçok hüküm onlara uygulanmamaktadır. Ancak işçi sağlığı ve işgüvenliği konusunda ek tedbirler alınmaktadır (Alpagut, 2006 s.29-36).

Ara Model: Engelli işçilerin yarı çalışan olarak kabul edildiği bir modeldir. Engelliler genellikle çalışan olarak değerlendirilse de tüm iş borçlarına ve yükümlülüklerine tabi tutulmamaktadır (Aktekin, 2010 s.148-153).

Karışık Model: Çeşitli korumalı istihdam yapılarını içeren bir modeldir. İş-temelli yardım merkezlerine vurgu yapıldığında tedavi amacı öne çıkar fakat ücretli istihdamın ön planda olduğu durumlarda korumalı işyeri modeline odaklanılabilir. Bu sistemin artılarında biri de tedavi edici modelden ara modele geçiş imkanının olmasıdır (Alpagut, 2006).

Ücrete Dayalı İstihdam Modeli: Belirli miktarda engelli çalıştıran işyerine çeşitli teşvikler verilir. Engelli bireyler, normal çalışanların sahip olduğu haklara sahiptir (Bergeskog, 2011).

Bu modele yönelik eleştiriler arasında düşük ücret seviyeleri, sosyal sınırlamalar, standart iş sözleşmelerinin yaygınlığı ve iş alanlarının vasıf gerektirmeyen işler olması gibi konular bulunmaktadır (Kregel ve Dean, 2014). Ayrıca, çalışma koşullarının iyileştirilememesi, sürekliliği olan işlere geçişteki zayıflık, genel kabul görmüş çalışma normlarına uymayan çalışmaların varlığı gibi faktörler eleştirilmektedir (Migliore, 2010 ; Thornton, 1998). Ancak, korumalı işyerlerinin sağladığı avantajlar arasında engelli bireylere kişisel emniyet, özgüven kazandırma, motivasyonu artırma ve sosyalleşme imkanları öne çıkmaktadır (Torre ve Fenger, 2014).

2.2.3 Kişisel çalışma yöntemi

Kişisel çalışma yöntemi, engelli bireylere göre özelleştirilebilen zamanlama ile iş imkanı sunması ve kendi işlerini kurma fırsatı tanınması nedeniyle popüler bir seçenektir (Blunkett, 1999; Boylan ve Burchardt, 2002). Bu yöntem, engelli bireyler için daha erişilebilir bir seçenek olarak değerlendirilmektedir. Ancak, kişisel çalışma yöntemi genellikle engelli kişilerin kendi işlerini kurmalarını veya başkalarına istihdam sağlamalarını sınırlayan belirli kısıtlamalara sahiptir (Meşhur, 2004 s.183).

Kişisel çalışma yöntemi, engelli bireylerin herhangi birinin desteğine gerek duymadan çalışmalarına olanak tanıdığı için önem taşımaktadır. Yöntem, engelli bireylere diğer yöntemlere göre daha yumuşak ve uygun bir çalışma metodunu sunar (Thornton, 1998 akt. Seyyar 2012).

Bu özellikleri dört ana başlık altında toplayabiliriz:

i. Engellilerin Temel Eğitimi: Engellilerin iş kurma-yönetme konusundaki temel becerilerini geliştirmeleri için eğitim almaları önemlidir.

ii. Ülkedeki Ekonomik Gelişmeler ve Kaynak Bulma İmkânları: Engelli bireylerin iş kurmalarını desteklemek için ekonomik kaynaklara ulaşabilmeleri gereklidir.

iii. Engellilere Sağlanan Mesleki Eğitim: Engellilerin sahip oldukları mesleki becerileri geliştirmeleri ve iş kurma konusundaki yeteneklerini artırmaları için sağlanan mesleki eğitim önemlidir.

iv. Girişimciliğin Teşvik Edilmesi: Engellilere yönelik girişimcilik faaliyetlerini teşvik eden politikaların oluşturulması, bu yöntemin başarısını artırabilir (Orhan, 2011).

Yöntemin amacına ulaşabilmesi için bahsedilen dört özelliğin entegre olması gerekir. Ayrıca toplumun bilincinin artırılması da önemlidir. Özellikle teknolojik gelişmeler ve evden çalışma imkanları, engellilerin kendi işlerini kurmalarını kolaylaştırabilir.

Ülkemizde kişisel çalışma yöntemi, engellilerin istihdamını artırmak için potansiyel bir yöntem olmasına rağmen, genellikle üzerinde yeterince durulmayan bir seçenektir. Bu nedenle, engellilere yönelik destek mekanizmalarının güçlendirilmesi ve girişimciliği teşvik eden politikaların oluşturulması, bu yöntemin etkin bir şekilde kullanılmasını sağlayabilir (Çavuş, ve Tekin, 2015).

2.2.4 İşverenlerin zorunluluk olmadan engelli istihdamı yöntemi

Engelli bireylerin kendi istekleri doğrultusunda istihdam edilmesini ifade eder. Ancak, işyerlerinin engellilere uygun hale getirilmesi, ek maliyetler ve önyargılar nedeniyle, hükümet teşviklerine rağmen işverenlerin bu yöntem yöneltmemesine neden olmaktadır (Öz ve Orhan, 2013 s.52). Türkiye’de, yasal zorunluluğu olmadığı halde çalıştırması gerekenden fazla engelli bireye istihdam sağlayan işyerlerine teşviki verilmektedir. İş Kanununa göre, kontenjan fazlası engelli istihdam eden işyerleri fazladan istihdam ettikleri her çalışan için prime esas kazanç alt sınırı üzerinden hesaplanan sigorta primine ait işveren borçları devlet tarafından ödenir (Köksal, 2010).

Bu yöntemde, işverenlerin kendi istekleri doğrultusunda engelli istihdam etmeleri, Engellilerle ilgili önyargılar nedeniyle sınırlı olabilir. Engellilerin iş hayatında farklı algılanması, engellilerin kendilerini kabul ettirme çabalarını ve üretkenliklerini kanıtlama süreçlerini zorlaştırabilir. Önyargıların ortadan kaldırılması ve toplumsal bir bilincin oluşturulması, bu yöntemin etkin bir şekilde kullanılabilmesi için önemlidir. Bu bilincin eksik olduğu durumlarda ise Engellilerin istihdamı, işverenlerin tutumlarına ve engellilerin bireysel çabalarına bağlı olacaktır (Meşhur, 2004).

2.2.5 Evde çalışma yöntemi

Son yıllarda iletişim ve elektronik teknolojilerindeki ilerlemeler, iş hayatının zorunlu olarak yeniden yapılanmasına neden olmuştur (Güloğlu ve Sertkan 2003). Güncel yaklaşımlarda işin nasıl ve nerede yapıldığından ziyade zamanında, doğru ve eksiksiz bir şekilde tamamlanması ve zamanında

işverene ulaştırılması önemli hale gelmiştir (Berkün, 2012). Kuruluşlar maliyetleri düşürme, verimliliği artırma, çalışandan devir oranını azaltma, değişken örgütsel yapılanmalarına uyulması ve nitelikli çalışan ihtiyaçlarına katkı sağladığı için, yerinde çalışma uygulamalarındansa değişik istihdam biçimlerini benimsemeye başlamıştır (Tokol, 2001).

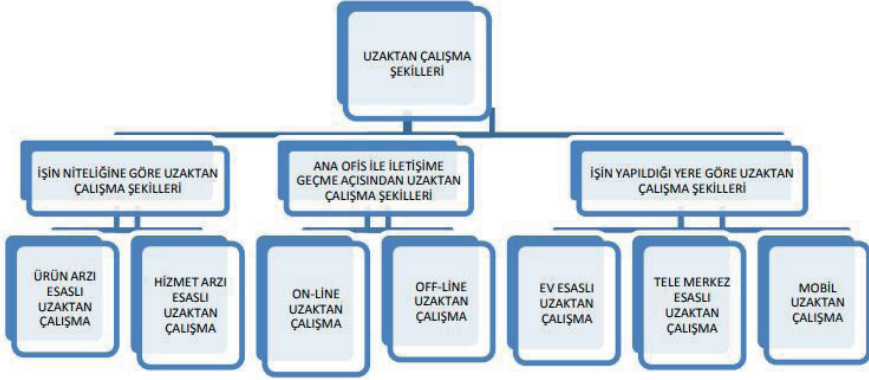
Çeşitli çalışma biçimleri arasında evde çalışma merkezli uzaktan çalışma, işverenlere nitelikli çalışan sağlamada ve performanslarını daha rahat kullanabilecekleri alanlarda çalışmalarına ve imkan sunmak konusunda daha tercih edilir bir çalışma yöntemi olmuştur. Ayrıca, bu gelişmeler teknolojiyi etkin bir şekilde kullanabilen işgücünü talep edilen bir nitelik haline getirmiştir (LaMonica, 2003 akt. Berkün, 2012).

Uzaktan çalışma (Telework/Teleworking), bu çalışma yöntemine bir örnek olarak ele alınabilir. 1970’li yıllarda yaşanan petrol krizinin devamında, yakıt kullanımının azaltılması hedeflenmiş ve yolculuklarazaltılmasını amaçlayan bir çalışma biçimi kısıtlanmış dolayısı ile petrol tüketimi azaltmıştır (Meşhur, 2016). Günümüzde yaygınlaşarak her yerde karşımıza çıkan bu yöntem, evde çalışma olgusuna farklı bir perspektif kazandırmıştır (Demircioğlu ve Engin, 2002 s.32–33; Tan, 2007 s.38).

Uzaktan çalışma kavramının ne anlama geldiği konusundaki tanımlar çeşitlilik arz etmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), uzaktan çalışmayı merkez ofisten ya da üretim noktasından farklı bir alanda gerçekleştirilen, çalışanın merkez ofiste ya da üretim yerindeki çalışanlarla direk bireysel temas yerine, yeni teknolojiler aracılığıyla iletişim sağladığı bir iş modeli şeklinde tarif etmektedir (Tokol, 2001). AB’nin kaynaklarında geçen tanıma göre; kendi hesabına çalışanlar ve ev işçileri tarafından yürütülen bir çalışma şeklidir. Bu çalışma biçiminde işin tamamı ya da hatırı sayılır kısmı, iş paydaşlarından ve iş alanından farklı bir ortamda gerçekleştirilir ve güncel teknolojiler ile telekomünikasyon aktif bir şekilde kullanılır (Zengingönül, 2003 s.165). Uzaktan çalışma, yeni teknolojileri kullanmak sureti ile bulunan yerden bağımsız yapılması şeklinde de tanımlanmaktadır (Murphy, 1996 akt. Berkün 2012). Braber (2011) uzaktan çalışmayı; işin çoğunluğunun işyeri dışında teknolojiden (görüntülü görüşme uygulamaları, e-posta, mesajlaşma vb.) faydalanarak yapılan çalışma şekli olarak tanımlamaktadır. Bahsedilen bütün uzaktan çalışma açıklamalarında; “organizasyon”, “yer” ve “teknoloji” değişkenleri, spesifik olarak kullanılmaktadır. Sonuç olarak uzaktan çalışma dahil olduğun yapılanmanın haricinde bir mekandan işlerin yürütülmesidir (Meşhur, 2004).

İş hayatına önemli seviyede esneklik katan uzaktan çalışma, değişik şekillerde uygulanmaktadır. Şekil 3.1’de yapılan çalışmalarda ve uygulamada kullanılan seçenekler yer almaktadır (Tan, 2007 s.44).

Şekil 3.1: Uzaktan Çalışma Şekilleri

Kaynak: (Tan, 2007 s.44)

Ulaşım sisteminde, Sanayi Devrimi sonrasında ortaya çıkan değişiklikler yüzünden, iş yerleri kentlerin yaşam alanlarından uzaklaşmış; günümüzde ise bilişim teknolojilerinin sunduğu imkanlarla tekrar ev ortamına dönüşür (Meşhur, 2007 s.267). Ortaya çıkan evde çalışma biçimindeki uzakta çalışma hali, işin tamamı veya önemli bir bölümünün bireyin kendi evinde gerçekleştirildiği bir çalışma modeli oluşturmuştur. İşçi, işveren veya kendi hesabına çalışan kişi, geleneksel işyerinden uzakta, genellikle evinde çalışır ve bu süreçte bilişim teknolojileri, internet ve telekomünikasyon araçlarını aktif bir şekilde kullanarak iş görür duruma gelmiştir. Bu çalışma yöntemi, işin evde gerçekleştirilmesine olanak tanıdığından, iş süreçlerini daha esnek hale getirmiş ve çalışanlara iş ortamına uzaktan erişimli imkan sağlamıştır. Bu da işverenlere nitelikli işgücü çekme ve çalışanlara daha esnek daha cazip bir çalışma ortamında faaliyet gösterme imkanı sunmuştur (Berkün, 2012).

Yurt Dışında Evde Çalışma,

Ev esaslı uzaktan çalışma, engelli bireylere çalışma yaşamına katılma imkanı sağlayan fırsat olarak değerlendirilmektedir (Meşhur, 2006 s.82). Engelli istihdamını desteklemek amacıyla dünya genelinde çeşitli projeler ve kuruluşlar faaliyet göstermektedir. Örneğin, ABD'de National Telecommuting Institute (NTI), engelli bireylere evden çalışabilecekleri alanları göstermek ve işverenlere eğitilmiş çalışanlar sağlamak amacıyla 1995 yılında kurulmuştur. Benzer şekilde, Midwest Institute for Telecommuting Education (MITE) ve Minneapolis Rehabilitation Center (MRC) gibi kuruluşlar, engelli çalışanlar için ev esaslı uzaktan çalışma temel eğitim programlarını geliştirmiştir. İngiltere'de Remploy, devletlere ve özel iş yerlerine çeşitli ürün ve hizmetler sunarak engelli istihdamına katkıda bulunmaktadır. Kanada'da ise Job Access projesi, farklı türdeki çalışan engellileri kapsayacak hükümet kadrolarının açılmasını sağlayarak ev esaslı

uzaktan çalışma uygulamalarını başlatmıştır (Meşhur, 2006 s.83-84). Norveç'te FFO içerisinde geliştirilen projeler, engelli kişilere teknoloji aracılığı ile uzaktan eğitim ve rehabilite hizmetleri sunmaktadır. Bu projeler, engellilerin geleceğin iş piyasasına entegre edilmesi ve sürdürülebilir istihdam fırsatları yaratılması amacını taşımaktadır. Ancak, engelli istihdamı konusunda ev esaslı uzaktan çalışmanın sağladığı avantajların farklı engelli gruplarının ihtiyaçlarına uygun olarak yapılandırılması gerekmektedir. Bu bağlamda, devlet politikalarının geliştirilmesi ayrıca ev ortamlarının çalışmaya uygun hale getirilmesi için yapılan eğitimlerin ve maliyetlerinin devlet tarafından desteklenmesi önemlidir. Ülkemizde engellilere yönelik yapılan çalışmalarda toplumsal ve kanuni ilerlemeler gözlenmekle birlikte, ev esaslı uzaktan çalışma konusundaki projelerin sayısının yetersiz olduğu görülmektedir (Meşhur, 2006 s.82-83).

2.2.6 Kooperatif çalışma yöntemi

Kooperatif işletmeler aracılığıyla istihdam yaratılması, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) temel öncelikleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu konudaki vurgu, 1996 tarihli ILO Genel Konferansı'nda alınan 127 numaralı Tavsiye Kararı ile belirginleşmiştir. Bu kararda, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik ve Sosyal Kalkınmada Kooperatiflerin Rolü" başlığı altında kooperatiflerin, sınırlı kaynakları olan insanların genel durumlarını iyileştirme, girişimciliği teşvik etme konusunda en önemli seçenek olarak kabul edildiği ifade edilmiştir (Tekeli, 1990 s.55).

Bu yöntem, engellilerin bireysel gayretleri ya da devletin yönlendirmesi ile kurulan kooperatif yapılanmalar ile, farklı sektörlerde kendileri için çalışma imkanları yaratmalarını amacını taşıyan yaklaşımdır (Meşhur, 2004 s.183). Kooperatif çalışma yöntemi uygulamada içerik olarak korumalı işyerlerine benzemektedir (Meşhur, 2004). Dayanışma esaslı bu metot ile engelli kooperatifleri, katılımcılarının sahip oldukları kabiliyetlerini çok iyi analiz ederek, yapacakları işe uygun olarak iyileştirmeler gerçekleştirmelidir. Bağımsız bir kuruluş olarak buldukları sektörde daha nitelikli faaliyetler gösterebilirler (Meşhur, 2004 s.183). Kooperatif çalışma yöntemi, Engelliler için kendi işlerini kurma ve sürdürme konusunda bir çıkış yolu sağlamakla birlikte, ülkeden ülkeye farklılık gösteren sübvansiyon modellerine karşımıza çıkmaktadır. Bu yaklaşım, engelli dostu istihdam politikalarının geliştirilmesinde önemli bir adım olarak görülebilir. Ancak, uygulamadaki detaylar, mevcut mevzuat ve koşullara bağlı olarak değişiklik göstermektedir (Meşhur, 2004).

Kooperatif çalışma yönteminin kullanıldığı ülkelerde yasal düzenlemeler çerçevesinde bu yöntem desteklenmektedirler. Örnek olarak İtalya belirlediği bir bütçe dahilinde herhangi bir şarta tabi tutmadan ihale vermektedir (Orhan, 2011). Bazı kooperatifler öncelikli olarak eğitim sıkıntısı yaşayan ve mental sağlık sorunları yaşayan bireyleri istihdam etmeyi amaçlayan işçi kooperatifleri konusunda İngiltere'de ki örnekler arasında yer almaktadır.

2.2.7 Sadece engellilerin çalıştırıldığı seçilmiş işlerde istihdam

Engel şekline-çeşidine göre belirlenmiş işlerde yalnızca engelli bireylerin çalıştırıldığı bir yaklaşımdır. Örneğin, bazı ülkelerde telefon santral operatörlüklerinde görme engellilere özel olarak istihdam sağlanmaktadır. Ancak, bu modelin başarıyla uygulanabilirliğinin maksimum seviyelerde olabilmesi için engelli bireylerin çalışabileceği alanlara dair detaylı iş ve meslek analizi çalışmalarının yapılması ve iş tanımı detaylarının çalışılması gerekmektedir (Çelikten, 2005 129).

Günümüz işyerlerinde, çeşitli yeteneklere sahip bireylerin bir araya gelecek uyumlu bir şekilde çalıştığı ortamlar bulunmaktadır. İş analizleri, işletmeler için kritik bir rol oynayarak, işe uygun kişilerin istihdam edilmesine yardımcı olmaktadır. Bu analizler, işlerin gereklilikleri, tecrübe, tehlike durumu, eğitim gereksinimleri gibi faktörleri belirleyerek iş tanımlarını oluşturur. İş tanımları, işin bilinen görev ve sorumluluklarını, eğitim ve iş tecrübesini, çalışanlara sağlanan faydaları ve çalışma ortamıyla ilgili bilgileri içerir (Öz ve Orhan, 2012).

Engellilerin istihdamı için uygun iş tanımlarının yapılması, engelli bireylerin hangi işleri yapabilecekleri konusunda objektif bir bilgi sağlar. Ancak, bu model Engelli bireylerin belirli işlere odaklanmasına ve diğer meslek alanlarına yönelmelerini kısıtlamasına neden olabilir (Thornton ve Lunt, 1994 akt. Aköğretmen ve Orhan, 2020).

Mevcut engelli istihdam yöntemlerinin incelenme sonuçları, bu modellerin engelli bireylerin istihdam sorununu tam anlamıyla çözemediğini göstermektedir. Bu bağlamda, engelli bireylerin istihdamını zorlaştıran faktörlerin tespiti önemlidir. Öneri setleri oluşturulurken, mevcut aksaklıkları giderme yeteneği yüksek ve işlevsel önerilere odaklanılmalıdır (Öz ve Orhan, 2012).

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Ülkemizde, engellilerin temel bir insan hakkı olan iş hakkına erişimlerine yönelik düzenlemeler yapılmaktadır. Ancak engellilerin eğitime erişememesi ve istihdam edilmelerindeki zorluklar, bu alanda daha fazla çalışma gerekliliğini ortaya koymaktadır. Engellilerin istihdam edilmesi konusunda yapılan düzenlemelerin etkinliği ve uygulanabilirliği üzerine daha fazla araştırma ve politika geliştirme çalışmalarının önemli olduğu görülmektedir.

Engelli istihdam çalışmalarının güncel ihtiyacı karşılamaması, engelli bireylerin nitelik düzeylerinin istenen seviyede olmaması, toplum yargı ve söylemleri, olumsuz işveren tutumları ve eğitimdeki yetersizlikler yaşanan sorunların başında gelmektedir. Engelli bireyleri kapsayan çalışmaların sonuç verebilmesi için sürekliliği olan uluslararası karşılaştırılabilir net bilgilere ihtiyaç vardır. Engellilere ilişkin politikaların geliştirilmesinde istatistiki verilere fazlaca ihtiyaç olmasına rağmen en temel değişkenler (eğitim, iş, sağ-

lık vb.) ve dezavantajlı bireylerin engelliliğine ilişkin istatistiki veriler oldukça sınırlıdır. Engelli bireylerin sosyal yaşamda ve iş yaşamında karşılaştıkları sorunlar gözlemlenerek çalışmalar yürütülmeli ve toplumu oluşturan her bireye farkındalık yaratarak uygulanması sağlanmalıdır (Çondur vd., 2020).

Engelli istihdamı politikalarıyla ilgili bireyleri daha net bilgilendirmek için sosyal medya, etkili bir iletişim aracı olarak kullanılabilir. Öncelikle, sosyal medya platformları üzerinde engelli istihdamı politikaları hakkında bilgilendirici ve farkındalık artırıcı içerikler paylaşılabilir. Bu içeriklerde, mevcut politikalar, teşvikler, destekler ve başvuru süreçleri gibi konulara odaklanarak, bireylerin bu konuda bilinçlenmeleri sağlanabilir.

Ayrıca, sosyal medya üzerinde etkileşimli içerikler kullanılarak, bireylerin sorularına yanıt verilebilir ve bilgi paylaşımı desteklenebilir. Canlı yayınlar, soru-cevap formatındaki etkinlikler veya interaktif görseller aracılığıyla, engelli istihdamı politikalarıyla ilgili detaylı bilgiler aktarılabilir ve bireylerin konu hakkında daha fazla bilgi sahibi olmaları sağlanabilir.

Ayrıca, sosyal medya platformları üzerinde, engelli istihdamı konusunda başarı hikayeleri ve örnek uygulamaların paylaşılması, bu alandaki olumlu gelişmelerin ve başarıların daha geniş kitlelere duyurulmasını sağlayabilir. Bu tür içerikler, toplumsal farkındalığın artmasına ve engelli istihdamı konusundaki olumlu algının güçlenmesine katkı sağlayabilir.

Sonuç olarak, sosyal medya, engelli istihdamı politikaları ile ilgili bilgilendirme, farkındalık artırma ve toplumsal destek oluşturma açısından önemli bir araç olarak kullanılabilir. Etkili iletişim stratejileri ve içerik planlamasıyla, sosyal medya platformları üzerinde engelli istihdamı konusunda daha geniş kitlelere ulaşılabilir ve bilinçlendirme çalışmaları desteklenebilir.

KAYNAKÇA

- Akögretmen, M., & Orhan, S.** (2020). Engelli İstihdamında Bir Alternatif Olarak Engelli Girişimciliği. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 236-256.
- Alpagut, G.** (2006). Korumalı işyeri kavramı ve korumalı iş. *Sicil İş Hukuku Dergisi*, Eylül, 29-36.
- Altan, Ö. Z.** (1975). *Sakatlar ve Türkiye'de çalışma sorunları*. Anadolu University (Turkey).
- Aktekin, Ş.** (2010). Özürlü istihdamında korumalı işyerleri çözüm olacak mı?. *Mercek Dergisi*, Ekim, 148-153.
- Arıkan, Ç.** (2002). Sosyal model çerçevesinde özürüllüğe yaklaşım. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 2(1), 11-25.
- Aydın, Y.** (1991). Sakatların İstihdamı Hakkında Tüzük Uygulaması Açısından Sakatların Çalışma Sorunlarının İncelenmesi ve Zonguldak Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Barnes, C.** (1992). Disability and employment. *Personnel Review*, 21(6), 55-73.
- Berkün, S.** (2012). Özürlülerin istihdamında ev esaslı tele çalışma (evde tele çalışma): Bursa ili belediyelerinden örnekler.
- Bergeskog, A.** (2001). *Labour market policies, strategies and statistics for people with disabilities: A cross-national comparison* (No. 2001: 13). IFAU-Institute for Evaluation of Labour Market and Education Policy.
- Boylan, A., & Burchardt, T.** (2002). Barriers to Self-Employment for Disabled People, Report Prepared for the Small Business Services.
- Çavuş, Ö. H., & Tekin, A.** (2015). Türkiye'de engellilerin istihdam yöntemi olarak korumalı işyeri. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(1), 145-165.
- Çelikten, M.** (2005). Neden İş Analizi Yapılmalı?. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(18), 127-135.
- Çondur, F., Yenipazarlı, A., & Cömertler, N.** (2020). Engelli istihdamının dünyada ve türkiyedeki görünümü. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 347-362.
- Delsen, L.** (1996). Gradual retirement: Lessons from the Nordic countries and the Netherlands. *European journal of industrial relations*, 2(1), 55-67.
- Demircioğlu, M., & Engin, M.** Dünyada ve Türkiye'de esnek çalışma, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul 2002. *Esnek Çalışma*.
- Genç, Y., Çat, G.** (2013). Engellilerin istihdamı ve sosyal içerme ilişkisi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(1), 363-394.

- Güloğlu, F. K.** (2022). Engellilik hakkında kavramsal karmaşanın nedenleri ve Türkiye'deki durum. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 33(1), 291-315.
- Güloğlu, T., & Sertkan, M.** (2003). Yeni teknolojilerin çalışma ilişkilerine etkileri. *Kamu-İş Dergisi*, 7(2), 2-13.
- Grönvik, L.** (2009). Defining disability: effects of disability concepts on research outcomes. *International Journal of Social Research Methodology*, 12(1), 1-18.
- Seyyar, A.** (2012). Uluslararası boyutuyla engelli kota sistemi. *Kamu-İş*, [http:// www . kamu-is. org. tr/pdf/611. pdf](http://www.kamu-is.org.tr/pdf/611.pdf), (07.08. 2014).
- Şen, M.** (2018). Türkiye'de Engellilere Yönelik İstihdam Politikaları: Sorunlar ve Öneriler. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 8(2), 129-152.
- Şenyüz, F. Y.** (2022). Engelli Çocukların Katılım Haklarının Türkiye'deki Mevzuat Bağlamında Değerlendirilmesi ve Engelsiz Yaşam Merkezlerinin Önemi. *Disiplinlerarası Çocuk Hakları Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 71-92.
- Karaaslan, L.** (2020). Geçmişten günümüze engelli istihdamı: engelliler için nitelikli istihdamda yeni yaklaşımlar. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 1, 46-58.
- Kregel, J., & Dean, D. H.** (2002). Sheltered vs. supported employment: A direct comparison of long-term earnings outcomes for individuals with cognitive disabilities. *Achievements and challenges in employment services for people with disabilities: The longitudinal impact of workplace supports*, 63-84.
- Köksal, A.** (2010). *Türkiye'de engelli istihdamı ve bir araştırma* (Doctoral dissertation, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Migliore, A.** (2010). Sheltered workshops. *International encyclopedia of rehabilitation*, 1-2.
- Meşhur, H. F. A.** (2004). *Engellilerin çalışma yaşamına katılmalarının gereği ve uygulanan istihdam politikalarının değerlendirilmesi*, *Öz-Veri Dergisi*, 1(2), 174-193.
- Meşhur, H. F. A.** (2006). *Engellilerin bir istihdam seçeneği olarak tele çalışma modellenmesi ve modelin kent planlama açısından irdelenmesi* (Doctoral dissertation, Doktora tezi). Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Meşhur, H. F. A.** (2007). Geleceğin çalışma biçimi tele çalışmaya ilişkin yaklaşımlar. *Akademik Bilişim*, 7(09), 265-272.
- Orhan, S.** (2011). *Türkiye'de özürlü dostu istihdam politikaları (durum analizi ve öneriler)* (Doctoral dissertation, Sakarya Üniversitesi (Turkey)).
- Öz, C. S., & Orhan, S.** (2012). Özürlü istihdam yöntemlerinin uygulanabilirliği üzerine bir değerlendirme. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 3(2), 36-48.
- Öz, C. S., & Orhan, S.** (2013). Engelli istihdam yöntemleri üzerine. *İstihdamda 3İ Dergisi*, 9, 52-55.
- Özaydın, M., & İri, N.** (2020). İşgücü piyasasında engelli istihdamı üzerine emek arz yönlü bir araştırma: gümüşhane örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 89-110.

- Özgökçeler, S., & Alper, Y.** (2010). Özürlüler kanunu'nun sosyal model açısından değerlendirilmesi. *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 33-54.
- Tan, G.** (2007). Atipik Çalışma Sözleşmelerinden Evde Çalışma ve Tele Çalışma. *Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Ana Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara.
- Tekeli, M.** (1990). Uluslararası Bütünleşme Sürecinde Yeni İşletme Oluşumları, Bölgesel Entegrasyonlar, Kooperatif Hareketler. Ankara.
- Thornton, P.** (1998). Employment quotas, levies and national rehabilitation funds for persons with disabilities: Pointers for policy and practice.
- TÜİK** (2013). *2011 Nüfus ve Konut Araştırması*. Ankara. Yayın No: 4030.
- Tokol, A.** (2001). *Endüstri ilişkileri ve yeni gelişmeler*. Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayınları.
- Torre, L., & Fenger, M.** (2014). Policy innovations for including disabled people in the labour market: A study of innovative practices of Dutch sheltered work companies. *International Social Security Review*, 67(2), 67-84.
- Yaman, M.** (2023). İşverenlerin Engelli, Eski Hükümlü ve Terör Mağduru İstihdam Etme Yükümlülüğü. *Aurum Journal of Social Sciences*, 8(1), 99-138.
- Visier, L.** (1998). Sheltered employment for persons with disabilities. *Int'l Lab. Rev.*, 137, 347
- World Health Organisation.** World Bank. *World Report on Disability*. Geneva. WHO; 2011. www.who.int/disabilities/world_report
- Zengingönül, O.** (2003). Sosyal politika-esnek çalışma biçimleri paradoksunda Avrupa Birliği örneği.

BÖLÜM 3

ENGELLİYE BAKIM VEREN AİLE ÜYELERİNİN ALGILANAN SOSYAL DESTEK DÜZEYLERİ İLE STRESLE BAŞETME TUTUMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ: SİVAS ÖRNEĞİ¹

Rıdvan TEMEL²

Meral ÖZTÜRK³

Ahmet TÜRK⁴

1 Bu çalışma ikinci yazarın danışmanlığında, birinci yazarın Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı'nda yürütmüş olduğu "Engelli Yakınları Tarafından Algılanan Sosyal Destek ve Stresle Başetme Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Sivas Örneği)" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

2 Sosyal Hizmet Uzmanı, Sivas Devlet Hastanesi, rtemel72@gmail.com, ORCID: 0009-0001-5337-2196

3 Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, mrozturk@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7570-5361

4 Öğr. Gör., Sinop Üniversitesi, Türkeli MYO, Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri Bölümü, aturk@sinop.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5782-3794

GİRİŞ

Engellilik; çeşitli nedenlerle fiziksel, zihinsel ve duyuşsal yetileri kısmen veya tamamen kaybetme sonucu sosyal hayata tam ve etkin katılım sağlayamama, bu nedenle özel korunma ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyma durumu (Türk, 2022: 62) olup bireyin pek çok sorunla mücadele ettiği bir süreçtir. İyi bir eğitim alamama, iş bulamama, sosyal ve ekonomik destekten yoksun olma gibi faktörler engelli bireyi yalnızlığa iterek kendini işe yaramayan, çevresindekilere yük olarak gören bir kimse olarak görmesine neden olabilir ki bu da engellinin stresli bir yaşam sürmesine zemin hazırlamaktadır (Ünal, 2016: 114). Bunun yanında engellilik aile üyelerinin de yaşamları boyunca yaşayacakları en zorlu deneyimlerden biridir (Oğultürk, 2012: 262). Kişisel öz bakım (banyo, tuvalet vb.) becerilerini yerine getiremeyen, beslenme ihtiyaçlarını karşılayamayan, psiko-sosyal açıdan desteğe ihtiyacı olan, yaşadığı mekânda tertip ve düzeni sağlayamayan, kendi hak ve hürriyetlerini sağlama noktasında desteğe ihtiyaç duyan ya da yerine getiremeyen kişilerin (Ünal, 2016: 108-139) bakımı öncelikli olarak ailede gerçekleştirilmektedir. Bakım verme sürecinde hastada görülebilen duyuşsal patlamalar, bakım sürecinin uzaması, bakım verenin bakım verme konusunda yeterince bilgi sahibi olamaması, bakım hizmeti sunan bireyin kendisine ve ailesine yeterli zaman ayıramamasının sonucunda aile içi ilişkilerin bozulması ve bakım hizmeti sunan bireyin bakım verme rolü ile ilgili olumsuz beklenti içerisinde girmesi bakım verenler üzerinde önemli stres faktörleri olarak dikkat çekmektedir. (Özer, 2010: 33).

Stres, insanların fiziksel veya psikolojik açıdan tehlike arz eden olaylarla karşılaşmaları durumunda meydana gelen bir durumu ifade etmektedir. Fiziksel ve ruhsal açıdan organizmanın sınırlarının zorlanması, tehdit edilmesi, çatışma oluşması ve huzursuzluk hissi yaratması stresin oluştuğunu göstermektedir (Baltaş ve Baltaş, 2013: 32-36). Stres hem engellide hem de aile üyelerinde uyku düzeni ve sindirim sistemindeki bozulmalar, yorgunluk hissi, kronikleşen tükenmişlik hali, aşırı yeme isteği veya iştahsızlık, etrafındakilere güvenmeme, insanlara karşı sürekli savunmaya geçme, sosyal izolasyon, iletişim kuramama, ani duyuş-durum değişiklikleri, benlik saygısında düşüş, aşırı hassasiyet, kaygı, endişe, öfke patlamaları ve saldırganlık, hafızanın zayıflaması, odaklanma sorunu ve olayları analiz etmede sorun yaşama, yeterince verimli olamama ve eskiye oranla daha fazla hata yapma gibi fiziksel, sosyal, duyuşsal ve zihinsel pek çok soruna neden olmaktadır (Yıldırım, 1991: 179).

Stresin olumsuz sonuçlarından korunabilme ve bu faktörleri kontrol altında tutabilme için engelli ve ailesi farklı başa çıkma tutumları geliştirebilmektedir. Başa çıkma tutumları bilişsel, duyuşsal ve davranışsal çabaları içermekte, kişiler ve aileler genellikle yaşadıkları stresli durumlarla başa çıkmada iki tür tutum takınmaktadır. “Probleme dayalı başa çıkma” tutumu olarak adlandırılan ilk yaklaşım bireylerin kendilerinde stresli durum oluştu-

ran olay ya da durumu değiştirmeye çalışmasını içermektedir. Bu yaklaşımı kullanan kişiler, kendilerinde strese yol açan durumu değiştirmek için somut adımlar atmayı, strese neden olan problemi direkt tanımlamayı ve bu problemin üstesinden gelebilmek için alternatifler hazırlamayı tercih etmektedir. Bu nedenle probleme dayalı başa çıkma tutumu “aktif başa çıkma tutumu” olarak da görülmektedir. Bireylerin strese mücadelede başvurdukları bir diğer yol ise “duygu odaklı başa çıkma tutumu” olarak adlandırılmaktadır. Bu yaklaşımda stres yaratan durumun oluşturduğu duygusal etkiyi hafifletme çabası dikkat çekicidir. Duygu odaklı başa çıkma yaklaşımını kullanan kişiler ya durumun gerçekliğini inkâr etmekte ya sorundan kaçmakta ya da yaşadıkları sorunları çevreleriyle paylaşmayı tercih etmektedir. Bu yaklaşım literatürde “pasif başa çıkma tutumu” olarak da kavramsallaştırılmaktadır (Ekinci vd., 2013: 72; Lazarus ve Folkman, 1984: 118, 141). Bu yaklaşımı kullananların psikopatolojik belirtiler gösterdiği çalışmalarda ortaya konmuştur (Ağargün vd., 2005: 225).

Stresi önlemenin veya strese başa çıkabilmenin en etkin yollarından birisi de sosyal destek almaktır (Dil ve Aykanat, 2016: 122). Sosyal destek, bireyin çevresinde kendisine duygusal anlamda, bilgi ve/veya maddi destek sağlayan insanlara sahip olmasıdır (Lazarus ve Folkman, 1984: 141). Yapılan çalışmalar bireylerin sosyal desteği farklı şekillerde algıladıklarını göstermektedir. Algılanan sosyal destek, bireyin kendisi için belirttiği genel değer olarak da belirtilebilir (Ardahan, 2006: 70). Bireyin sosyal destek algısı hem şu an hem de gelecekteki ilişkilerini etkileyebilmektedir. Sosyal destek çeşitli şekillerde sağlanabilmektedir. Bunlar duygusal, araçsal, bilgisel, beraberlik ve takdir yönlerinden destek olarak sınıflandırılabilir. Duygusal destek için literatürde ‘ifade edici destek’, ‘değerlilik desteği’ veya ‘yakın destek’ gibi farklı isimlendirmelerle kullanılmakta insanların sevgi, anlayış, hoşlanma, kabul görme değer verilme, özen gösterilme, korunma gibi ihtiyaçlarını karşılamayı ifade etmektedir. Araçsal destek; nakdi olarak yapılan yardımları, materyal kaynaklarını ve çeşitli araç gereç yardımı gibi somut şekilde yapılan yardımları kapsamaktadır. Bilgisel destek; bir sorun olarak görülen olaylarla başa çıkmada, sorunu tanımlamayı ve anlamayı kapsamaktadır. Beraberlik yönünden destek; vaktinin boş kısmını çevresindeki diğer insanlar ile eğlenme, rahatlama ve sosyal arkadaşlık kurarak değerlendirme şeklinde tanımlanmaktadır. Takdir yönünden destek; bireyin sorunlarının ve kusurlarının düşünülmeden saygı duyulduğunun ve kabul gördüğünün gösterilmesine dayanmaktadır (Cohen ve Wills, 1985: 313).

Yüksek düzeyde sosyal destek strese baş etmeyi kolaylaştırmakta, olumsuz durumlardan daha az etkilenilmesini sağlamakta böylece sorunun çözümüne odaklanmayı kolaylaştırmaktadır (Sarason vd., 1990: 270). Literatürde engellilerin sosyal destek algısı ile strese başa çıkma tutumları arasındaki ilişkiyi inceleyen ve ikisi arasındaki pozitif korelasyonu ortaya koyan pek çok

çalışma vardır (Bedel ve Kutlu, 2018, Cohen ve Wills, 1985; Korkut, 2002; Üstündağ vd., 2019; Yıldız ve Dirik, 2019). Benzer şekilde engelli yakınlarının algıladığı sosyal destek düzeyinin stresle başa çıkmayı kolaylaştırdığına yönelik bulgular da dikkat çekicidir (Cuzzocrea vd., 2016; Hastings vd., 2002; Santamaria vd., 2012). Bulgular sosyal desteğin, günlük yaşamın meydana getirdiği stres neticesinde oluşan zararları hafifletip bir dengeye oturabilmesinde ve böylelikle hastalıklara karşı bir tampon görevi üstlenebilmesindeki katkısını ortaya koymaktadır (Dedeli vd., 2008: 133). Araştırma bulgularından yola çıkarak bu çalışmada engelliye bakım veren aile üyelerinin algıladıkları stres düzeyleri ile stresle baş etme tutumları incelenmiş, iki değişken arasındaki ilişkinin gücü ve yönü test edilmiştir. T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni (2023: 6,44) verilerine göre Türkiye’de %40 ve üzeri engelli oranına sahip birey sayısı 558 bin 061’dir. Genel nüfus içerisinde en az bir engeli olan (3 ve üzeri yaş) nüfus oranı ise %6,9’dur. Bu veriden yola çıkarak engelli bireylerin ailelerinin de eklenmesiyle birlikte yaklaşık 18 milyon insanın engellilik olgusundan doğrudan ve dolaylı olarak etkilendiği söylenebilir (Türk, 2022: 63). Yine veriler engellilerin çoğunlukla evde bakım modelinden faydalandıklarını göstermektedir. 2023 yılının Kasım ayı itibarıyla 560 bin 647 kişinin anne, baba, kardeş, gelin vb. aile yakınları tarafından bakıldığı istatistiklerle ortaya konmuştur (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023: 45). Bakım verenlerin sayısının fazlalığı bakım verenlerin karşılaştıkları zorlukları ortaya koymayı önemli kılmaktadır. Konuyla ilgili yapılan bilimsel araştırmalarda elde edilen veriler ışığında politika yapıcılar, bakım verenlerin sorunlarının çözümüne yönelik sosyal politikalar geliştirebilir.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Nicel yaklaşımın benimsendiği araştırmada genel tarama modellerinden iki ve/veya daha fazla değişken arasındaki ilişkinin varlığı ve bu ilişkinin derecesini incelemeyi hedefleyen ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır (Karasar, 2003: 81).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Sivas il merkezinde bulunan, profesyonel olmayan ve evde bakım ücreti karşılığında ailede bulunan engelliye bakım hizmeti sunan bütün bireyler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise Sivas İl merkezinde bulunan Sivas Bedensel, Zihinsel Engelliler ve Engelli Aileleri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği’ne giden ve araştırmaya katılmaya gönüllü olan engelli yakınlarından tesadüfi örnekleme tekniğiyle belirlenen 312 kişi oluşturmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada sosyodemografik özellikler hakkında bilgi sahibi olmak için araştırmacılar tarafından oluşturulan Kişisel Bilgi Formu ile Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği ve Stresle Başetme Tutumları Ölçeği kullanılmıştır.

Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği

Zimet ve arkadaşları (1988) tarafından geliştirilen, Eker ve Arkar (1995) tarafından Türkçeye uyarlanan ölçek toplam 12 maddeden oluşmaktadır. 7'li likert tipi ("Kesinlikle hayır" dan "Kesinlikle evet"e doğru derecelendirilen) cevaplar içeren ölçeğin bireylerin destek kaynaklarını yansıtan "aile", "arkadaş", "özel kişi" desteği olmak üzere üç boyutu bulunmaktadır. Her bir alt boyutta 4 madde vardır. Alt boyutlardan alınabilecek en düşük puan 4, en yüksek puan ise 28'dir. Ölçekten toplam puan da elde edilebilmektedir. Ölçeğin bütününden alınabilecek en düşük puan 12 en yüksek 84'tür. Ölçekten alınan puanların yüksek olması algılanan sosyal desteğin yüksek olduğunu göstermektedir. Eker ve Arkar'ın (1995) çalışmasında ölçeğin Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı $\alpha=0,87$; bu araştırmada ise bu değer $\alpha=0,81$ olarak hesaplanmıştır.

Stresle Başetme Tutumları Envanteri

Özby (1993) tarafından Amerika'da öğrenim gören yabancı uyruklu öğrenciler için geliştirilmiş ölçeğin Türkçeye adaptasyonunu Özby ve Şahin (1997) yapmıştır. Aktif planlama (10 madde), dış yardım arama (9 madde), dine sığınma (6 madde), kaçma-soyutlama (duygusal-eylemsel) (7 madde), kaçma soyutlama (biyo-kimyasal) (4 madde) ve kabul-bilişsel yeniden yapılanma (7 madde) olmak üzere 6 alt boyutu bulunan ölçek, 5'li likert tipinde 43 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte ters madde bulunmamaktadır. Özby ve Şahin (1997) tarafından yapılan çalışmada ölçeğin Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı $\alpha=0,81$ olup bu araştırmada ise bu değer $\alpha=0,90$ olarak hesaplanmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada veriler Sivas Bedensel, Zihinsel Engelliler ve Engelli Aileleri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği'ne haftada 3 gün gidilerek bir ay içerisinde toplanmıştır. Araştırmacıların orada bulunduğu saatlerde dernekte bulunan kişilerle yüz yüze anket uygulaması yapılmıştır. Verilerin analizinden önce normallik varsayımı çarpıklık ve basıklık katsayılarıyla incelenmiş olup bu değerlerin $\pm 1,5$ aralığında olduğu ve parametrik testlerden yararlanılabileceği anlaşılmıştır (Tabachnick ve Fidell, 2013: 79). Betimsel analizlerde ortalama, standart sapma, minimum-maksimum değerler, yüzde ve frekans hesaplamaları; hipotezlerin testinde Pearson korelasyon katsayısı analizinden faydalanılmıştır. Araştırmada bütün istatistiki işlemler %95 güven aralığında 0,05 hata payında gerçekleştirilmiştir.

BULGULAR

Katılımcıların Sosyodemografik Özelliklerine İlişkin Betimleyici İstatistikler

Araştırmaya 50'si (%16) erkek, 262'si (%84) kadın olmak üzere 312 kişi katılmıştır. Katılımcıların 257'si (%82,4) evli, 55'i (%17,6) bekar olup 34'ü (%10,9) 18-27 yaş aralığında, 154'ü (%49,4) 28-39 yaş aralığında olup 124'ü (%39,7) 40 yaş ve üstündedir. 36 (%11,5) kişi ilköğretim altı (okuryazar/değil), 173 (%55,4) kişi ilköğretim, 59 (%18,9) kişi ortaöğretim ve 44 (%14,1) kişi yükseköğretim düzeyinde eğitime sahiptir. 63'ü (%20,2) çalışıp 249'u (%79,8) çalışmayan katılımcıların 100'ü (%32,1) gelirinin giderinden az olduğunu, 169'u (%54,2) gelirinin giderine denk olduğunu ve 43'ü (%13,8) ise gelirinin giderinden fazla olduğunu ifade etmiştir (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1. Katılımcıların Sosyodemografik Özelliklerine İlişkin Betimleyici İstatistikler

Değişkenler	Kategoriler	n	%
Cinsiyet	Erkek	50	16,0
	Kadın	262	84,0
Medeni Durum	Evli	257	82,4
	Bekar	55	17,6
Yaş	18-27 yaş arası	34	10,9
	28-39 yaş arası	154	49,4
	40 yaş ve üzeri	124	39,7
Eğitim Durumu	İlköğretim altı (okuryazar/değil)	36	11,5
	İlköğretim	173	55,4
	Ortaöğretim (lise)	59	18,9
	Yükseköğretim	44	14,1
Gelir Düzeyi	Gelir giderden az	100	32,1
	Gelir gidere denk	169	54,2
	Gelir giderden fazla	43	13,8
Çalışma Durumu	Çalışıyor	63	20,2
	Çalışmıyor	249	79,8

Engelliğe İlişkin Betimleyici İstatistikler

Bakım verilen engelli bireylerin 161'i (%51,6) erkek, 151'i (%48,4) kadındır. Engelli bireylerin 177'si (%56,7) bakım verenlerin çocuğu iken 50'si (%16) kayınvalide/kayınpeder, 41'i (%13,1) anne-babas, 19'u (%6,1) eş, 15'i (%4,8) kardeş ve 10'u (%3,2) diğer yakın akrabadır. Engelli bireylerin 91'i (%29,2) bedensel, 137'si (%43,9) zihinsel, 84'ü (%26,9) ise hem bedensel hem de zihinsel engele sahiptir. 30 katılımcının (%9,6) ailesinde birden fazla engelli bulunmaktadır. 156'sı (%50) bakım verme sürecinde başka bir kişiden destek alırken yine 156 kişi (%50) hiçbir destek almamaktadır. Katılımcıların 54'ü

(%17,3) 3 yıl ve daha az süredir bakım verirken 89'u (%28,5) 4-6 yıldır, 38'i (%12,2) 7-9 yıldır, 131'i (%42) 10 yıl ve daha uzun süredir bakım vermektedir (Tablo 2).

Tablo 2. Engelliğe İlişkin Betimleyici İstatistikler

Değişkenler	Kategoriler	n	%
Engelli Bireyin Cinsiyeti	Erkek	161	51,6
	Kadın	151	48,4
Engelli Bireyin Bakım Verene Yakınlığı	Çocuk	177	56,7
	Kayınvalide-kayınpeder	50	16,0
	Bakım Verenin Anne-babası	41	13,1
	Eş	19	6,1
	Kardeş	15	4,8
	Akraba (amca, hala, torun)	10	3,2
Engelli Bireyin Engel Türü	Bedensel Engelli	91	29,2
	Zihinsel Engelli	137	43,9
	Bedensel ve Zihinsel Engelli	84	26,9
Bakım Verenin Bakım Süresi	3 yıl ve altı	54	17,3
	4-6 yıl arası	89	28,5
	7-9 yıl arası	38	12,2
	10 yıl ve üzeri	131	42,0
Bakım Verenin Bakımda Destek Alma Durumu	Evet	156	50,0
	Hayır	156	50,0
Ailede Başka Engellinin Olma Durumu	Var	30	9,6
	Yok	282	90,4

Araştırma Değişkenlerine İlişkin Betimleyici İstatistikler

Araştırmada stresle başetme tutumları ölçeğinin alt boyutlardan en yüksek ortalamanın “dine sığınma” boyutunda ($\bar{x}=3,15\pm 0,75$) olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla “aktif planlama” ($\bar{x}=2,80\pm 0,70$) ve “dış yardım arama” ($\bar{x}=2,49\pm 0,84$) takip etmektedir. Katılımcıların en düşük stresle başetme tutumu ise $\bar{x}=0,52\pm 0,67$ ortalama ile “kaçma soyutlamadır (biyo-kimyasal)” (Tablo 3).

Algılanan sosyal destek ölçeğinde ise en yüksek ortalama “aile desteği” ($\bar{x}=4,91\pm 1,90$) alt boyutunda olup bunu “arkadaş desteği” ($\bar{x}=4,00\pm 1,91$) ve “özel birisinin desteği” ($\bar{x}=3,88\pm 2,04$) takip etmektedir. Bulgular ailenin desteğinin ortalamasının üstünde, arkadaş desteğinin orta düzeyde ve özel birisinin desteğinin ise ortalamasının altında olduğunu göstermektedir. Sosyal destek algısının toplam puanına bakıldığında katılımcıların ortalamasının üzerinde puan ($\bar{x}=4,26\pm 1,66$) aldıkları görülmektedir (Tablo 3).

Tablo 3. Araştırma Değişkenlerine İlişkin Betimleyici İstatistikler

Değişkenler	n	Min.	Max.	x	ss.
Aktif Planlama	312	0,90	4,10	2,80	0,70
Dış Yardım Arama	312	0,00	4,00	2,49	0,84
Dine Sığınma	312	0,67	4,00	3,15	0,75
Kaçma-Soyutlama (Duygusal-Eylemsel)	312	0,00	3,57	1,73	0,75
Kaçma Soyutlama (Biyo-Kimyasal)	312	0,00	3,25	0,52	0,67
Kabul-Bilişsel Yeniden Yapılanma	312	0,43	4,00	2,51	0,77
Aile Desteği	312	1,00	7,00	4,91	1,90
Arkadaş Desteği	312	1,00	7,00	4,00	1,91
Özel Birisinin Desteği	312	1,00	7,00	3,88	2,04
Sosyal Destek Toplam	312	1,00	7,00	4,26	1,66

Değişkenler Arası İlişkinin İncelenmesi

Değişkenler arası ilişkilerin analiz edildiği Pearson korelasyon katsayısı sonuçlarına göre; algılanan sosyal destek ile aktif planlama ($r=0,429$; $p<0,01$), dış yardım arama ($r=0,581$; $p<0,01$), dine sığınma ($r=0,171$; $p<0,01$), kaçma-soyutlama (duygusal-eylemsel) ($r=0,355$; $p<0,01$), kabul-bilişsel yeniden yapılanma ($r=0,490$; $p<0,01$) arasında pozitif yönlü anlamlı düzeyde bir ilişki vardır. Sosyal destek ile kaçma soyutlama (biyo-kimyasal) ($r=0,017$; $p>0,05$) arasında anlamlı bir ilişki saptanamamıştır (Tablo 4).

Tablo 4. Değişkenler Arası İlişki

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7
1.Aktif Planlama	1						
2.Dış Yardım Arama	,524**	1					
3.Dine Sığınma	,407**	,368**	1				
4.Kaçma-Soyutlama (Duygusal-Eylemsel)	,211**	,366**	-,040	1			
5.Kaçma Soyutlama (Biyo-Kimyasal)	-,131*	-0,056	-,249**	,228**	1		
6.Kabul-Bilişsel Yeniden Yapılanma	,615**	,527**	,357**	,348**	-,060	1	
7.Sosyal Destek Toplam	,429**	,581**	,171**	,355**	,017	,490**	1

* $p<0,05$; ** $p<0,01$

TARTIŞMA VE SONUÇ

Engelli bireye bakım veren aile üyelerinin algıladıkları sosyal destek ile stresle başetme tutumlarını incelemeyi ve değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma, Sivas il merkezinde yaşayan engelli aileleriyle gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada elde edilen bulgulardan ilki engelli bireylere bakım verenlerin büyük çoğunluğunun (%84) kadın olmasıdır. Araştırmanın bulgusu literatürle benzerlik göstermektedir. (Dökmen, 2012; Tuna ve Olgun, 2010). Modernliğin ve gelenekselliğin arasında bir yerde duran Türkiye gibi toplumlarda her ne kadar toplumsal yaşama katılım artsa da kadınlar halen ev içi hizmetleri yerine getirmesi gereken birincil grup olarak görülmektedir. Buna bağlı olarak çocuk, yaşlı, hasta veya engelliye bakım işinin genellikle kadına ait bir görev olarak görülmesi (Başak vd., 2013: 19) kadın katılımcı oranının yüksek olmasına neden olabilmektedir. Araştırmada engelli bireylere bakım verenlerin büyük çoğunluğunun (%79,8) çalışmıyor olması da dikkat çekicidir. Bu durumun bakım verenlerin çoğunluğunun kadın olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Engelli bakımının meşakkatli bir iş olması ve bakım verme eyleminin günün neredeyse tamamına yayılıyor olması çalışma yaşamında bulunmayı engelleyebilmektedir.

Araştırmada katılımcıların çoğunlukla (%51,6) erkek engelliye bakım verdiği tespit edilmiştir. T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni'nde (2023) yer alan verilere göre erkek engelli sayısı kadın engelli sayısından daha fazladır. Araştırmada bakım verenlerin çoğunlukla (%56,7) engelli çocuklarına bakım verdiği görülmüştür. Bunun yanında ülkemizin sosyokültürel yapısını yansıtacak şekilde kayıncı ve kayıncı-pedere (%16) ve anne-babasına (%13,1) bakım da kadınların sorumluluğunda görülmektedir. Özellikle gelinler kayıncı ve kayıncı-peder bakımını üstlenmeleriyle dikkat çekmektedir. Bu çalışmada erkeklerin hiçbiri kayıncı ve kayıncı-pederlerine bakım vermezken kadın katılımcıların %20'si eşlerinin anne ve babasına bakım vermektedir. Türkiye'de aile bağları halen güçlü bir şekilde varlığını devam ettirmekte, bu kapsamda büyüklerin bakımı gelinlerine veya kız çocuklarına düşebilmektedir.

Araştırmada bakım verilen engellilerin büyük kısmının (%43,9) zihinsel engellilerden oluştuğu, bunu bedensel engellilerin (%29,2) takip ettiği saptanmıştır. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Engelli İstatistik Bülteni'ne (2023: 17) göre ülkemizde en sık süregelen hastalık (%40,63) görülmekte olup zihinsel engellilerin oranı %17,07'dir. Bu oranla zihinsel engelliler en sık görülen ikinci engel türü olarak dikkat çekmektedir. Anne yaşı, hamilelikte ilaç/madde kullanımı, akraba evlilikleri, hamilelikte geçirilen travmalar, kan uyuşmazlığı, riskli doğum, doğum sonrası bebeğin kazaya uğraması, enfeksiyon, ateşli hastalıklar, yetersiz beslenme gibi pek çok faktör zihinsel engelliye yol

açabilmektedir (Kanbaş, 2014). Türkiye’de akraba evliliğinin (%8,3) halen varlığını sürdürmesi (TÜİK, 2023), gebelik sürecinde sigara/madde (%6,8-28) kullanımının (Abide vd., 2018: 31) yaygınlaşması zihinsel engellilik için bir risk faktörü olarak dikkat çekmektedir.

Araştırmada katılımcıların en sık dine sığınma stratejisini kullanarak stresle başetmeye çalıştıkları saptanmıştır. Dine sığınma daha çok bir ilahi güce sığınmayı, dua etmeyi ve inançlardan güç almayı vurgulamaktadır (Kavas, 2013: 155). Din, zor durumlarda insanın ruh sağlığını korumak ve mücadele gücünü artırmak için kullanılan önemli bir araçtır. Engellilik gibi ömür boyu süren durumlarda bakım verenler beden ve ruhen oldukça yıpranmakta (Davison ve Neale, 2004), bu durumda ebeveynler hayatı anlamlandırma, kaygılarını azaltma ve stresle mücadelede dini argümanları sıklıkla kullanmaktadır (Hatun vd., 2016: 222). Özellikle zihinsel bir çocuğa sahip olan ebeveynler bu durumu son derece üzüntü verici ve çözümlenemeyecek bir problem olarak algıladıklarından Tanrı’ya boyun eğmekten başka bir çareleri kalmadığını düşünerek durumu kabullenme ve stresin yıpratıcı etkilerinden korunmaya çalışmaktadır (Damroshch ve Perry, 1989: 25-29).

Araştırmada stresle başetme stratejisi olarak ikinci sırada aktif planlama gelmektedir. “Aktif planlama, değişik problem durumlarıyla başa çıkmak için daha aktif olarak bir şeyler yapma, doğrudan işleme başlama, aktif çabaları artırma, eylem planları oluşturma, şu an üzerinde odaklaşma ve problem çözme sistematigi içerisinde olmayı içeren rasyonel adımlar ve yöntemleri kapsayan davranışlardan oluşmaktadır” (Özbay ve Şahin, 1997: 2). İçerikten anlaşılabilirliği üzere aktif planlama rasyonel adımlar atmayı vurgulamaktadır. Rasyonel düşünce eğitimle ilişkili gelişen bir durumdur. Eğitim düzeyi yükseldikçe bireylerin analitik düşünme, problem çözme becerisi ve mantıksal analiz kabiliyeti yükselmektedir (İşkil, 2023). Bu çalışmada aktif planlamayı en sık kullanan grupların yükseköğretim ($\bar{x}=3,00\pm 0,51$) mezunu olmaları eğitimle rasyonel düşünce arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Araştırmada katılımcıların sosyal destek algısının ortalamasının üzerinde olduğu, en sık ailelerinden sosyal destek aldıkları tespit edilmiştir. Araştırmanın bulgusu literatürle uyumludur (Bucuka, 2022; Kars-Fertelli ve Özkan-Tuncay, 2019). Yukarıda da değinildiği gibi ailede engelli birinin varlığı başta ebeveynler olmak üzere engelliye bakım verenleri ciddi anlamda olumsuz yönde etkilemektedir. Bu noktada özellikle yakın ailenin desteği karşılaşılabilecek sorunların hafiflemesinde önemli rol oynamaktadır. Ailenin koruma, neslin devamı, sosyalleşme işlevlerinin yanı sıra üyelerine sosyal destek sağlama gibi bir işlevi de bulunmaktadır (Mavili vd., 2014: 31). Özellikle geleneksel yapının halen korunduğu ülkelerde ailenin sosyal destek işlevi güçlü bir şekilde devam etmektedir. Araştırmalar aileden gelen sosyal desteğin bakım verenlerin ruh halini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Örneğin, Cora ve arkadaşlarının (2012) yaptığı araştırma sonucunda, ba-

kım verenlerin kalp ve damar hastalıkları bakımından risk altında oldukları ve bu riskin sosyal destekle birlikte azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Başka bir çalışmada da sosyal desteğin yeterli olmadığı durumlarda kronik hastalıklarda depresif bozuklukların daha kolay geliştiği ancak sosyal desteklerin, günlük yaşamın yarattığı stres neticesinde oluşan zararları hafifletip bir dengeye oturttuğu ve böylelikle hastalıklara karşı bir tampon görevi üstlendiği tespit edilmiştir (Dedeli vd., 2008: 131). Bunun yanında herhangi bir derneğe, vakfa veya sivil toplum örgütüne üye olmak bireylerin sosyalleşmesi, yeni çevreler edinmesi, deneyimlerin birbirleriyle paylaşılması gibi faktörler de sosyal destek algısını artırabilir (Öztürk ve Tek, 2019: 19).

Araştırmada algılanan sosyal destek ile stresle baş etme boyutlarından dine sığınma arasında pozitif yönde zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Din, kişilerin kendi başlarına veya yakınlarına gelebilecek herhangi bir olumsuz olay durumunda ilahi bir güce sığınarak güven ve teselli bulma noktasında olumlu katkılar sunmaktadır (Esen-Ateş, 2019: 79). Bazı dini ritüellerin (mevlit, namaz vb.) bir arada yapılması yeni çevre edinme konusunda kolaylık sağlamakta, bireyler kendini bir gruba ait hissederek sosyal destek sağlayabilmektedir (Kılavuz, 2004: 93).

Araştırmada sosyal destek ile aktif planlama arasında da pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişki saptanmıştır. Sosyal destek ile aktif planlama arasındaki ilişki bakım verenin engelli bireyin durumu, ona nasıl yaklaşacağı, sorunları nasıl çözeceği konusunda çevresinden rasyonel bilgi edinmesiyle ilgili olabilir. Sosyal destek, bakım verene bilgi ve kaynak sağlayarak sorunlarla nasıl baş edebilecekleri konusunda yol gösterebilir. Bakım verenler, engelli bireyin ihtiyaçlarına uygun olarak evde bazı değişiklikler yaparak onların hayatını kolaylaştırabilirler. Bu değişiklikleri yapmak için somut adımlar atarak çözüm odaklı bir yaklaşım sergileyebilirler (Özbay ve Şahin, 1997: 2).

Araştırmada ayrıca sosyal destek ile dış yardım arama arasında pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişki saptanmıştır. Bu çalışma kapsamında katılımcıların aile üyelerinin ardından çoğunlukla arkadaşlarından destek gördükleri ($\bar{x}=4,00\pm1,91$) tespit edilmiştir. Dış yardım arama profesyonel destek, bilgi ve tecrübe paylaşımı gibi unsurları içerebilir. Engelli bir bireyin bakımıyla ilgili zorluklarla başa çıkmak için dış yardım arama, aile üyelerine ek kaynaklar sunarak stresle başa çıkmalarını kolaylaştırabilir.

Araştırmada sosyal destek ile kaçma-soyutlama (duygusal-eylemsel) arasında pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişkinin saptanması ilginçtir. Araştırma bulgusu sosyal desteğin var olan durumu kabullenmede önemli bir araç olduğunu öne süren görüşlere (Greeff vd., 2006) aykırı bir sonuç olarak dikkat çekmektedir. Sosyal destek, duygusal rahatlama ve stresle başa çıkma için bir güven kaynağı sağlar, bireylere güvende olduklarını, sevildiklerini ve anlaşıldıklarını hissettirir. Ancak, bu durum bazen gerçek problemleri görmezden

gelmeye veya bastırmaya yol açabilir. Bu duygusal rahatlama, kişinin gerçek problemleriyle başa çıkmak yerine, destek aldığı ilişkilere odaklanmasına neden olabilir. Bu araştırmada sosyal destek ile kaçma-soyutlama (duygusal-eylemsel) arasındaki pozitif ilişkinin erkeklerden kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Nitekim kaçma-soyutlama (duygusal-eylemsel) düzeyleri bakım verenlerin cinsiyetine göre farklılaşmakta olup erkeklerin kaçma-soyutlama (duygusal-eylemsel) düzeyleri kadınlara kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksektir ($t_{(310)}=1,939$; $p<0,05$).

Son olarak araştırmada sosyal destek ile kabul-bilişsel yeniden yapılanma arasında pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişki saptanmıştır. Diğer insanların desteği, bireyin yaşadığı sorunları daha iyi anlamasına ve kabullenmesine yardımcı olabilir. Sosyal destek, bireye farklı perspektifler sunabilir. Farklı bakış açıları, problemi farklı bir şekilde değerlendirme ve ele alma şansı verir. Bu da rasyonel bilişsel yeniden yapılanma sürecini kolaylaştırabilir. Başkalarının deneyimleri ve önerileri, bireyin sorunlarına daha objektif bir şekilde bakmasına yardımcı olabilir. Sosyal destek, bireye motivasyon ve iyimserlik sağlayabilir. Başkalarının inancı ve desteği, bireyin problemle başa çıkma ve olumlu bir perspektife sahip olma konusundaki çabalarını artırabilir. Bu da rasyonel bilişsel yeniden yapılanma sürecini destekleyebilir.

Araştırma kapsamında elde edilen bulgulardan yola çıkarak aşağıdaki öneriler sunulmuştur:

1. Sosyal hizmet, psikoloji, sosyoloji, hemşirelik gibi engelli ve/veya engelli yakınları ile çalışacak meslek elemanlarının üniversite eğitiminin dışında bu dezavantajlı gruplarla iletişime ve onlara yaklaşıma dair ayrı bir eğitimden geçmesi önerilmektedir. Böylece engellilik konusunda gönüllü öğrencilerin ihtisaslaşmasına olanak tanınarak meslek hayatında daha verimli olmaları sağlanabilir.

2. Bütün illerin Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler il müdürlüklerinin engelli ve yaşlı hizmetleri birimi, bütün il ve ilçe belediyelerinin sosyal işler daire başkanlıkları, üniversiteler ve devlet tarafından desteklenen engelli ve ailelerine yönelik kurulan dernekler vasıtasıyla etkinlikler düzenlenmesi, bu etkinlikler sayesinde bir araya gelen engelli ve ailelerinin tanışıp-kaynaşması, arkadaşlık kurması, sıkıntısını paylaşması ve eğlenmesi sağlanarak bir nevi grup terapisi alması sağlanabilir. Böylece onların daha fazla sosyal destek alarak tükenmişlik, depresyon ve stres durumlarının azaltılmasında yardımcı olunabilir.

3. Ülkemizde engelliye bakım hizmetini veren aile üyelerinin büyük bir kısmı bakım verme konusunda herhangi bir eğitim almamış ve profesyonel olmayan kişilerden oluşmakta ve bu durum beraberinde birçok sıkıntıyı (Püre ile beslenmesi gerek hastaya katı gıda yedirmek veya belirli aralıklarla yatış pozisyonu değiştirilmesi gereken bedensel engelinin sürekli sırt üstü

yatırılması sonucu hastanın sırtında morlukların oluşması gibi) getirmektedir. Bu tür sıkıntıların oluşmaması adına engelliye sağlık kurulu raporu vermeye yetkili bütün hastaneler bünyesinde EBO'lar (Engelli Bakım Okulu) açılması önerilmektedir. Bu okul bünyesinde sosyal çalışmacı, psikolog, diyetisyen, hemşire ve fizyoterapist görevlendirilerek Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü'nden yönlendirilen ve evde bakım hizmeti için sağlık kuruluna rapor başvurusu yapanların bu okula yönlendirilerek burada belirli bir saat eğitim almaları sağlanmalıdır. Eğitim içeriğinde engelli ve yakınlarının hakları, engellinin engel türüne göre beslenme şekli ve yatış pozisyonları, varsa ilaç kullanımı hakkında ve bakım verenin biyo-psiko-sosyal sağlığı açısından gerekli bilgilerin verilmesi sağlanmalı ve okul sonunda engelli yakınlarına sertifika verilmelidir. Sertifika sahibi bakım verenlerin aldığı evde bakım ücretinin artırılması bu konuda diğer tüm bakım verenleri teşvik edecektir. Böylelikle engellinin daha kaliteli ve insana yakışır bir şekilde bakılabilmesi için profesyonel bakım hizmetlerine geçilmesi sağlanmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abide, Ç.Y., Coğendez, E., Kumru, P., Ergen, E.B. ve Kılıççı, Ç. (2018). Gebelikte kullanılan sigara dozunun maternal ve fetal sonuçlar ile ilişkisi. *Zeynep Kamil Tıp Bülteni*, 49 (1), 31-35.
- Ağargün, M. Y., Beşiroğlu, L., Kıran, Ü. K., Özer, Ö. A. ve Kara, H. (2005). COPE (Başa çıkma tutumlarını değerlendirme ölçeği) psikometrik özelliklere ilişkin bir ön çalışma. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 6, 221-226.
- Ardahan, M. (2006). Sosyal destek ve hemşirelik. *Erzurum: Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 9, 68-75.
- Baltaş, A. ve Baltas, Z. (2013). *Stres ve başa çıkma yolları* (30. Baskı). Remzi Kitabevi.
- Başak, S., Kınır S. ve Yaşar, Ş. (2013). *Kadının görünmeyen emeği: İkinci vardiya*. Anka Kadın Araştırma Merkezi.
- Bedel, A. ve Kutlu, A. (2018). Başa çıkma stratejilerinin algılanan sosyal desteğe göre incelenmesi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (15), 107-122.
- Bucuka, Y. (2022). Engelli çocuk annelerinin sosyal destek, yaşam doyumu ve dinî başa çıkma durumları. *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 97-124. <https://doi.org/10.53440/bad.1124914>
- Cohen, S. ve Wills, T. A. (1985). Stress, social support, and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin*, 98(2), 310-357. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.98.2.310>
- Cora, A., Partinico, M., Munafo, M. ve Palomba, D. (2012). Health risk factors in caregivers of terminal cancer patients: A pilot study. *Cancer Nursing*, 35 (1), 38-47.
- Cuzzocrea, F., Murdaca, A. M., Costa, S., Filippello, P. ve Larcari, R. (2016). Parental stress, coping strategies and social support in families of children with a disability. *Child Care in Practice*, 22(1), 3-19. <https://doi.org/10.1080/13575279.2015.1064357>
- Damrosch, S.P. ve Perry, L.A. (1989). Self-reported adjustment, chronic sorrow, and coping of parents of children with down syndrome. *Acta Psychiatr, Scand*, 38 (1), 25-29.
- Davison, G. C. ve Neale, J. M. (2004). *Anormal psikoloji* (Çev. ve Ed.: İ. Dağ). Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Dedeli, Ö., Fadiloğlu, Ç. ve Uslu, R. (2008). Kanseri bireylerin fonksiyonel durumları ve algıladıkları sosyal desteğin incelenmesi. *Türk Onkoloji Dergisi*, 23(3), 132-139.
- Dil, S. ve Aykanat, G.B. (2016). Hemşirelik öğrencilerinin öfke, umutsuzluk, stresle baş etme düzeyleri ile sosyal destek algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 7(3), 121-128 <https://doi.org/10.5505/phd.2016.49379>

- Dökmen, Z.Y. (2012) yakınlarına bakım verenlerin ruh sağlıkları ile sosyal destek algıları arasındaki ilişkiler. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (1), 3-38.
- Eker, D. ve Arkar, H. (1995). Çok boyutlu algılanan sosyal destek ölçeği'nin faktör yapısı, geçerlik ve güvenilirliği. *Türk Psikoloji Dergisi*, 34, 45-55.
- Ekinci, M., Altun, Ş.Ö. ve Can, G. (2013). Hemşirelik öğrencilerinin stresle başa çıkma tarzları ve atılganlık düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 4(2), 67-74. <https://doi.org/10.5505/phd.2013.858564>
- Esen-Ateş, N. (2019). Sosyal destek ve dini başa çıkma: Şehit aileleri ve gaziler örneği. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7(1), 73-100.
- Greeff, A. P., Vansteenwegen, A. ve Ide, M. (2006). Resiliency in families with a member with a psychological disorder. *The American Journal of Family Therapy*, 34(4), 285-300.
- Hastings, R. P., Thomas, H., & Delwiche, N. (2002). Grandparent support for families of children with Down syndrome. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 15, 97-104.
- Hatun, O., Yavuz-Birben, F., İnce, Z. ve Kalkan-Yeni, G. (2016). The ticket to heaven: A spiritual resource for coping with disability. *Spiritual Psychology and Counseling*, 1(2), 209-235. <https://doi.org/10.12738/spc.2016.2.0013>
- İşkil, R., Öztürk, M. ve Türk, A. (2023). Eş Şiddeti Mağduru Kadınların Travma Sonrası Stres Bozukluğu İle Stresle Başa Çıkma Stratejileri Arasındaki İlişki. M. Bulut ve Z. Karacagil (Ed.), *Sosyal Bilimlerinde Güncel Tartışmalar 12* (s. 995-1004) içinde. Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Kanbaş, E. (2014). *Zihinsel Engelliliğe Neden Olan Etmenler*. 15 Aralık 2023 tarihinde <https://www.zicev.org.tr/zihinsel-engellilige-neden-olan-etmenlermakale-3> adresinden alındı.
- Karasar, N. (2003). *Bilimsel araştırma yöntemi* (12.Baskı). Nobel Yayın.
- Kars-Fertelli, T. ve Özkan-Tuncay, F. (2019). İnmeli bireye bakım verenlerde bakım yükü, sosyal destek ve yaşam kalitesi arasındaki ilişki. *Jaren*, 5 (2), 107-15.
- Kavas, E. (2013). Dini tutum - stresle başa çıkma ilişkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (37), 143-168.
- Kılavuz, M. A. (2004). Yaşlılık döneminde dini etkinliklerin sosyal destek sağlama açısından önemi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2(5), 81-99.
- Korkut, F. (2002). Lise öğrencilerinin problem çözme becerileri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22, 177-184.
- Lazarus, R. S. ve Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. Springer.
- Mavili, A., Kesen, N. F. ve Daşbaşı, S. (2014). Aile aidiyeti ölçeği: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 14 (33), 29-45. <https://doi.org/10.21560/spcd.19507>

- Oğultürk, N. (2012). *Zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin, aile işlevlerini etkileyen etmenler: Çankaya Belediyesi'nden hizmet alan aileler üzerine bir değerlendirme* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özbay, Y. (1993). *An investigation of the relationship between adaptational coping process and self-perceived negative feelings on international students* (Unpublished Doctoral Thesis), TTU, Lubbock, Texas, USA.
- Özbay, Y., ve Şahin, B. (1997). Stresle başa çıkma tutumları envanteri: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *IV. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi, 1-3 Eylül 1997*, Ankara Üniversitesi.
- Özer, S. (2010). Demanslı hasta ve bakım verenlerin yaşam kalitesi. *Türk Geriatri Dergisi*, 3, 27-35.
- Öztürk, M. ve Tek, Ş. (2019). Multipl skleroz (ms) hastalarının yaşam kalitesinin yordanmasında sosyodemografik değişkenlerin ve algılanan sosyal desteğin etkisi. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi* (14), 10-26. <https://doi.org/10.46218/tshd.1139319>
- Santamaria, F., Cuzzocrea, F., Gugliandolo, M. C. ve Larcana, R. (2012). Marital satisfaction and attribution style in parents of children with autism spectrum disorder, Down syndrome and non-disabled children. *Life Span and Disability*, 15(1), 19-37.
- Sarason, B., Sarason, I.G. ve Pierce, G.R. (1990). *Social support: an interactional view*. Wiley & Sons.
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2023). *Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni Kasım 2023*. 10 Aralık 2023 tarihinde https://www.aile.gov.tr/media/151788/eyhgm_istatistik_bulteni_kasim_23.pdf adresinden alındı.
- Tabachnick, B.G., & Fidell, L.S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Boston, MA: Pearson.
- Tuna, M. ve Olgun, N. (2010). İnmeli hastalara bakım veren hasta yakınlarında görülen tükenmişlik durumunda algılanan sosyal desteğin rolü. *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi*, 41-52.
- TÜİK-Türkiye İstatistik Kurumu. (2023, Mayıs 15). *İstatistiklerle Aile, 2022*. 20 Aralık 2023 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Aile-2022-49683> adresinden alındı.
- Türk, A. (2022). Deprem Özelinde Engelli Bireylere Duyarlı Afet Yönetimi Modeli. *Afet ve Risk Dergisi*, 5(1), 61-77. <https://doi.org/10.35341/afet.1078869>
- Ünal, V. (2016). *Engellilerde toplumsal bütünleşme ve dindarlık*. Rağbet Yayınları.
- Üstündağ, H., Bostancı, Z. ve Aydoğan, B. (2019). Hemşirelik öğrencilerinin stresle baş etme düzeyleri ile algıladıkları sosyal destek arasındaki ilişki. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 6 (1), 74-83. <https://doi.org/10.17681/hsp.466581>
- Yıldırım, İ. (1991). Stres ve stresle başa çıkmada gevşeme teknikleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 6, 175-189.

Yıldız, K., & Dirik, D. (2019). Algılanan sosyal destek ve stresle başa çıkma tarzları arasındaki ilişkide algılanan öz yeterliliğin rolü. *SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 17(2), 132-144. <https://doi.org/10.33689/spormetre.500792>

Zimet, G., Dahlem, N., Zimet, S. ve Farley, G. (1988). The multidimensional sale of perceived social support. *Journal of Personality Assesment*, 52 (1), 30-41.

BÖLÜM 4

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA KAVRAMI ÇERÇEVESİNDE GEZİCİ MEVSİMLİK TARIMDA ÇOCUK İŞÇİLİĞİ¹

Çetin YILMAZ²

¹ Bu çalışma 2022 Karabük Sosyal Hizmet Sempozyumu'nda sunulan sözel bildirinin geliştirilmiş halidir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, cetin.yilmaz@duzce.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0002-8784-1851

GİRİŞ

Çocuk işçiliği günümüzde başta az gelişmiş ülkeler olmak üzere hala en önemli sosyal sorunların başında gelmektedir. Sosyal, kültürel, ekonomik nedenleri olan çocuk işçiliği, çocukların gelişimlerinin önündeki en önemli hak ihlallerinin başında gelmektedir. Uluslararası örgütlerin de öncülüğünde çocuk işçiliğini ortadan kaldırmaya yönelik önemli adımlar atılmış olmasına rağmen çocuklar hala birçok işkolunda çalışmaya devam etmektedir.

Türkiye’de de çocuk işçiliğini önlemeye yönelik önemli adımlar atılmış olmasına rağmen denetimlerden kaynaklı yetersizlikler, sosyal, kültürel ve ekonomik nedenler çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasında tam bir başarıya ulaşılmamasını engellemektedir. Özellikle gezici mevsimlik tarım işçiliği çocukların en olumsuz etkilendiği çalışma biçimlerinden birisidir. Mevsimlik tarım işçiliği çocukların fiziksel, psikolojik, ahlaki ve akademik açıdan gelişimlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Hasat öncesi ve hasat dönemlerinde aileleriyle birlikte göç etmek zorunda kalan çocuklar barınma koşullarının yetersizliğinden, çalışma koşullarının ağırlığından olumsuz etkilenmektedirler. Eğitim dönemleri sürecinde göç etmek zorunda olmak çocukların okul devamsızlıklarını artırmakta ve çoğu durumda çocukların eğitimden erken kopmalarına sebep olmaktadır.

Eylül 2015 yılında on yedi maddeden oluşan Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri belirlenmiştir. Kalkınma hedefleri arasında çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerini ortadan kaldırmak da vardır. Bu çalışma açısından da mevsimlik tarımda çocuk işçiliğini ortadan kaldırmak noktasında sürdürülebilir kalkınma hedefleri yol gösterici niteliktedir. Bu kapsamda bu çalışmanın amacı, Türkiye’de gezici mevsimlik tarım işçiliğinde çocuk işçiliği ortadan kaldırmaya yönelik çözüm önerileri geliştirmektir.

Çalışmanın ilk bölümünde çocuk işçiliğinin tarihsel gelişimi değinilecek, ikinci bölümde çocuk işçiliğine yol açan faktörler üzerinde durulacaktır. Üçüncü bölümde veriler aracılığıyla dünya ve Türkiye’de çocuk işçiliğinin mevcut durumu incelenecektir. Dördüncü bölümde Türkiye’de gezici mevsimlik tarımda çocuk işçiliği ele alınacaktır. Sonuç ve öneriler kısmında Türkiye’de gezici mevsimlik tarımda çocuk işçiliğini ortadan kaldırmaya yönelik öneriler geliştirilecektir.

Çocuk İşçiliğinin Tarihsel Gelişimi

Tarihin her döneminde çocuklar ekonomik faaliyetlerin önemli bir parçası olmuş ve çocukların emeğinden faydalanılmıştır. Bu noktada sıklıkla aynı anlama gelecek şekilde kullanılan “çocuk işçiliği”, “çocuk işçi” ile “çalışan çocuk” ya da “çocuk emeği” kavramları arasındaki farka dikkat etmek gerekmektedir. Çocuk çalışması ve çocuk emeği kavramları, çocuk işçiliğiyle kıyaslandığında daha geniş kapsamlı bir toplumsal olgudur. Çocuk işçiliği,

çocukların bir işverene bağlı olarak ücretli çalışma ilişkisine girdiği bir durumu ifade etmektedir. Fakat tarihsel süreç içinde çocukların, ücret karşılığı dışında, birçok farklı statüde ekonomik faaliyete katıldıkları gözlenmiştir. Çocuklar sıklıkla “ücretsiz aile işçisi” olarak çalışmışlardır. Bunun yanı sıra çocukların zorla ve köle olarak çalıştırılmalarına da sıkça rastlanmıştır. Çocuk emeği/çalışan çocuk ve çocuk işçiliği kavramlarını birbiri yerine kullanmak, ücretli çalışma dışındaki çalışma biçimlerini görünmez kılma tehlikesini beraberinde getirmektedir (Kapar, 2019).

Sanayi devrimi öncesinde çocuklar çoğunlukla tarımsal faaliyetlerde çalışıyorlardı. Fakat bu dönemlerde çocuk emeği aynı zamanda esnaf ve zanaatkar üretiminde de sıklıkla kullanılmaktaydı. Sanayileşmeyle birlikte çocuk emeği ve istismarının niteliğinde büyük değişimler meydana geldi. Sanayi kapitalizmin gelişmesiyle birlikte küçük köylülük ve kentlerin çeperlerinde faaliyet gösteren küçük işletmeler rekabete dayanamayarak büyük bir hızla çözülmüşlerdir. Bu çözülme sonucu bu kitleler fabrika ve büyük imalathanelerde ücretli işçi konumuna gelmişlerdir. Bu ücretli işçiler arasında çocuklarda yerini almıştır ve çocuk çalışması bu süreçte çocuk işçiliğine dönüşmüştür. Sanayileşmeyle birlikte meydana gelen dönüşüm tüm çalışanların hayatını olumsuz etkilemekle birlikte kadınlar ve çocuklar bu dönüşümün etkilerini en ağır hisseden toplumsal kesim olmuşlardır. Bu dönemde madenlerde, tekstil atölyelerinde dört beş yaşında çocuklar uzun saatler boyunca kötü koşullarda çalıştırılmışlardır (Duyar ve Özener, 2003: 12).

Ülkeler arasındaki sosyal ve kültürel farklılıklardan kaynaklı çocuk ve çocuk işçiliği kavramlarının genel bir tanımına ulaşmak mümkün olmamaktadır (Aykaç ve Murat, 2018; Momen, 2020). Bundan dolayı çocuk işçiliğini tanımlarken uluslararası belgelere başvurmak bu farklılıkların aşılarda çocukların iyilik hallerinin geliştirilmesi için yerinde bir karar olacaktır. Türkiye'nin de onayladığı *Birleşmiş Milletler (BM) Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesi*'nin 1. maddesinde, on sekiz yaşından küçük herkesin çocuk olduğu karara bağlanmıştır. Benzer şekilde ILO 182 No'lu *En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi*'nin 2. Maddesi'nde, on sekiz yaş çocukluk için bir sınır olarak kabul edilmiştir. Çocuk kavramına, çocuklardan beklenenlere, çocuklarının sorumluluklarına ve çocukların haklarına yönelik toplumlar arası kültürel farklılıklar olmasına karşın, on sekiz yaştan küçük herkes çocuk kabul edilmiştir. Sözleşmelerin altına imza atan devletlerin bunu dikkate alarak çocuk hakları, çocuk ihmal ve istismarı ve çocuk işçiliği konusunda önleyici ve koruyucu tedbirler alması gerekmektedir.

Uluslararası sözleşmelerde çocuk tanımı 18 yaşın altındaki kişileri kapsamasına rağmen, çocukların çalışmasına dair 15 yaş sınır olarak kabul edilmiştir. ILO 138 No'lu *Asgari Yaş Sözleşmesi*'nin 3. Maddesi'nde, 15 yaşından küçük çocukların çalıştırılmayacağı kabul edilmiştir. Bu karar sözleşmeyi

imzalayan devletleri 15 yaşından küçük çocukların çalıştırılması konusunda tedbirler almaya zorlamaktadır. ILO (2004: 16) çocukların sağlıklarını, eğitimlerini engellemeyecek ve kişisel gelişimlerini destekleyecek işlerde çalışmaların olumsuz bir durum olmadığını kabul etmektedir. Çocukların evde ailelerine yardım etmeleri, aile işlerinde destek olmaları ya da okul saatleri dışında ve tatillerde harçlıklarını kazanmak için çalışmaları kişisel gelişimlerine destek olacağı düşünülerek olumlu karşılanmaktadır. Fakat bunun dışında çocukların gelişimlerini olumsuz etkileyecek çalışma biçimlerinin ortadan kaldırılması çocuk hakları açısından oldukça önemlidir.

Çocuk İşçiliğinin Nedenleri

Çocuk işçiliği çok boyutlu sosyal bir sorundur. Bu sorunlar arasında yoksulluk ve az gelişmişlik en önemli faktörler olarak öne çıkmaktadır. Çocuk işçilerin büyük bir çoğunluğunu toplumun yoksul ve en dezavantajlı kesimleri oluşturmaktadır (ILO, 2009; Rena, 2009). Çocuklar genellikle aile gelirine katkıda bulunmak için çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Ülkelerin düşük gelişmişlik düzeyi ve daha da önemlisi gelir dağılımındaki eşitsizlikler çocuk işçiliğini artıran faktörlerdir (Karataş, 1993). TÜİK (2020) istatistiklerine göre; çocukların yüzde 35.9'u "hane halkının ekonomik faaliyetlerine yardımcı olmak" için çalıştıklarını belirtmişlerdir. Çocuklar daha sonra yüzde 34.4 ile "iş öğrenmek, meslek sahibi olmak" için, yüzde 23.2 ile "hane halkı gelirine katkıda bulunmak" ve yüzde 6.4 ile "kendi ihtiyaçlarını karşılamak" için çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Tüm bu veriler çocuk işçiliğinin arka planındaki en önemli toplumsal sorunun yoksulluk olduğunu göstermektedir. Yoksullukla mücadele stratejisi olarak hanelerin başvurmak zorunda kaldıkları çocuk işçiliği, çocukların eğitimden erken çekilmelerine sebep olarak modern hayatta onlara daha iyi iş imkanları sunacak bilgi, beceri ve yetenekleri kazanmalarını engellemekte ve yoksulluğun daha da derinleşmesine sebep olmaktadır (Aquil, 2012).

Çocuk işçiliğinin bir diğer önemli sebebi de ebeveynlerin işsizliğidir. Ebeveynlerin işsizliği çocukları erken yaşlarda emek piyasasına katılmaya zorlamaktadır. Türkiye’de işsizlik oranları ve istihdama katılma oranları bölgesel farklılıklar göstermektedir. TÜİK (2023) verilerine göre, Türkiye’de işsizlik oranı en yüksek bölgeler Doğu ve Güneydoğu Bölgesi’dir. Bu bölgelerde işsizlik oranı Türkiye ortalamasından ciddi bir biçimde yüksektir. Van, Muş, Bitlis ve Hakkari (TRB2 Bölgesi) illerinde işsizlik oranı yüzde 19.2’dir. Türkiye genelinde işsizlik oranı ise yüzde 10.4 olarak gerçekleşmiştir. Bu bölgelerde istihdam oranı da Türkiye geneliyle karşılaştırıldığında oldukça düşüktür. Mardin, Batman ve Şırnak illerini kapsayan TRC3 Bölgesi’nde istihdam oranı yüzde 33.8 gibi çok düşük bir orana sahiptir. Aynı dönemde Türkiye’de istihdam oranı yüzde 47.5 olmuştur. Aynı bölge yüzde 41.5 ile en düşük işgücüne katılma oranına sahiptir. Fakat Türkiye ortalaması yüzde 53.1 ile bölgede işgücüne katılma oranından yaklaşık 12 puan daha

yüksektir. Mevsimlik tarım göçüne katılanların önemli bir oranının Doğu ve Güneydoğu Bölgesi'nde yaşamakta olduğunu düşündüğümüzde, işsizliğin hanelerin çocuk emeğine bağımlı olmasındaki en önemli nedenler arasında olduğu gerçeği daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Çocuk işçiliğinin bir diğer öne çıkan nedeni kültürel kodlarla yakından ilişkilidir. Geçimlerini tarımla sağlayan toplumlarda çocukların çalışması normal bir davranış olarak kabul edilmekteydi. Bu toplumlara özgü sosyo-kültürel değerlerde, sorumluluk kazanmak ve bir meslek öğrenmek için çocukların çalışması genel kabul gören bir toplumsal normdu (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), 2017: 16). Günümüzde tarım toplumlarından büyük bir hızla sanayi, hizmetler ve bilişim toplumlarına doğru ekonomik ve toplumsal değişim gerçekleşmiş olmasına karşın, kültürel değişimin aynı hızda gerçekleşmemesi, çocukların çalışması gerektiğine dair geleneksel bakış açısının varlığını korumasına sebep olmaktadır. Bu geleneksel bakış açısının yanında mevzuattan kaynaklı yetersizliklerin varlığı da çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasını geciktirmektedir. Türkiye'de çocuklar sıklıkla küçük işletmelerde, tarımda ve sokakta yapılan işlerde çalışmaktadırlar. Bu tür işlerde İş Kanunu kapsamı dışında kaldığı için denetim yapılamamaktadır (Avşar ve Öğütoğulları, 2012). Bu durum çocuk işçiliğinin önlemesine yönelik çabaları yavaşlatmaktadır.

Son olarak, işverenlerin çocuk işgücüne yönelik taleplerinin çocuk işçiliğini artırdığı gözlenmiştir. Sanayileşmeyle birlikte kadın ve çocuk emeğinin erkeklere kıyasla daha ucuz olması çocuk işçiliğini artıran önemli faktörler arasındadır (Duyar ve Özener, 2003: 16). Bununla birlikte yetişkinlerle kıyaslandığında çocukların emekleriyle ilgili pazarlık güçlerinin düşük olması işverenleri çocuk işgücü kullanmaya yönlendirmiştir (Karataş, 1993). Ayrıca günümüz küresel dünyasında maliyetleri düşürme kaygısı işverenleri ucuz işgücü aramaya zorlamaktadır (ÇSGB, 2017).

Dünya'da ve Türkiye'de Çocuk İşçiliği

Dünyada 160 milyon çocuk, çocuk işçi olarak çalışmakta ya da çalıştırılmaktadır. Bu çocukların 79 milyonu fiziksel, psikolojik ve sosyal gelişmelerini olumsuz etkileyecek tehlikeli işlerde çalışmaktadırlar. Özellikle 2000'li yılların başından itibaren çocuk işçiliğini yok etmeye yönelik çabalar olumlu sonuçlar vermiştir. Dünya genelinde 2000 yılında 245 milyon 500 bin çocuk işçi bulunmakta ve bunların 170 milyon 500 bini -yüzde 11'i- tehlikeli işlerde çalışmaktaydı. Günümüzde özellikle tehlikeli işlerde çalışan çocukların oranında -yüzde 4.7- ciddi bir düşüş olduğu gözlenmesine karşın, 2016 yılından sonra çocuk işçiliğiyle mücadele bir yavaşlama olduğu gözlenmektedir (ILO, 2021).

Asya-Pasifik Bölgesinde 2008 yılında yüzde 13.3 olan çocuk işçi oranı 2020 yılında yüzde 6'ya gerilemiştir. Aynı tarihler arasında Latin Ameri-

ka-Karayıpler bölgesinde yüzde 10'dan yüzde 5.6'ya bir gerileme gerçekleşmiştir. Fakat aynı tarihler arasında Sahra Altı Afrika'da çok sınırlı bir başarı elde edilmiştir. 2008-2020 tarihleri arasında Sahra Altı Afrika'da çocuk işçiliği yüzde 25.3'ten sadece 23.9'a gerilemiştir. Tüm dünya genelinde çalışan çocukların yüzde 23.9'u -86.6 milyon- Sahra Altı Afrika bulunduğu (ILO, 2021) göz önüne alındığında, en yoksul ve dezavantajlı bölgelerde çocuk işçiliğini düşürme konusunda çok sınırlı bir başarı elde edildiği belirtilebilir.

Çalışan çocukların iş yerindeki durumları incelendiğinde, çocukların yüzde 72.1'inin aile işçisi olarak çalıştığı, yüzde 17.3'ünün ücretli çalıştığı ve yüzde 10.7'sinin kendi hesabına çalıştıkları gözlenmiştir. Dünya genelinde tarım sektörü yüzde 70 ile çocukların en çok çalıştığı alandır. Kentsel alanlarla karşılaştırıldığında kırsalda çocuk işçilik oranının oldukça yüksek olduğu görülmektedir (ILO, 2021). Bunun en önemli sebebi kırsal alanlarda denetimlerin yetersizliği ve bu bölgelerde çocukların çalışmasına yönelik geleneksel bakış açısının hakimiyetidir.

Türkiye'de 5-17 yaş arasında 720 bin çocuk işçi bulunmaktadır. Bu sayının aynı yaş grubundaki çocuklara oranı yüzde 4.4'tür. Herhangi bir ekonomik faaliyette çalışan çocukların yüzde 70.6'sını erkekler, yüzde 29.4'ünü kadınlar oluşturmaktadır. Türkiye'de çalışan çocukların sektörel dağılımı ILO (2021) istatistiklerinden farklılık göstermektedir. Türkiye'de çalışan çocuklarının yarısına yakını -yüzde 45.5'i- hizmetler sektöründe istihdam edilmektedir. Hizmetler sektörünü sırasıyla yüzde 30.8 ile tarım, yüzde 23.7 ile sanayi takip etmektedir (TÜİK, 2020).

Türkiye'de Mevsimlik Tarımda Çocuk İşçiliği

Türkiye'de Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgeleri mevsimlik gezici tarım işçiliğinin en önemli insan kaynağını oluşturmaktadır. Gezici mevsimlik tarım işçiliği enformel çalışma ilişkilerinin oldukça yoğun olduğu bir çalışma biçimi olduğundan, işçilere yönelik bir veri seti oluşturulamamakta ve bundan dolayı da sayılarının kaç olduğuna dair net rakamlar verilememektedir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın iddialarına göre, Türkiye'de 485 milyon gezici mevsimlik tarım işçisi bulunmaktadır. Göç sürecine tüm aile bireylerini katıldığı dikkate alındığında işçilerinin sayılarının 1 milyonu geçtiği tahmin edilmektedir (TBMM, 2015).

Mevsimlik tarım işçileri göç sürecinde ve gittikleri bölgelerde birçok sorunla karşılaşmaktadırlar. Bu sorunlar arasında en önemlisi barınmadır. İşçiler gittikleri bölgelerde çadır alanlarında ya da tarla sahiplerinin kendilerine temin ettikleri fakat insanların barınmasına çok elverişli olmayan, hijyen ve işçilerin gündelik ihtiyaçlarını karşılama bakımından yetersiz yapılarda kalmaktadırlar (Yıldırak, vd. 2003; Kaya ve Özgülner, 2015; Akalın, 2018; Orhan, 2017; Özbekmezci ve Sahil, 2004). İşçilerin karşılaştığı diğer önemli bir sorun da ulaşımdır. İşçiler, kendi bölgelerinden hasat bölgelerine kadar uzun yolcu-

luklarını maliyetleri düşürmek için kalabalık gruplar halinde araç kiralayarak yapmaktadırlar. Bununla birlikte işçiler hasat bölgelerinde barınma alanlarından tarlalara, işverenlerin/tarla sahiplerinin güvenli olmayan araçlarıyla seyahat etmek zorunda kalmakta ve bu süreçte birçok kazaya karışmaktadırlar (TBMM, 2015: 39; Yıldırım, 2016). İşçiler göç ettikleri bölgelerde yeterli sağlık ve sosyal hizmete erişememedikleri (Şimşek, 2012: 17; Şimşek, 2013: 10; Fereli, vd., 2016: 39; Yasin ve Sürmeli, 2018), bununla birlikte işçilerin yeterli ve sağlıklı beslenemedikleri araştırmalarda gözlenmiştir (Kaya ve Özgülnar, 2015).

Mevsimlik tarım göçünden çocuklar en olumsuz etkilenen kesimi oluşturmaktadırlar. Yılın dört ile altı ayı kendi bölgelerinin dışında yaşamak zorunda kalan çocukların okul devamsızlık ve terk oranları oldukça yüksektir (Benek ve Ökten, 2011; Semerci ve Erdoğan, 2017; Sevinç ve Davran, 2022). Aileleriyle beraber göç sürecine katılan çocukların önemli bir kısmı tarlalarda mevsimlik işçi olarak çalışmaktadır. Çocuklar, büyüklerle benzer işleri yapmakta ve barınma yerlerine döndükleri zamanda ev işlerinde çalışmaya devam etmektedirler. Uzun saatler ve fiziksel olarak yorucu işlerde çalışan çocuklar bundan olumsuz etkilenmektedirler ((Lordoğlu ve Etiler, 2014). Mevsimlik gezici tarım işçileri çoğunlukla bir tarım aracısına bağlı olarak çalışmaktadırlar. Tarım aracılığı enformel çalışma ilişkilerinin ortaya çıkardığı bir kurumdur ve işçilerin bir çok sosyal ve ekonomik hak kayıplarına uğramasına sebep olmaktadır (Yıldırak, vd., 2003: 49; Çınar ve Lordoğlu, 2011: 435; Çınar, 2014: 155; Demir, 2015; Kusadokoro vd., 2016).

Bu sorun alanları göz önünde bulundurulduğuna gezici mevsimlik tarım işçiliğinin Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinde tanımlanan *insana yakışır iş (decent work)*¹ kavramından oldukça uzak olduğu görülmektedir. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin 8. ilkesi insana yakışır iş ve büyümeyi toplumsal katmanlara yaygınlaştırmaktır. Bu çalışma için Sürdürülebilir Kalkınma İlkeleri arasında 8.7 ilkesi daha da ön plana çıkmaktadır. Bu ilke ile 2025 yılına kadar çocuk işçiliğinin her biçiminin ortadan kaldırılması hedeflenmektedir. Mevsimlik gezici tarım işçilerini kapsayacak bir kanun metninin olmaması işçileri güvencesizleştirerek, kırılğanlıklarını artırmaktadır. Türkiye’de mevsimlik tarım işçilerinin ekonomik ve sosyal hakları Borçlar Kanunu ve 4857 Sayılı İş Kanunu çerçevesinde korunmaktadır. Fakat işçilerin 4857 Sayılı İş Kanunu’ndan yararlanabilmeleri ancak işyerinde 51 ve daha üstü sayıda işçinin çalışması ile mümkün olabilmektedir (MİGA, 2012). Bu yasal boşluk ve enformel çalışma ilişkilerinin varlığı mevsimlik gezici tarımda çocuk işçiliğinin önlenmesinde ciddi engeller teşkil etmektedir.

Türkiye çocuk işçiliği ile ilgili ulusal yasal düzenlemelerini önemli ölçüde gerçekleştirmiş ve uluslararası birçok sözleşmenin altına imza atmıştır. Tür-

1 ILO (1999) yılında insana yakışır iş (decent work) kavramını “temel hakların korunduğu, yeterli bir gelir ve sosyal koruma sağlayan üretken bir iş olarak” tanımlamıştır.

kiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 50. Maddesi'nde; kadınların ve çocukların çalışma yaşamında özel olarak korunacağı hükme bağlanarak, çalışma yaşamında kadınlar ve çocuklara yönelik tedbirlerin alınması gerekliliği kabul edilmiştir. Ayrıca 4857 Sayılı İş Kanunu'nun 71. Maddesi'nde, on beş yaşından küçük çocukların çalıştırılması yasaklanmış ve on beş yaşından büyük çocuklarına ancak hafif işlerde çalışabilecekleri kabul edilmiştir. Türkiye aynı zamanda *Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesi*'ni imzalayan devletler arasındadır. Sözleşmenin 32. Maddesi'nde, çocukların tehlikeli işlerde çalıştırılmayacağı ve çocukların eğitimine, sağlığına zarar verecek şekilde çalıştırılmasına karşı korunması gerektiği ifade edilmiştir. Sözleşme ile çocukların çalışma yaşamında karşılaşılabilecekleri olumsuzluklara karşı devletlerin sorumluluk alması gerekliliği kabul edilmiştir.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2017) ILO 182 sayılı "*En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi*" kapsamında mevsimlik tarımda çocuk işçiliğini, çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri arasında kabul etmiştir. Bu sözleşme kapsamında "en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliği" ifadesi, çocukların ahlaki, fiziksel, sosyal ve akademik açıdan gelişmelerini olumsuz etkileyecek her türlü iş olarak tanımlanmıştır. Türkiye ayrıca ILO 138 No'lu *Asgari Yaş Sözleşmesi*'ni de kabul etmiştir. Sözleşmesinin 3. Maddesinde, tehlikeli işlerde on sekiz yaş altındaki çocukların çalışmayacağı karara bağlanmıştır.

Uluslararası belgelerin yanı sıra, Milli Eğitim Bakanlığı "*Mevsimlik Tarım İşçileri İle Göçer ve Yarı Göçer Ailelerin Çocukların Eğitime Erişimleri*" 2016/5 Genelgesi kapsamında işçi ailelerin ortaokul ve ilkokul çağındaki çocukların eğitime devam etmeleri için bir dizi önlemler alınmıştır. Bu Genelge kapsamında zorunlu eğitim çağındaki mevsimlik işçi ailelerinin ortaokul öğrencisi çocukları öncelikle kendi bölgelerindeki yatılı bölge okullarına yerleştirilecek, bu imkanı bulunmayan ortaokul ve ilkokul çağındaki öğrenciler gittikleri bölgelerdeki taşınabilir eğitim uygulamasından faydalandırılacaktır (Milli Eğitim Bakanlığı, 2016). Fakat Sevinç ve Davran (2022) tarafından Adana'da gerçekleştirilen alan araştırmasında 6-10 yaş arasında sınırlı sayıda çocuğun taşınabilir sistemden yararlandığı gözlenmiştir. On yaş üzerindeki çocukların tamamına yakınının tarlada çalıştığı tespit edilmiştir. Tarlaya gitmeyen çocuklar hanenin yeniden üretim faaliyetlerine (bebek bakma, temizlik, yemek yapma vb.) katkıda bulunmaktadır. Benek ve Ökten (2011) alan araştırmasında okul çağında olup da okula gönderilemeyen çocuk oranının yüzde 11.9 olduğunu, bununla birlikte çocukların yüzde 76.3'ünün aileleriyle birlikte göç etmek zorunda oldukları için okula zamanında başlayamadıklarını ve okul dönemi boyunca eğitime devam edemediklerini tespit etmişlerdir.

Semerci ve Erdoğan (2017) tarafından Adana'da gerçekleştirilen bir diğer alan araştırmasında ilkokul dönemindeki çocukların yüzde 15'inin eğitime erişemedikleri, 11-14 yaş aralığındaki oğlan çocuklarının yüzde 18, kız

çocuklarının ise yüzde 32 oranında okula devam etmedikleri gözlenmiştir. Ayrıca okul terk oranlarının da oldukça yüksek olduğu tespit edilen bulgular arasındadır. Okul terk oranları 15-18 yaş aralığındaki genç erkeklerde yüzde 59 olarak gerçekleşirken, aynı yaş grubundaki genç kızlarda bu oran yüzde 73'e yükselmektedir. Çocukların yaşları büyüdükçe toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin de ortaya çıktığı görülmektedir. Bu alan araştırmaları da göstermektedir ki mevsimlik tarım işçiliğindeki enformel çalışma ilişkilerinin yaygınlığı ulusal ve uluslararası mevzuatın alanda yeterince uygulanmasını engellemektedir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Dünyada ve Türkiye'de çocuk işçiliğini önlemeye yönelik uluslararası birçok düzenleme yapılmasına karşın dünya çocuk işçiliğini yok etmekten hala çok uzaktır. Bunun en önemli sebebi ülkelerin farklı gelişmişlik seviyeleri ve siyasi iktidarların altına imza attıkları sözleşmeleri alanda uygulama noktasındaki eksiklikleridir. Fakat çocukların daha iyi bir geleceğe sahip olabilmeleri için siyasi otoritelerin uluslararası işbirliklerini daha da geliştirerek acil önlemler almaları gerekmektedir.

Çocuk işçiliğinin tümüyle ortadan kaldırılması ulusal bir kalkınma ve gelir eşitsizliğinin ortadan kaldırılmasıyla mümkündür. Yoksulluk ve eşitsizliği ortadan kaldırmaya yönelik geliştirilecek politikalar çocuk işçiliğini de büyük ölçüde ortadan kaldırmaya katkı sağlayacaktır (Karataş, 1993). Türkiye'de gezici mevsimlik tarımda 18 yaşından küçük kişilerin çalıştırılmasını yasaklayan birçok tedbir alınmasına rağmen alanda çocukların işçi olarak çalıştıkları bilinmektedir. Bu noktada hanelerin yoksulluktan kaynaklı olarak çocukların emeklerine ihtiyaç duyduğu gerçeği göz önünde bulundurularak çocukların iyilik hali ve haklarını koruyacak politikalar geliştirilmelidir (MİGA, 2012). Mevsimlik gezici tarım işçilerinin ücretleri bölgeler arası farklılıklar göstermekle birlikte brüt asgari ücret üzerinden düzenlenmektedir. Fakat işçiler yasal çalışma saatlerinden daha fazla çalışmakta ve bu çalışmalarını karşılığında fazla mesai ücreti almamaktadırlar. Bu noktada asgari ücretin ailelerin çocuk emeğine ihtiyaç duymayacakları bir seviyeye yükseltilmesi oldukça önemlidir. Aynı zamanda alandaki İŞKUR denetimlerinin artırılarak işçilerin asgari ücretin altında ve fazla çalıştırılmasının önüne geçilmelidir. Eğer işçiler fazla mesai yapacaklarsa, mesai ücretlerinin 4857 Sayılı İş Kanunu'nun temel alınarak hesaplanması yoksullukla mücadele kapsamında oldukça önemli bir adım olacaktır.

Çocuk işçiliğiyle mücadelede sosyal koruma programlarının etkin bir şekilde uygulanması oldukça önemlidir. Özellikle şartlı ve şartsız nakit programları, kamu istihdam programları mevsimlik gezici tarım işçilerinin kırılganlıklarını en aza indirmeye katkı sunarak haneleri yoksullukla baş etmek için çocuk emeğine bağımlı olmaktan kurtaracaktır (Kalaycı ve Karadeniz,

2023). Türkiye’de mevsimlik tarım işçisi çocuklara ve hanelere yönelik sosyal koruma programları uygulanıyor olsa da bu programların çocuk işçiliğini önleme konusunda yeterli olmadığını belirtmek gerekmektedir. Uygulanmakta olan sosyal koruma programlarının kapasitelerinin geliştirilmesi mevsimlik tarımda çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasında oldukça işlevsel olacaktır.

Aileleriyle beraber göç etmek zorunda kalan çocuklar eğitimden erken yaşta kopabilmektedirler. Çocukların okula devam etmelerini sağlamak kısa vadede en önemli stratejilerden biri olmalıdır. Bunun için ya ailelere ekonomik ve sosyal destek sunularak çocuğun yaşamakta olduğu yerde kalması ve eğitimine devam etmesi ya da çocukların ailesi ile birlikte gittikleri yerlerde eğitime erişimleri sağlanmalıdır. Bu noktada Benek ve Baydemir (2021) tarafından önerilen, özellikle mevsimlik tarım göçüne katılımın yüksek olduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ‘Eğitime Erişim ve İletişim Birimleri’nin kurulması oldukça faydalı olacaktır. Birim kapsamında, ailelere ve çocuklara yönelik bilgilendirici ve bilinçlendirici, okul-aile ilişkisini güçlendirici, öğretmenlere yönelik eğitici ve okul ile ilişkisi kalmamış çocukları mesleki eğitime yönlendirici faaliyetlerde bulunulması çocukların yüksek yararına olacaktır.

Çocuk işçiliğine yönelik alınması gereken önemli tedbirlerden birisi de çocuk işçiliğine yönelik toplumsal farkındalığı artırmaktır. Başta çocuk işçilerin aileleri olmak üzere tüm toplumu çocuk işçiliğinin zararları konusunda bilinçlendirmek ve aileleri maddi yönden desteklemek oldukça önemlidir (Erbay, 2013). Bu noktada tarım araçları, tarla ve işletme sahiplerinin de çocuk işçiliğinin zararları konusunda bilinçlendirilmesi oldukça yerinde olacaktır. Devlet kurumlarının, sivil toplum örgütlerinin ve özel sektör temsilcilerinin işbirliği içinde çalışmaları çocuk işçiliğini önleme konusunda oldukça önem arz etmektedir.

Bunlarla birlikte mevsimlik tarım işçilerinin çalışma ilişkilerine yönelik hukuksal düzenlemelerin yapılması işçilerin sosyal güvenlik haklarından yararlanmasının önünü açarak işçileri gelecekte karşılaşılabilecekleri risklere ve olumsuzluklara karşı koruyacaktır. İşçilerin yararlanabilecekleri hukuksal düzenlemelerin yapılması işçilerin işverenlere karşı pazarlık güçlerini artırarak işçilerin ücretlerinin yükselmesine katkı sunacaktır. Ayrıca işçilere yönelik bir veri setinin oluşturulması oldukça işlevsel olacaktır. Kapsamlı toplanacak veriler ve takipler ışığında mevsimlik tarım işçilerinin karşılaştığı sorunlara yönelik kanıta dayalı sosyal politikalar geliştirilebilecektir.

KAYNAKÇA

- Akalın, M. (2018). *Mevsimlik tarım işçilerinin barınma koşullarının değerlendirilmesi. Yenice, Tarsus, Silifke Örnekleri*. Sosyal Güvence Dergisi, 13, 1-30.
- Aqil, Z. (2012). Nexus between poverty & child labour: of Poverty alleviation on child labour, *Good Thinkers Organization for Human Development*, Kasur.
- Avşar, Z. ve Ögütoğulları, E. (2012). Çocuk işçiliği ve çocuk işçiliği mücadele stratejileri, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 2(1), 9-40.
- Benek, S. ve Ökten, Ş. (2011). Mevsimlik tarım işçilerinin yaşam koşullarına ilişkin bir araştırma: Hilvan İlçesi (Şanlıurfa) örneği, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 653-676.
- Benek, S. ve Baydemir, R. (2021). Mevsimlik tarımda çocuk işçiliğini azaltmak için bir model önermesi: 'Eğitime erişim ve iletişim birimi'nin' kurulması, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 45-57.
- BM (1989). *Birleşmiş milletler çocuk haklarına dair sözleşme*
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2017). *Çocuk işçiliğiyle mücadele ulusal programı*, Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı.
- Çınar, S. ve Lordoğlu, K. (2011). Mevsimlik tarım işçileri: marabadan ücretli fındık işçiliğine. *Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu III Bildiri Kitabı*, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.
- Çınar, S. (2014). *Öteki proletarya de-proletarizasyon ve mevsimlik tarım işçileri*. Ankara: Notabene.
- Demir, M. (2015). Mevsimlik tarım işçilerinin sosyal güvenlik haklarına ilişkin değerlendirmeler ve öneriler. *Çalışma ve Toplum*, 1(44), 177-194.
- Duyar, İ., ve Özener, B. (2003). *Çocuk işçiler çarpık gelişen bedenler*, Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Erbay, E. (2013). Türkiye'de çocuk işçiliğinin büyük resmi, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 24(1), 157-167.
- Fereli, S., Aktaç, Ş. ve Güneş, F. E. (2016). Mevsimlik tarım işçilerinin çalışma koşulları, beslenme durumları ve görülen sorunlar. *Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(3), 36-47.
- ILO (1973) 138 No'lu Asgari Yaş Sözleşmesi
- ILO (1992) En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi
- ILO (1999). *Report of the director general: Decent work*, International Labour Conference, 87th Session, Geneva.
- ILO (2004). *Child labour a text book for university students*, Geneva: ILO.
- ILO (2009) *Understanding the concept of child labour*, Dar-Es-Salaam, Tanzania: ILO.

- ILO (2021). *Child labour global estimates 2020, trends and the road forward*, New York: ILO and UNICEF.
- Kalaycı, C. ve Karadeniz, M. (2023). Çocuk yoksulluğu ve çocuk işçiliğinin önlenmesinde sosyal korumanın rolü, *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 9(2), 207-229.
- Kapar, R. (2019). Çocuk emeğinin en kötü biçimleri ve Türkiye, *Çalışma ve Toplum*, 4(63), 2461-2501.
- Karataş, K. (1993). Çocuk işgücü sorunu: nedenleri, sonuçları ve çözüm önerileri, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetle Yüksekokulu Dergisi*, 11(1-2-3) 85-102.
- Kaya, M. ve Özgülner, N. (2015). *Mevsimlik gezici tarım işçilerinin iki yerleşim birimindeki yaşam koşulları ve sağlık durumlarına niteliksel bakış*. *Turkish J. Public Health*, 13(2), 115-126.
- Kusadokoro, M., Takeshi, M. ve Gültekin, U. (2016). Networks and intermediaries in seasonal agricultural labor markets in Turkey. *International Journal of Food and Agricultural Economics*, 4(2), 51-67.
- Lordoğlu, K. ve Etiler, N (2014). Batı karadeniz bölgesinde mevsimlik gezici tarım işçiliğinde çalışan çocuklar üzerine sınırlı bir araştırma. *Çalışma ve Toplum*, 41(2), 115-134.
- MİGA (2012). *Tarımda mevsimlik işçi göçü türkiye durum özeti*, Friedrich Ebert Stiftung, Erişim Adresi: <https://goc.bilgi.edu.tr/tr/kaynakca/25/tarimda-mevsimlik-isci-gocu-turkiye-durum-ozeti-miga-2012/>
- Milli Eğitim Bakanlığı (2016) “*Mevsimlik Tarım İşçileri İle Göçer ve Yarı göçer Ailelerin Çocukların Eğitime Erişimleri*” https://tegm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2016_03/28043457_genelge.pdf
- Momen, M.N. (2020). Child Labor: History, Process, and Consequences. In: Leal Filho, W., Azul, A., Brandli, L., Özuyar, P., Lange Salvia, A., Wall, T. (eds) *No Poverty*. Encyclopedia of the UN Sustainable Development Goals. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-69625-6_30-1
- Orhan, F. (2017). Erzincan'da mevsimlik tarım işçiliği ve yaşanan sorunlara yönelik coğrafi bir inceleme. *Türk Coğrafi Dergisi*, 69, 59-68.
- Özbekmezci, Ş. ve Sahil, S. (2004). Mevsimlik tarım işçilerinin sosyal, ekonomik ve barınma sorunlarının analizi. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 19(3), 261-274.
- Rena, R. (2009). “The Child Labour in Developing Countries: A Challenge to Millennium Development Goals.” *Indus Journal of Management & Social Sciences* 3(1): 1-8.
- Semerci, P. U., Erdoğan, E. (2017). *Adana'da mevsimlik gezici tarım işçilerinin çocuklarının yaşam koşullarının iyi olma hali perspektifinden iyileştirilmesi projesi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi.

- Sevinç, M. R. ve Davran, M. K. (2022). Mevsimlik gezici tarım işçilerinin çalışma ve sosyal hayatlarının iyileştirilmesi stratejisi ve eylem planlarının (Metip I Ve Metip II) uygulanmasına yönelik eleştirel bir yaklaşım (Adana İli Örneği), *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 8(65): 2057- 2066.
- Şimşek, Z. (2012). Mevsimlik tarım işçilerinin ve ailelerinin ihtiyaçlarının belirlenmesi araştırması 2011. *Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA)*. Ankara: Damla Matbaacılık.
- Şimşek, Z. (2013). GAP tarımda çalışanların sağlığı araştırması raporu, Şanlıurfa. Harran Üniversitesi Tarımda İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- TBMM (2015). *Mevsimlik tarım işçilerinin sorunlarının Aaştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla kurulan meclis araştırması komisyonu raporu*. Ankara.
- TÜİK (2020). Çocuk işgücü anketi sonuçları, Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Child-Labour-Force-Survey-2019-33807>
- TÜİK (2023). İşgücü istatistikleri, Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2022->
- Yasin, Y. ve Sürmeli, A. (2018). *Tarımsal üretimde çalışan çocukların karşılaştıkları sağlık riskleri, narenciye, pamuk, fındık hasadı örneği*. Ankara: Kalkınma Atölyesi.
- Yıldırak, N., Gülçubuk, B., Gün, S., Olhan, E. ve Kılıç, M. (2003). *Türkiye'de gezici ve geçici kadın tarım işçilerinin çalışma ve yaşam koşulları ve sorunları*. Ankara: Tarım-İş.
- Yıldırım, U. D. (2016). Tarımda trafik kazalarının ekonomi politikası ve mevsimlik tarım işçileri. *SAV Katkı*, 2, 80-99.

**SOSYOLOJİ ALANINDA
KURAM, KAVRAM VE
ARAŞTIRMALAR**

Kitabın bu kısmında yer alan çalışmalar sosyoloji alanına katkı sunan teori araştırma ve derlemelerden oluşmaktadır. Güney Nair'in "Sosyolog Necmettin Sadık Sadak'ın Ziya Gökalp Ve Darülfünun Çerçevesinde Değerlendirilmesi" isimli çalışmasında; Toplumun sorunlarına çözüm üretme çabasında bir aydın olan siyasetçi yönü daha ön planda tutulmuş Sosyolog Necmettin Sadık Sadak, Türk siyasal yaşamına katkıları kadar sosyoloji bilimi ile olan bağlantısı ile yeni araştırmalara kaynak olacak bir isim olarak araştırmacıların dikkatine sunulmuştur.

"Akran Zorbalığı: Kavramsal Analiz, Kuramsal Çerçeve Ve Önleme Stratejileri Üzerine Bir İnceleme" isimli bölümde Ezgi Pınar Boz; akran zorbalığına ilişkin mevcut bilgi ve araştırmaları derleyerek, akran zorbalığı olgusunun farklı yönlerini kapsamlı bir şekilde incelemeyi amaçlamıştır. Zorbalık olaylarının arkasındaki rolleri ve etkileşimleri anlamak, zorbalığın farklı türlerini tanımlamak ve nedenlerini anlamak ve açıklamak üzere akademik kaynakları inceleyerek akran zorbalığının toplumsal ve psikolojik etkilerine değinmiştir.

Bir sonraki bölümde, Musa Yılmaz, "Toplumsal Yaşamda Bilinçli Evlilik: Evlilik Eğitimi Üzerine Bir Değerlendirme" başlıklı çalışmasıyla; evlilik öncesi eğitim programları aracılığıyla doğru eş seçme ve bilinçli evlilik ilişkisini irdelemektedir. Eş seçimi ve evlilik sözkonusu olduğunda bireylerin kendi karakter yapılarına ve kişisel özelliklerine uygun ve bilinçli evlilik yapmalarının önemini literatür taramasıyla ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada, bilinçli olarak yapılan eş seçimi ve evlilikte, evlilik eğitiminin işlevsel yönü incelenmiştir.

BÖLÜM 5

SOSYOLOG NECMETTİN SADIK SADAK'IN ZİYA GÖKALP VE DARÜLFÜNUN ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Güney Nair¹

¹ Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. Orcid id:0000-0002-6165-9672

Giriş

Türk Sosyoloji literatüründe, Necmettin Sadık Sadak hakkında yapılmış araştırmaların yeterli olduğunu söylemek güçtür. Siyaset sahnesindeki aktif kişiliği nedeniyle siyasetçi yönü daha ön planda tutulmuş, gazeteci kişiliği bu çerçevede değerlendirilmiş, sosyoloji bilimi ile olan bağlantısı ve bu alandaki çalışmaları hak ettiği oranda değerlendirilememiştir. Halbuki Necmettin Sadık Sadak, yaşadığı dönemin özgün koşulları içinde, kaynağından öğrendiği sosyolojik bilgi birikimi ve bu birikimi değerlendirmeye yönelik kendisine açılan alanı verimli değerlendirmesi sonucu önemli çalışmalar ortaya koymuştur.

Necmettin Sadık Bey, sosyoloji biliminin ortaya çıktığı Fransa’da yüksek öğrenimini tamamlayarak ülkemize dönmüş, burada edindiği bilgi birikimini, Türk Toplumundaki büyük dönüşüme tanıklık ederek olgunlaştırmıştır. Bu olgunlaşma sürecinde doğru zamanda doğru yerde durduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Osmanlı’nın hukuk sisteminin parçası olan bir ailenin çocuğu olarak, toplumsal dönüşüm sürecinde konumunu bir sosyolog ve gazeteci olarak, Anadolu’da yeşeren milli mücadele hareketi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetine destek vermek olarak şekillendirmiştir. Yine sosyolojik duruşu Fransa’da gelişen ve Türk Toplumunda etki yaratan Emile Durkheim ekolü doğrultusunda olmuş, sosyolojisi bu yönde şekillenmiş, Cumhuriyet Türkiyesi’nin temellerini oluşturan ideolojinin bilimsel kaynaklarına katkı sunmuştur. Durkheim ekolünün özellikle Ziya Gökalp’in etkisiyle, ülkenin içinde bulunduğu toplumsal dönüşümü analiz edip, yorumlama biçiminin yeni sistemde kabul görmesi ve Necmettin Sadık Bey’in yazılarında konulara yaklaşım biçimi, Gökalp’in dikkatini çekmiş ve gerçekleşen tanışma sonrası Necmettin Sadık Bey’in yaşamı farklılaşmış, akademi ve siyaset sahnesinde güçlü bir figür olarak karşımıza çıkmıştır. Yaşamının önemli evrelerinden biri olarak tanımlayabileceğimiz Ziya Gökalp ile tanışmasını vefatından üç yıl önce verdiği bir mülakatta “Aradan yıllar geçmesine rağmen hala o büyük adamla yaptığım görüşmenin tesiri altındayım” (Solelli, 1950:9) şeklinde açıklamıştır. Ancak Necmettin Sadık Bey, hangi konumda olursa olsun “gazetecilik” tutkusundan hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Savunduğu görüşler, yazdıkları ve Darülfünun’daki akademik duruşu Mustafa Kemal Atatürk’ün de dikkatini çekmiş ve Necmettin Sadık Bey’in uzun yıllara yayılan siyasi yaşamının ilk adımları bu sayede atılmıştır.

21 Eylül 1953 tarihinde henüz 63 yaşındayken yaşama veda eden Necmettin Sadık Sadak, geride gazeteci kimliğiyle çok sayıda yazı, Darülfünun’da hayat bulan sosyolog kimliği ile çok sayıda yayın, siyasetçi kimliği ile ülkenin önemli olaylarında iz bırakmıştır.

Bu teorik araştırma Necmettin Sadık Sadak’ı bir kez daha analiz etme ve O’nun akademik yönüne, Gökalp ile bağlantısı ekseninde vurgu yapmayı

amaçlarken, altı dönem (1927-1950) milletvekili olarak temsil ettiği Sivas'taki izlerini ortaya çıkaracak yeni bir çalışmanın girişi niteliğinde değerlendirilmelidir.

1-Necmettin Sadık (Açıkbaşzade-Sadak) Bey'in Biyografisi

Necmettin Sadık (Sadak) Bey, hukukçu bir ailenin çocuğudur. Dedesi müddeiumumilik¹ görevinden istifa ederek avukatlık yapan Açıkbaşzade² Ali, babası ise Hakim Sadık Şihabeddin Bey'dir. Şihabeddin Bey ve Arife Hanım'ın oğlu olarak Isparta'da 1890 yılında dünyaya gelen Necmettin Sadık (Sadak), hakim olan babasının tayinleri nedeniyle ilk öğrenimine Afyon'da başlamış, Konya'da devam etmiş ve Edirne'de tamamlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı web sayfasında yer verilen bilgilere göre orta öğrenimini İzmir ve Konya İdadilerinde tamamladıktan sonra babasının tayininin mahkeme başkanı olarak İstanbul'a çıkmasından sonra Mekteb-i Sultani'ye (Galatasaray Lisesi) girmiş ve buradan 1910 yılının Temmuz ayında mezun olmaya hak kazanmıştır. İlk gazetecilik çalışmalarını da Mekteb-i Sultani'de okul müdürü Tevfik Fikret'in desteği ile gerçekleştirmiş, Fransa'ya gitmeden önce Galatasaray Sultanisi öğrencisiyken "Traje" isimli bir dergi yayınlamışlardır. Üç sayı gerçekleşen bu yayın süreci ile ilgili olarak Necmettin Sadak "İlk gazeteciliğim, Galatasaray'dayken müdürümüz Tevfik Fikret'in himayesinde bazı arkadaşlarla birlikte çıkardığımız yarısı Fransızca yarısı Türkçe "Traje" isimli mecmuada başladı. Ondan sonra da devam ettim" (Solelli, 1950:9) ifadelerini kullanmıştır. Mekteb-i Sultani'den mezun olmasının ardından Maarif Nezareti (Milli Eğitim Bakanlığı)'nin açtığı sınavda başarılı olarak, hükümet adına Fransa'ya gönderilmiştir. Birinci (2008:493-494)'nin aktardığına göre; Necmettin Sadık Bey, Fransa'da bir yıl Lyon Lisesine devam ettikten sonra (13 Haziran 1911), Lyon Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi'nden Fenn-i Terbiye tahsil-i âlisi diploması almıştır (7 Aralık 1912). Sonrasında Lyon Dar-ül Muallimi'nde ameli fenn-i terbiye ve terbiye tatbikatı derslerine devam etmiş, Lyon Akademisi diplomasını aldıktan sonra 16 Haziran 1913 tarihinde yurduna dönmüştür.

Necmettin Sadık Bey'in "gazeteci" kimliği dikkate alındığında Fransa günlerine yönelik önemli bir bilgi, kalemini bu ülkede de kullanmaya devam ettiğiidir. Lyon'da yayınlanan Progres Gazetesinde Türkiye'deki sosyal yaşam üzerine çeşitli yazılar kaleme aldığı bilinmektedir³. Ancak Sadak açısından daha etkili sonuçlar doğuran yazın süreci İstanbul'a gönderdiği ve yayınladığı

1 Günümüzde kullanımı olmayan bu unvan, hukuk sistemimiz içerisinde "Cumhuriyet Başsavcısı"na karşılık gelmektedir.

2 TBMM'de 3,4,5,6,7,8. dönemlerde Sivas milletvekili olan Necmettin Sadak'ın TBMM 5. Dönem hal tercümesinde soyadı hanesinde "Açıkbaşzade" yazdığı görülmektedir.

3 Doğan Nadi, 23 Eylül 1953 tarihinde Cumhuriyet Gazetesinin ikinci sayfasında kaleme aldığı yazıda Sadak'ın Galatasaray lisesine giriş tarihini 1905, mezuniyetini 1911 yılında 21 yaş olarak belirtmenin yanında Progres Gazetesine Lyon'da yazdığı Türkiye'nin içtimai hayatına yönelik yazıların tarihini 1914 olarak belirtir. Bu yıl üniversite tahsilini henüz bitirdiği, sosyoloji ve pedagoji üzerine tezini hazırladığı bir yıl olarak ifade edilir.

nan yazılarıyla ilgilidir. Çünkü bu yazılar, Türk Sosyolojisi'nin önemli yapı taşlarından biri olan Ziya Gökalp ile tanışmasını sağlayacaktır.

Fransa'daki öğrenimi sırasında devam eden gazetecilik faaliyetleri ve İstanbul'a gönderdiği makaleler konusunda Necmettin Sadak şunları söylemektedir; "Fransa'daki son tahsil senesinde bazı yazılarımı Tanin'e gönderirdim. Yazılarımın muntazaman çıktığını görünce pek seviniyordum. Memlekete dönünce yine Tanin ve İkdam'a siyasi ve içtimai mevzular üzerine posta ile bazı makaleler gönderdim. Hiçbir zaman gazetelere uğramazdım. Daha doğrusu uğramaya cesaret edemezdim. Çok çekingendim" (Solelli, 1950:9).

Necmettin Sadık Bey'in Fransa'dan Türkiye'ye dönüşü konusunda çeşitli kaynaklar farklı tarihlere yer vermektedir. Örneğin, Sadak hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisi kayıtlarında 5. dönem mebusluğu hal tercümesinde, ve Dış İşleri Bakanlığı sayfasında, 21 Temmuz 1950'de yayınlanan "Hafta" Dergisinde, ülkesine dönüş tarihi olarak 1914 yılı ifade edilirken, Birinci (2008:494)'nin araştırmasında önemli kaynaklara (Emekli Sandığı Sicil Dosyası, diplomaları, Dış İşleri Bakanlığı 1967 Yıllığı vb) atıf yapılarak dönüşü konusunda 16 Haziran 1913 tarihine işaret edilmektedir.

Fransa'da öğrenimini tamamladıktan sonra ülkemize dönen Necmettin Sadak'ın bütün amacının "hoca" olarak ilk mektep müdürlüğü yapmak olduğu ve zamanın Maarif Nazırı Şükrü Bey'in kendisinden yararlanmayı düşünerek mütehassis olarak O'nu Maarif Nezareti Tercümanlığı'na tayin ettiği belirtilmektedir. "Sadak ülkesine dönüşünden üç ay sonra Maarif Nezareti'nde tercüman olarak çalışmaya başlamış, iki yıl sonra, 1915 Ağustos'unda Telif ve Tercüme Dairesi mümeyyizliğine nakledilmiştir" (www.mfa.gov.tr). "Hafta" Dergisi'nde yayınlanan yazıda (Solelli, 1950:9), Lyon dönüşü yaşadıkları, Necmettin Sadak'ın ifadeleriyle kamuoyuna aktarılmıştır. "Oradan Maarif Telif ve Tercüme heyetine geçtim. Burada çalışırken yazılarım Ziya Gökalp'in nazarı dikkatini çekmiş ve benimle tanışmayı arzu etmiş. O vakitler Darülfünunda İstatistik hocalığı yapan Ahmet Emin Yalman beni aldı, götürdü. Görüştük. Aradan yıllar geçmesine rağmen hala o büyük adamla yaptığım görüşmenin tesiri altındayım. Aradan bir müddet geçti, Ziya Gökalp'in tesiriyle İstanbul Darülfünun'u İçtimaiyat Müderris Muavinliğine getirildim. Bu tedrisat 1928 yılına kadar devam etti". 1953 yılında Necmettin Sadık (Sadak)'ın vefat haberi üzerine Cumhuriyet'te yazan Nadi bu konuda "Necmeddin Sadağın İstanbul'a dönüşü Birinci Dünya Harbine rastlar. İlk memuriyeti Maarif Nezareti telif ve tercüme heyetindedir. Çünkü Necmeddin, Fransızca'dan başka Almanca da bilirdi. O'nu aynı tarihlerde İstanbul Darülfünun'u Sosyoloji kürsüsünde Profesör Ziya Gökalp'in muavini olarak görüyoruz" (Nadi, 1953:2) ifadelerine yer vermektedir.

Necmettin Sadık Bey, 1916 da İstanbul Darülfünun'un İçtimaiyat Müderris Muavinliğine sonra Ziya Gökalp'ten boşalan İçtimaiyat Profesörlü-

ğüne getirilmiştir. Fakat bu süreçte Necmettin Sadak gazetecilik açısından bir önemli adım daha atmış ve uzun yıllar başyazarlığını yapacağı Akşam Gazetesi'nin kuruluşuna ortak olmuştur. Bu dönemi şöyle ifade etmektedir; “1917’de Kazım Şinasi, Ali Naci ve ben 250’şer lira koyarak Akşam Gazetesi’ni kurduk. O zaman bu parayı bulmak kolay değildi. Babamı ikna ederek Kızıltoprak’taki evimizi rehine koydurdum ve uzun çalışmalar ve bir hayli idareli yaşama sonunda bu parayı ödeyerek evi rehinden kurtardım. Uzun süre para düşünmeden amatör olarak çalıştım. İlk defa başmuharrir olduğum zaman ayda onbeş lira aldım, sonra arttı tabii” (Solelli, 1950:9). Kazım Şinasi (Der-san) ve Ali Naci (Karacan) Bey ile bir araya gelip üç ortak olarak kurdukları Akşam Gazetesi'nin ailesine daha sonra Falih Rıfki Atay’ın da dahil olduğu bilinmektedir. 20 Eylül 1918 tarihinde yayın hayatına başlayan gazete, uzun yıllar ülkenin önemli yayın organlarından biri olmuş, çeşitli el değiştirmelerle birlikte günümüze kadar yayın hayatında kalabilmiştir. “Gazete İstanbul’da kalan, ancak fikirleri ve duyguları ile Anadolu’da filizlenen kurtuluş mücadelesine destek veren yurtseverlerin sesi haline gelmiştir. Sadak ve arkadaşları Akşam Gazetesi’ndeki haberler ve yazılarla İstanbul Hükümeti’nin ve işgal kuvvetlerinin yoğun sansürüne karşın milli mücadele hareketine ve Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetine destek vermeyi” (Gürkan, 2023:370) sürdürmüşlerdir.

Necmettin Sadak’ın gerek Darülfünun’daki çalışmaları ve gerekse Akşam Gazetesi’nde yazdığı yazılarla, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün dikkatini çektiği bilinmektedir. Bunun sonucunda bizzat “Mustafa Kemal Paşa’nın davetiyle siyasete atılmıştır” (Gürkan, 2023:370). 2-6 Eylül 1927 tarihleri arasında 63 seçim çevresinde yapılan milletvekilliği seçimleri sonucunda, Sivas milletvekili seçilerek, 316 milletvekili arasında Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne (Olgun,2011:14) giren Necmettin Sadık Bey, ilk mebusluk deneyimini, 1 Kasım 1927 - 26 Mart 1931 tarihleri arasında yaşamıştır. Çok partili siyasal yaşam denemesi sürecinde kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (1930) tarafından kendisine yapılan partiye katılım davetine olumsuz yanıt vererek, Atatürk’e bağlılığı ve yakınlığının ne kadar güçlü olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. Dönemin siyasal koşulları içinde ortaya koyduğu siyasal çabalar verimli kabul edilmiş olmalı ki, 24 Mart 1950’ye kadar geçen yirmi üç yıllık sürede 3., 4., 5., 6., 7. ve 8. dönem Sivas milletvekili olarak parlamenterlik görevini sürdürmüş, siyasal birikimini Dışişleri Bakanı ünvanı ile noktalamıştır.

Burada vurgulamamız gereken bir nokta ise “Sadak” soyadını alması konusudur. Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkıntıları üzerinde yeni bir devlet kurma mücadelesi veren Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları, devrim olarak kabul edilen çok sayıda adımı zaman içinde atarak, oluşturulan Cumhuriyet rejiminin kurum ve kurallarını belirleme sürecinde “soyadı” düzenlemelerini de gündeme getirmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına

bir soyadı taşıma yükümlülüğü getiren 2525 sayılı kanun 21 Haziran 1934 tarihinde kabul edilmiş, 2 Temmuz 1934 tarihinde Resmî Gazete' de yayımlanarak 2 Ocak 1935 tarihinde yürürlüğe girmiş, bunun sonucunda ailelerin lakaplarıyla tanınma süreci son bulmuştur. “Kanundan çok önce bazı yazarlarımız âdeta birer soyadı olabilecek kelimeleri soyadı gibi kullanmışlardır. Bunlar arasında 1924 yılında vefat eden Ziya Gökalp da vardır” (Sakaoğlu, 2012:24). Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra Sivas Milletvekili olan Necmettin Sadık Bey “Sadak” soyadını almış, 14 Kasım 1936 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisliği tarafından, kalemlere ve matbaaya bildirilen yazı⁴ ile değişiklik tashihi gerçekleştirilmiştir.

Necmettin Sadık Bey'in siyasal yaşamı Dışişleri Bakanlığı görevi ve 1950 seçimlerindeki iktidar değişimi ile son bulmuştur. Buradaki ilginç tesadüflerden biri Necmettin Sadık Sadak'ın, Dışişleri Bakanlığı görevini, yıllar önce Darülfünun'da asistan arkadaşı olan Türkolog Fuat Köprülü'ye devretmesidir. Bir başka ifadeyle Ziya Gökalp'in iki asistanı yıllar sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış İşleri Bakanlığı görevini siyaset kurumunun iki ayrı yelpazesinden (Cumhuriyet Halk Partisi- Demokrat Parti) üstlenmişlerdir. Necmettin Sadık Sadak, 16.01.1949 da Dışişleri Bakanı olmuş ve Demokrat Partinin iktidara geçmesi üzerine de 22.05.1950 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'ndan ayrılmıştır” (www.mfa.gov.tr). Necmettin Sadık Sadak'ın centilmen kişiliğine vurgu yapan Nadi, ölümünün ardından kaleme aldığı yazıda düşüncelerini şöyle aktarmıştır. “Necmeddin Sadak kelimenin bütün şümülü ile bir gentleman idi. 14 Mayıs 1950'de kendisi ve partisi seçimleri kaybettiği zaman bunu sportmence karşılamış, Dış İşleri Bakanlığını, esasen eski arkadaşı olan Profesör Fuad Köprülü'ye gayet dostane devretmiş ve ‘ne zaman ihtiyacı olursa emrine amade bulunduğunu’ söyleyerek ayrılmıştı” (Nadi, 1953:2). Türkiye Cumhuriyeti Devleti Dışişleri Bakanlığı görevine 10.09.1947 tarihinde getirilen Necmettin Sadık Sadak görevini 22.05.1950 tarihinde Fuat Köprülü'ye bırakırken, Köprülü altı yıl sürdürdüğü görevini 20.06.1956'da Fatin Rüştü Zorlu'ya devretmiştir.

İki evlilik yapan ve iki kızı bulunan Necmettin Sadık Sadak, akciğer kanseri teşhisi sonrası İsviçre'ye götürülmüş, burada ameliyat edilmiş, yurda dönmüş, hastalığının daha da ilerlemesi üzerine bir umutla Amerika'ya tedavi amacıyla götürülmüş fakat burada 21 Eylül 1953 tarihinde henüz 63 yaşındayken yaşama veda etmiştir.

Vefat haberinin duyulması sonrasında, Akşam Gazetesi'ni ortaklaşa kurduğu kadim dostlarından Ali Naci Karacan, O'nun hakkında yayınladığı baş yazıda şu ifadelere yer vermişti; “Necmeddin ekseriya susan, fakat konuştuğu zaman, yani kendisini anlayan arkadaşlarının muhitine düştüğü takdirde gayet iyi konuşan, seyrek yazan fakat yazdığı zaman her bakımdan, her yiğidin

4 Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, Tercüme-i Hâl Kâğıdı, “Necmettin Sadak”, Devre: V, Sicil No: 358, Kutu No. 50.

kıvıramayacağı kadar güzel yazan, daima iyi, hatta bazen biraz fazlaca iyi giyinen, iyi yemesini, iyi içmesini, gülünce görmesini, bayağılıktan tiksirmesini, her nevi maskaralar karşısında alay etmesini bilen, zekası ustura gibi bilenmiş, birinci ve ikinci her iki karısına düşkün çocuklarına, evine, eşyasına, bir kısım arkadaşlarına bağlı, oyunu seven, sporu seven, seyahati seven çeşitli bir şahsiyet sahibiydi. Hayatı o kadar seven ve hayatı bu derece zevk ile incelikle yaşamasını bilen o tertemiz Necmeddin'in, altmış yaş üzerindeki bir kanser hastalığına tutularak gurbet elinde bir hastane köşesinde, memleketinden, ailesinden, dostlarından, sevdiklerinden, hulasa vatan dediğimiz varlığı vücuda getiren şeylerin hepsinden uzak bir yalnızlık içinde gözlerini hayata yumacağı kimin hatırına gelirdi” (Karacan, 1953:1).

2-Ziya Gökalp, Necmettin Sadık ve İstanbul Darülfünun'u

Darülfünun, Osmanlıca bir kavram olmakla beraber, Arapça kökenli dar (ev) ve fúnun (fenler) anlamına gelen kelimelerden, Medrese dışında bir yükseköğretim kurumunu tanımlamak amacıyla, günümüzdeki “Üniversite” kavramına denk kullanılmıştır.

1846 yılının Nisan ayında Sultan Abdülmecid'in Rumeli seyahatine çıkarırken Dârülfünun'un ve Daimi Maarif Meclisi'nin kurulması emrini vermiştir. Çelik, (2010:237-238) Osmanlı Sultanı Abdülmecid zamanında, Mustafa Reşid Paşa'nın ilk sadrazamlık döneminde üniversite eğitimi verilmesi için tasarlanan Darülfünun inşaatına, 1846'da Gaspard Fossati tarafından başlandığını belirterek, İstanbul'da tarihi yarım adada, Ayasofya ve Sultanahmet Camii arasında inşaatı süren binaya muhafazakar çevrelerden büyük tepki geldiğini, yapı için seçilen bölgeye müslüman ve gayrimüslim öğrencilerle dolu bir okulun kurulmasının doğru olmayacağını belirtildiğini, yapının inşaatının yirmi yıllık bir sürece yayıldığını ifade etmektedir. Tanzimat kadrosunun eğitimde yeni bir model oluşturma konusundaki ısrarlı yaklaşımları sürecin başarıyla işleminde etkili olmuştur. Darülfünun'un gerçek anlamda hayata geçirilmesi uzun bir zaman dilimini içermektedir. 1863-1865'te çeşitli girişimler gerçekleşmekle birlikte fiilen açılışı 1900 yılında gerçekleşmiştir. İlk kuruluş evrelerinde İlahiyat (*Ulum-ı Âliye-i Diniye Şubesi*), Edebiyat (*Edebiyat Şubesi*), Matematik ve Doğa Bilimleri (*Ulum-ı Riyaziye ve Tabiiye Şubesi*) alanında bir eğitim anlayışının ortaya konduğu görülmektedir. “Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından alınan kararla, 31 Temmuz 1933'te kapatılan Darülfünun'un yerine, 1 Ağustos 1933'te İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. İstanbul Üniversitesi, Kasım ayında Türkiye'nin “ilk ve tek üniversitesi” olarak eğitim vermeye başlamış, Üniversite reformunun ardından Darülfünun'un öğretim üyelerinden bazılarının görevine son verilmiş, bazıları da İstanbul Üniversitesi'nin eğitim kadrosunda” (www.istanbul.edu.tr) yer almaya devam etmiştir.

Ayni (1995:82), Darülfünun Edebiyat Medresesi'nde verilen derslerinin isimlerini şöyle sıralamakta ve sınıflamaktadır. İctimaiyat, Ahlak, Mantık,

Terbiye, Ruhiyat, Etfaliyat, Bediiyyat, Şerh-i Mutun, Felsefe-i İslamiye, derslerinin yanı sıra “İslam ve Türkiye Coğrafyası”, “Beşeri ve İktisadi Coğrafya”, “Mevzi ve Tabii Coğrafya” dersleri verilmiştir. “Türk Tarihi Edebiyatı”, “Batı Dilleri Edebiyatı”, “Alman Edebiyatı Tarihi”, “İngiliz Edebiyatı Tarihi”, “İran Edebiyatı Tarihi” dersleri edebi alanda dikkat çekmektedir. “Türkiye Tarihi”, “Yunan ve Roma Tarihleri”, “Avrupa ve Türkiye Münasebatı Tarihi”, “Akvamı İslamiye Tarihi”, “İslam ve Türk Sanayii Nefise Tarihi”, “Kurunu Vusta Tarihi”, “Akvamı Kadime-i Şarkıyye Tarihi”, “Kurun-u Cedide Tarihi”, “Tarih-i Felsefe-i Edyan”, “Tarih-i Felsefe” dersleri tarihsel çerçevenin kapsayıcılığını ortaya koymaktadır.

Necmeddin Sadık Sadak’ın yaşamının dönüm noktalarından biri olan ve kendisine Darülfünun’un kapılarını açan Ziya Gökalp, 48 yıllık kısa yaşamına rağmen, sosyolojimiz ve düşünce hayatımızda çok önemli, özel bir yere sahip olmuş, hakkında çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Türk sosyolojisinde üzerinde en çok araştırma yapılan, yazılan isimlerden biridir. Sadak üzerindeki etkisinin nedenlerini anlayabilmek için O’nu kısaca anlatmak gerekir.

Gökalp, 23 Mart 1876 tarihinde Diyarbakır’da doğmuştur. İlköğrenimi ve Rüştîye eğitimini bu kentte tamamlayan Gökalp, eğitim ve öğretimin değerini bilen bir babanın (Tevfik Efendi) oğlu, Doktor Yorgi gibi başarılı eğitimcilerin yönlendirmeleriyle daha küçük yaşlarda önemli okumalar yapmış, Namık Kemal’in eserlerini tanımış, felsefi sorgulara yönelmiştir. Yaşının üzerinde bir düşünce yapısı içerisinde bulunduğu bilinen Gökalp, okudukları ile yaşadığı koşullar arasındaki çelişkiye yönelik ilk tepkisini “Vali Sırrı Paşa’nın okulu denetlemesi sırasında ‘Padişahım çok yaşa’ yerine ‘Milletim çok yaşa’ diye bağırarak” (Kongar,1982:34) göstermiş, istibdat yönetimine karşı kurtuluş çabalarına daha bu yıllarda ve yaşlarda yönelmiştir. Sonrasında Diyarbakır’dan ayrılıp İstanbul’a gelişi yükseköğrenim içindir. Veteriner Okulu’na girişi ve ardından katıldığı, düzen karşıtı eylemlerden birinde Ayasofya Camii’nde bildiri dağıtırken yakalanması sonrasında okuluyla ilişkisinin kesilmesi ve on aylık hapis cezası sonrasında Gökalp’in tekrar Diyarbakır’a sürgün edilişi düşüncelerini daha da pekiştirmiştir. 1908’de İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni Diyarbakır’da kurmanın yanında, Peyman Gazetesi’ni de çıkarmaya başlamış, 31 Mart olaylarıyla gazete kapatılınca tekrar İstanbul’a gitmiş ama bir süre sonra Diyarbakır’a öğretim müfettişi olarak atanmıştır. Diyarbakır’a bu dönüşünde, İttihat ve Terakki Cemiyeti Genel Merkezi’nin şubelerinden istediği, örgütün özgürlük hareketi görevlerine ilişkin rapor talebine verdiği yazılı yanıt çok beğenilince, cemiyetin merkez yönetim kurulu üyeliğine seçilmiş ve Selanik günleri böyle başlamıştır⁵.

5 Gökalp’i anlatan Kazım Nami Duru, (1975:3) “Ziya’yı 1910 yılında Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Selanik’teki büyük kurultayına Diyarbakır delegesi olarak geldiği zaman tanıdım. Selanik’e Diyarbakır’dan değil, İstanbul’dan gelmiş olacak; çünkü O’nun 1908-1910ders yıllarında İstanbul “Darülfünun” Üniversitesinde Emrullah Efendi’nin Milli Eğitim Bakanı olması nedeniyle boşalan felsefe kürsüsünde birkaç yıl ders verdiği Reşat Nuri Güntekinden öğrendim” demektedir.

Ziya Gökalp Türkiye'nin Osmanlı döneminde yetişmiş ilk toplumbilimcisi olarak kabul edilir. İstanbul Darülfünun'da toplumbilimin "içtimaiyat" adı altında, daha sonra da lise düzeyinde okutulması onun çaba ve girişimleri ile mümkün olabilmıştır (Topses ve Topses, 2010:58). Gökalp'in sosyoloji bilgisini ders ortamında paylaştığı ilk yer bugün Yunanistan toprakları içinde bulunan Selanik kenti olmuştur. 1910 yılında gizli bir örgüt olarak tanımlanan, İttihat ve Terakki Partisi Genel Merkezi üyesi olarak parti çalışmalarının yoğunlaştığı yer kabul edilen Selanik'teki parti merkezinde gençlere "Sosyoloji" dersleri vermiştir. Bu derslerde, yakından takip ettiği Batı'daki gelişmeler ışığında Anadolu'da yaşanan değişimi yorumlamış ve genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecindeki katkı verici fikirlerini burada olgunlaştırmaya başlamıştır. 1910-1912 yılları arasında Ali Canip ve Ömer Seyfettin tarafından Selanik'te on beş günde bir yayınlanan "Genç Kalemler" dergisinde felsefi yazılar ve şiirler yayınlamıştır. Bu dönem, yakından takip ettiği Batı düşüncesinde özellikle Fransa'da Emile Durkheim, Gustave Le Bon, Gabriel Tarde, Alfred Fouillee gibi isimlerin eserlerini ve düşüncelerini inceleme olanağı bulmuştur. Balkan savaşı nedeniyle İttihat ve Terakki'nin genel merkez karargahını Selanik'ten İstanbul'a taşınması üzerine Gökalp'in 1912'de İstanbul'a yerleştiğini belirten Parla (1989:24); bir üniversite diploması ya da bir akademik ünvanı olmadığı halde Gökalp'in Türkiye'nin ilk sosyoloji profesörü olarak İstanbul Üniversitesi'nin (Dar-ül Fünun) Sosyoloji Bölümü başkanlığına getirildiğini, yazdığı makalelerin bir çok büyük gazete ve dergide yayımlandığını belirtmektedir. "Gökalp bu dönemde Türkoloji konusunda, ekonomi, toplumbilim alanlarında bilinen ürünlerini vermiştir. Mustafa Şekip Tunç'un, Yahya Kemal'in, Ahmet Ağaoğlu'nun Edebiyat Fakültesi'ne girmesini sağlamış, Fuat Köprülü ve Necmeddin Sadak'ı yetiştirmiştir" (Kongar, 1982:35).

Kuşkusuz, Ziya Gökalp'in Selanik'ten İstanbul'a gelmesi ve sonrasında İstanbul Darül Fünun'u ile ilişkilendirilmesi, Osmanlı'nın son döneminde yaşanmakta olan bunalımlar ve yeniden yapılanma arzularına yönelik değişim süreciyle eşleşmektedir. Cephelelerde savaşmaktan yorulmuş ve sosyo-ekonomik anlamda tükenmiş bir toplumun kurum ve kurallarının yeniden şekillenmesi sürecindeki arayışların bir parçası olarak, 1908'de Meşrutiyet ilan edilince İstanbul Darülfünunu'nun ıslahına başlanılmıştır. 1933 yılında kaleme aldığı "Gök Alp" isimli eserinde Behnan (1933:31) bu dönemi şöyle anlatmaktadır; her şube için Almanya'dan müderris getirttiler. Bu Alman müderrislerle beraber 1915 senesinde Ziya Gök Alp'da İttihat Terakki Merkezi'nin ısrarı üzerine Darülfünuna müderris oldu. Fakat bugüne kadar darülfünun methodsuz ve medresenin bozulmuş bir şekli idi. Ne tamamen garbın felsefesi ve usulleri ve ne de şarkın fikirleri hakimdi. Ziya Bey İstanbul Darülfünununa ilmi bir yol gösterenlerin başındadır. Tanıdıkları arasında garbın ilimlerini bilen gençleri müderris muavini olarak aldı. Sonra bunlar müderris

oldular. Şimdiki darülfünun müderrislerinin birçoğu bu zaman Ziya Beyin getirmiş olduğu müderrislerdi. Parla (1985:126); bu dönemde Ziya Gökalp'in kendisine asistan olarak Milli Tetebbular Mecmuası (1915) yayıncısı Türko-log Fuat Köprülü -ki, yıllar sonra Demokrat Parti'nin kurucuları arasında yer alacak, Dışişleri Bakanlığı görevini Necmettin Sadık Sadak'tan devralacaktır-, İktisadiyyat Mecmuası (1915) yayıncısı Moiz Kohen (Tekin Alp)⁶ ve Necmettin Sadık Bey'i aldığını belirtmektedir.

Necmeddin Sadık Sadak, 63 yıllık yaşamını gazeteci, siyasetçi, sosyolog olarak dolu dolu yaşamış, her alanda önemli eserlerin ve olayların altında imzası olmuştur. Necmettin Sadık Sadak'ın yaşamındaki önemli dönüm noktalarından biri, 1915 Ağustos'unda Telif ve Tercüme Dairesi mümeyyizliğine nakledilmesinden sonra gerçekleşmiştir. Buradaki görevi sırasında Ziya Gökalp'in dikkatini çekmiş, Ahmet Emin (Yalman) Bey aracılığıyla Gökalp ile tanışmıştır. Bu tanışıklık sonrasında "Darülfünun Edebiyat Fakültesi Ulüm-u İçtimâiye Müderris Muavinliği'ne getirilmiş ve Ziya Gökalp ile beraber "İçtimâiyât Darülmesai" adı altında Türkiye'deki ilk Sosyoloji Enstitüsünü kurmuşlardır" (Yalvaç, 1985:60). 23 Eylül 1953 tarihli Ulus Gazetesi birinci sayfadan verdiği "Büyük Kaybımız- Necmettin Sadak'ın vefatı bütün vatandaşları ve basın alemini teessür içine bıraktı" başlıklı haber ve yorumunda bu ikilinin ilişkisini şöyle yorumlamaktadır; "O, kısa zaman Marif Nezaretinde çalıştıktan sonra üniversite hayatına girdi, Ziya Gökalp'in yardımcısı ve doçenti olarak. Hocası zaman zaman ne kadar göklerde dolaşmağa meraklı ise o ayağını topraktan asla ayırmazdı. Hoca ve yardımcısının mizaçları arasındaki bu farkı bilenler bu iki insanın her gün karşı karşıya nasıl oturduklarına ve birbirini nasıl sevdiklerine hayret ederlerdi. Gerçekte ise bunlar birbirini tamamlıyorlardı. Ziya Gökalp hayatı olduğu gibi gördüğü için, yardımcısını severdi. Sadak, Ziya Bey'in sosyoloji metodunu memleket realitelerine tatbik hususunda ve ondan neticeler çıkarmaktaki kudretine hayrandı" (Ulus, 23.09.1953).

Necmettin Sadık Bey, Ziya Gökalp sayesinde İstanbul Darülfünun'da görev yapmaya başlamış, bu dönemde Gökalp ile beraberliği çok uzun sürmese de başarılı ve önemli işlere imza atılmıştır. Ortaya konan anlayış, dünyada birçok toplumdan çok daha önce "Sosyoloji" adı verilen bu yeni bilimin bizzat kaynağından ve etkili tercüme ve yorumlarla Türk toplumuna anlatılmasını sağlamıştır. İçtimaiyat kürsüsünün kurulmasının yanı sıra, Türk toplumunda Sosyoloji alanındaki ilk dergi "İçtimâiyât Mecmuası" bu dönemde yayınlanmıştır. "İstanbul Darülfünunu İçtimâiyât Müderris Muavini sıfatıyla

6 Tekinalp, Tekin Alp, Munis Tekinalp, Musa Tekinalp gibi isimler kullanmıştır. 1883 yılında Makedonya sınırları içerisinde yer alan Serez'de dünyaya gelmiştir. Babası İzhak Kohen, bir hahamdır. 1914'ten itibaren Darülfünun'da hem hukuk ve politik ekonomi dersleri vermiş hem de müderris muavini olarak maliye dersini veren Alman Profesör Flek'in tercümanlığını yürütmüştür. Mondros Mütarekesi'nin ardından Kasım 1918'de Tekinalp'in Darülfünun'daki görevine son verilmiştir (ataturkansiklopedisi.gov.tr).

Necmettin Sadık Bey'in yazı işleri müdürlüğünü yaptığı bu dergi" (Şentürk, 448-449), ülkemizde bir enstitü tarafından çıkarılan, ilk dergi olmanın yanında, Sosyoloji alanında yayımlanan ilk dergi olarak tanımlanmaktadır. İctimaiyyat Darülmesai'sinde "İctimaiyyat Mecmuası" adı altında 1917 senesinin Nisan ayının birinci günü yayın hayatına giren ilk sayıdan söz eden Ayni (1995:79), İstanbul Matbaayı Amire'de birinci hamur kağıda basılan derginin içeriği ve yazarları hakkında şu bilgileri vermektedir. Nazari (kuramsal-teorik) Kısım/ Mukaddema: İctimaiyyat ve Fikriyyat (Ziya Gökalp). İctimaiyyatta Ahza-i Usul (Ahmet Emin). İctimaiyyat Nedir (Necmettin Sadak). Ameli (uygulamalı-pratik) Kısım/ Milli İctimaiyyat (Ziya Gökalp). Fecur'un Menşeleri (Emil Durkheim). Dergide "nazari" ve "ameli" ayrımı sadece birinci sayıda gerçekleştirilebilmiştir. Tıpkı Fransa'da olduğu gibi genel olarak Osmanlı'nın çöküşünün ortaya çıkardığı çeşitli sorunlara çözüm üretebilmek amacıyla, ülkemizde şekillenen sosyoloji biliminin geniş kesimlere anlatılabilmesinin amaçlandığı bu yayıncılık girişiminde, sosyoloji biliminin tanımı, ne olduğu, diğer bilim dallarından onu ayıran özellikler, toplumu nasıl incelediği, toplumsal sorunlara çözüm arama biçimleri, metodolojisi, toplumsal yaşamın temel kurumları, kısacası sosyolojinin bilimsel kimliği anlatılmaya çalışılmıştır. Örneğin Necmettin Sadak tarafından ilk sayıda yazılan "İctimaiyyat Nedir?" başlıklı yazıda, her toplumda farklı sınıfların, zümrelerin, kabilelerin, ailelerin yer aldığı belirtilerek, bunların hepsinin ortak özelliklerinin bulunduğu, bireylerin yan yana durmasının değil, bireysel bilinçlerin bir araya gelmesi ve birbirlerini etkilemesiyle toplum yaşamı ve toplumsal bilincin oluştuğuna vurgu yapılmaktadır (Kenar:1997). 1917-1919 yılları arasında yayın hayatında kalan ve altı sayı yayınlanan İctimâiyât Mecmuası'nda hakim olan düşünce, dünya ve toplumsal yaşam arasında bir fark olmadığı için tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi sosyolojinin de toplum yaşamının kurum ve kurallarını bütünsel bir işleyiş içinde değerlendirdiğidir. Emile Durkheim'in, Ziya Gökalp üzerindeki etkisi İctimaiyyat Mecmuası'nın yayınlarına da yansımış, derginin sosyolojik yorumlarında Durkheim ekolü etkili olmuş, Durkheim'den Ziya Gökalp tarafından yapılan çeviriler de dergide yer bulmuştur. Gökalp'in dolayısıyla İctimaiyyat Kürsüsü'nün düşüncelerini sadece Durkheim ile sınırlı tutmak yanlış olur. Gökalp yazılarında Mauss'dan Levy Bruhl'e kadar pek çok düşünürün yapıtlarına gönderme yapmaktadır. "Savunduğu toplumbilimsel model açısından her ne kadar Durkheim'in işbölümü ve farklılaşma modelindeki organik dayanışma kavramına dayalı görünürse de daha başka toplumbilimcileri de anımsatan pek çok güçlü yanı vardır" (Kongar, 1982:68). Durkheim'in sosyolojisinde gördüğümüz kolektif bilinç, kolektif temsil, düzen, uyum, iş bölümü, ahlak, eğitim gibi olguların yanı sıra Anomi, toplumsal dayanışma, toplumsal olgu gibi kavramlar gerek Gökalp ve dolayısıyla da Sadak tarafından iyi analiz edilmiş ve özümsemiş, İctimaiyyat kürsüsünün müfredatına yansıtılmıştır. Durkheim'in bilim anlayışı daha çok doğa bilimleri ve fen bilimlerinin kurallarının hakim olduğu bir yöntemle

şekillenmiş, “diğer sosyal bilimlerde olduğu gibi sosyolojide de ilk öncüler pozitivist bir anlayış sergilemişlerdir. Bu pozitivist anlayış, evrimci ve organizmacı bir yol izleyerek sosyolojiye bir bilimsel zemin kazandırmaya çalışmıştır” (Sağlık, 2019:450).

Necmettin Sadık, kendisine akademinin kapılarını açan Ziya Gökalp’in sosyolojik düşüncelerinden etkilenmiş bir isimdir. Gökalp’in “18 Mart 1920’de son Osmanlı parlamentosunun İngiliz işgal ordusunca dağıtılmasından sonra, yüzlerce politikacı ve yazarla birlikte Malta Adası’na” (Parla, 1989:25) sürgün gönderilinceye kadar geçen sürede, yanında çalıştığı Gökalp’i tanımış, fikirlerini anlamış, dolayısıyla Gökalp’i etkisine alan Durkheim sosyolojisini, Lyon’da geçirdiği yükseköğrenim günlerinden sonra bir kez daha etüd etmiştir.

Gökalp gibi cemiyete (toplum) büyük önem vermiş ve genel olarak ferdi (birey) ikinci plana itmiştir. “Cemiyet, onu oluşturan fertlerin toplamından ibaret olmayıp, fertlerin bir araya gelmesiyle oluşmakta, kendine özgü kuralları ve tüm fertlerin dışında bir varlığı bulunmaktadır. Bu varlığın karşılığı olan milli vicdan aynı zamanda devleti de oluşturan ruhi bir cevherdir. Milli vicdan fertlerden üstün olduğu için, doğal olarak devlet de fertlerin üstünde olup, fertlere hakimdir” (Atalay, 2018:192). Cemiyet fertlerin üzerinde konumlandırılmaktadır. Bireyler daha çocukken, eğitim yoluyla toplumun değerlerini öğrenmeli ve cemiyetin bir üyesi olduklarının farkına varmalı, bu bilinci taşımalıdır. Cemiyetin gelişmesi, iş bölümü ve dayanışmayı arttıracaktır.

Ömrünü yıkılan Osmanlı’nın kurtuluşuna adanmış bir düşünce adamı olan Gökalp’in, temel ideolojisinin ulusalcılık ve en çok etkilendiği toplumsal olayın Türk Toplumunun verdiği bağımsızlık savaşı ve Mustafa Kemal’in başarıları olması gibi, Necmettin Sadık Sadak’ın da sosyoloji anlayışının bu çerçevede şekillendiği görülür. Behnan, (1933:39-40), Ziya Gökalp’in 4,5 sene İstanbul Darülfünü’nda ders verdiğini, bu sırada acı bir mütarekenin imzalandığını, Talat Paşa kabinesinin düştüğünü, İttihat ve Terakki yanlılarının ülkeden kaçtığını, Ziya Bey’i de kaçmağa teşvik ettiklerini, fakat Gökalp’in kaçmadığını belirterek, daha sonraki süreci şöyle anlatmaktadır: “Ziya Gökalp ise veznecilerdeki darülfününun yukarı katındaki derslerine devam ediyordu. 1919 senesi mevzuu milli terbiye idi. Bu mevzuları dersten ziyade bir hasbihal halinde geçiyordu. Bir gün derse girmek üzere iken bir taharri memuru (sivil polis) gelerek Ziya Bey’i tevkif ederek evvela Bekir Ağa bölüğüne, bir müddet sonra İngiliz süngüleri altında Malta adasına sürgün ettiler. Ziya Gökalp bu suretle darülfününun hayatından ve talebelerinden ayrı bırakıldı”.

Birinci Dünya Savaşı’nın bitiminde İstanbul’un işgal edilmesi ve Gökalp’in, diğer pek çok İttihat ve Terakki üyesi gibi Malta’ya sürgüne gönderilmesiyle birlikte Darülfünün’daki sosyoloji eğitimi aksamıştır. Gökalp’ten

boşalan kadrolara kısa zamanda Necmettin Sadık Sadak getirilmiştir. Önce, 14 Kasım 1916 tarihinden itibaren yürüttüğü Edebiyat Medresesi Ulumu İctimaiye Müderris Muavinliği görevinden “24 Mart 1919’da ise Ziya Gökalp’in ayrılması üzerine, muallimliğe getirildi. 22 Nisan 1925’de ise müderrisliğe terfi etti, Felsefe şubesinde içtimaiyat dersleri verdi” (Birinci, 2008:494). Sonra İctimaiyat Kürsüsü’nü Mehmet İzzet’e devretmiştir.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nin tarihçesinde aktarılan bilgilere göre Birinci Dünya Savaşı’nın ardından Edebiyat Fakültesi, Edebiyat, Tarih, Coğrafya ve Felsefe olmak üzere dört bölüme ayrılmıştır. Cumhuriyet’in kurulması sonrasında gerek Mehmet İzzet’in genç yaşta vefatı nedeniyle kısa süren faaliyetleri, gerekse Necmeddin Sadak’ın çalışmaları, dönemin istikrarsızlıkları ve karmaşık gelişmelerinin de etkisiyle, sosyolojiyi Gökalp dönemindeki etkisine ve yaygınlığına kavuşturmakta yetersiz kalmıştır.

1921 baharında serbest bırakılan Gökalp, Malta’dan ayrılarak aynı yılın son baharında İtalya üzerinden Türkiye’ye dönmüştür. İstanbul Üniversitesi’ndeki yeri iade edilmediği gibi, ulusal hükümetin yeni başkenti olan Ankara’da da kendisine başka bir görev verilmedi. Bunun üzerine doğum yeri olan Diyarbakır’da lisede ve yüksek öğretmen okulunda sosyoloji ve psikoloji dersleri vermeye (Parla, 1989:26) başlamıştır. Malta dönüşünde, Gökalp’in görev talebine İstanbul Darulfünunu’nun memnun olmadığını, Müderrisliğini tekrar geri vermekte duraksadıklarını belirten Behnan (1933: 32-33) süreci şöyle özetlemektedir; fakat ölümünden sonra felsefe dershanesinin adı “Ziya Gök Alp Dershanesi” oldu. Müderris kürsüsüne boş bir iskemle ve birde fotoğrafı asıldı. Ziya Bey’in yerine kendisinin müderris muavini olan Necmettin Sadık Bey derslerine devam etmiştir. Ben bu zamanda Necmettin Sadık Bey’in derslerine devam ettim. Bütün notları bende vardır⁷.

Gökalp, 1923 yılında Diyarbakır milletvekili seçilerek meclise girmiştir. Bir dönem sonra da Necmettin Sadık Sadak’ın Türkiye Büyük Millet Meclisinde yer aldığını görüyoruz. Ancak, Gökalp’in Malta’ya sürgün edilmesi sonrasında, Sosyoloji’nin bağımsız bir bölüm olarak örgütlenemediği ve bu durumun 1940’ların başlarına kadar sürdüğü görülmektedir. “Sosyoloji müstakil bir bölüm olarak örgütlenmedi ve Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü’nde ya da İktisat ve Hukuk Fakültelerinde okutulan bir ders muamelesi gördü. 1928’de kurulan ve Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası isimli bir de yayın organına sahip olan Türk Felsefe Cemiyeti bünyesinde de sosyoloji çalışmaları yapıldı. Bu dönemde Türkiye’deki Durkheimci sosyoloji geleneğinin dışında ‘yeni temayüller’ ortaya çıkmıştır (www.istanbul.edu.tr).

Necmettin Sadık Sadak’ın yaşamının ağırlık noktasını daha sonra siyaset kurumu ve gazetecilik bağlamında ortaya koyduğu etkinlikler oluştursa

7 Enver Behnan (Şopolyo), 1972 yılında vefat etmiştir. Eserinde, Necmettin Sadık Sadak’ın ders notlarının kendisinde bulunduğunu ifade etmektedir. Eğer bu notlar korunup, varislerine aktarılabilmişse, bilime kazandırılması önem arz etmektedir.

da, eğitimci yönüyle de kalıcı birçok esere imza atmış ve Türk sosyolojisinin başlangıç dönemi diyebileceğimiz bu dönemin bir aktörü olarak, kalıcı eserler üretmiştir.⁸ Bu çalışmada ülkemizde Sosyoloji biliminin öğretilmesi, geniş kitlelere ulaşması açısından vurgulamamız gereken bir nokta ise, ortaöğretim kurumlarında okutulan ilk ders kitabının yine Sadak tarafından kaleme alınmasıdır. Sadak'ın yazdığı "İçtimiyat/ Sosyoloji/ Toplumbilim" kitabı uzun yıllar müfredat çerçevesinde liselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. "1936'da iki defa basılan kitabın 1938'de üçüncü, 1939'da ise dördüncü baskısı yapılmıştır ve kaçınıcı baskı olduğuna işaret edilmiştir. Daha sonra baskıları ise 1941 Toplumbilim adıyla 1943 "Toplumbilim Sosyoloji" adıyla 1945-1947-1948-1949-1950 senelerinde yapılmıştır. Kısaca 1950 öncesinde en çok okunan ders kitabının bu kitap olduğunu baskı çokluğuna dayanarak söylemek mümkün görünmektedir" (Birinci, 2008:502).

Kütüphanemde yer alan, incelediğim, "Toplumbilim Sosyoloji" başlıklı İstanbul 1945 Maarif Matbaası basımı kitabın kapağında "Yazan: Necmettin Sadak - Sivas Milletvekili" ibaresinin yer aldığı ve içerisinde Maarif Bakanlığı Neşriyat Müdürlüğünün 83/1820-45 sayılı ve 12/11/1945 tarihli emriyle 8000 sayı basıldığı belirtilmektedir. 222 sayfa olarak yayınlanan kitap on bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler ve başlıkları şöyledir "BAŞLANGIÇ: Toplumbilimin ilk habercileri. BİRİNCİ BÖLÜM: Toplumbilimin tanımı ve metodu. İKİNCİ BÖLÜM: Ulus. 1-Ulusun evrimi. 2-Son asır uluslarının kuruluşu. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: Devlet. 1-Devletin kuruluşu ve Devlet otoritesinin kaynağı. 2- Devletin gördüğü işler. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: Hükümet. BEŞİNCİ BÖLÜM: Din. ALTINCI BÖLÜM: Aile (Aile) ve Kadın. 1-Aile tiplerinin evrimi. 2-Cemiyet hayatında kadın. YEDİNCİ BÖLÜM: Ahlak. SEKİZİNCİ BÖLÜM: Hukuk. DOKUZUNCU BÖLÜM: Bilim, Felsefe, Sanat. ONUNCU BÖLÜM: Ekonomi. Kitabın her bölümünün ana başlıklarının altında "içindekiler" kısmında yer almayan alt başlıklara da yer verilmektedir.

Necmettin Sadık Sadak tarafından, Sosyoloji alanında yazılan kitapların, "İptidai Cemiyetlerde Din Müessesesi (1335)", "Tesanüt Rabitası (1336)" "Darvinizm Sosyal (1336)", "Siyaset Nazariyelerinde Almanya'da Sosyalizm-Karl Marx (1338)", "İçtimaiyatın Teessüsüne Kadar Ulum-u İçtimaiye (1336)", "İlm-i Siyaset Nazariyeleri (1339)", "Siyasi İçtimaiyat (1341)" isimlerini taşıdığı bilinmektedir.

Sadak, Türk sosyoloji tarihi içinde sisli kalmış bir isimdir. Bu durumun ortaya çıkmasının önemli nedenlerinin başında, okullarda okutulan ve üstte bölümlerini aktardığımız "Sosyoloji" ders kitabı ve çeşitli gazete makaleleri dışındaki birçok sosyolojik çalışmasının eski harflerle basılıp, yeterince korunamaması ve ulaşılamadığından dolayı da, bu çalışmalar üzerine detaylı bilimsel araştırmalar yapılamaması gelir.

8 Ali Birinci tarafından kaleme alınan "Necmettin Sadık Sadak" başlıklı bölümde, Sadak'ın ürettiği eserler detaylarıyla araştırmacıların bilgisine sunulmuştur. Bilgilerin yer aldığı yayın kaynakçada belirtilmiştir.

Son söz

Altmış üç yıllık yaşamını önemli çalışmalarla, son derece verimli geçiren Necmettin Sadık Sadak, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin bilimsel, siyasal ve basın yaşamına önemli katkılar sunmuştur ve bu alanlardaki çalışmalarını başlı başına birer araştırma konusudur.

Sadak'ın İttihat ve Terakki hareketi çerçevesinde yön bulan düşüncelerinin, Darülfünun günlerinde Ziya Gökalp'in fikirleriyle daha da olgunlaştığını söylemek mümkündür. Osmanlı'nın ağır buhranlarla yıkım yaşadığı bir dönemde, Fransa'da aldığı eğitim ve edindiği bilgi birikiminin etkisiyle, batı kaynaklı bir perspektiften, yaşadığı toplumun sorunlarına çözüm üretme çabasında bir aydın olarak karşımıza çıkan Sadak, tüm yaşamı boyunca topluma katkı sunmuştur. Kurucusu olduğu Akşam Gazetesi'ndeki başyazıları, Darülfünun'da verdiği İçtimaiyat dersleri, milletvekili ve Dış İşleri Bakanı olarak Türk siyasal yaşamına katkılarıyla özel bir yere sahip olan Necmettin Sadık Sadak, multidisipliner çerçevede yeni araştırmalara kaynak olacak bir isim olarak karşımızda durmaktadır.

Kendisini önce Ziya Gökalp, sonrasında Mustafa Kemal ile tanışmaya götüren bilgi donanımı ve bu birikimi kamuoyu ile paylaşma isteği, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesine de önemli katkılar sunmuştur. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e dönüşüm sürecinde Necmettin Sadık Sadak'ın yeri, Türkiye'nin değişimini desteklemek, toplumsal süreçleri iyi analiz ederek, değişimin yönüne katkı sunmak için tüm bilgi birikimini kullanmak olmuştur.

Ülkemizde Sosyoloji bilimine yönelik yazılı katkılarının eski Türkçe ile yazılan bir kısmına ulaşılammış olması önemli bir eksikliktir. Sadak, önemli bir sosyolojik araştırma alanı olarak karşımızda durmakta, genç sosyologların ilgisini beklemektedir.

KAYNAKÇA

- Atalay, L. (2018). "1930'lu Yıllar Türkiye'sinde Fert-Cemiyet Tartışmaları", Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi. Yıl 14. Sayı 28 (Güz). S. 183-212.
- Ayni, M. A. (1995). Daru'l-fünun Tarihi. (Hazırlayan: M. Hasırcı). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Behnan, E. (1933). Filozof Gök Alp. Kitap Yazarlar Kooperatifi Neşriyatından. Küçük seri No:5 Ankara.
- Birinci, A. (2008). Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler). Der: M. Ç. Özdemir. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Çelik, G. (2010). "Tanzimat Döneminde Tarihi Yarımada: Tercihler, Yaklaşımlar, Görünümler", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 8, Sayı 16, s: 227-258.
- Duru, K. N. (1975). Ziya Gökalp. -Yeniden Gözden Geçiren M. N. Duru- 3. Bası. Devlet Kitapları. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Gürkan, E.S. (2023). Cumhuriyet'in 100 İsmi. İstanbul: Mundi Kitap.
- Karacan, A. N. "Arkadaşım Necmeddin Sadak" Milliyet Gazetesi, Yıl:4, Sayı:1211. 23 Eylül 1953. İstanbul. s:1-7.
- Kenar, M. (1997). İctimaiyyat Mecmuası. Sayı:1-6. İstanbul Üniversitesi Yayınları. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Kongar, E. (1982). Türk Toplum Bilimcileri-I. "Ziya Gökalp". İstanbul: Remzi Yayınevi. V
- Olgun, K. (2011). Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi. Cilt: XXVII. Sayı:79. (1-35).
- Kâzım Öztürk. K. (1995). Türk Parlamento Tarihi. TBMM III. Dönem 1927-1931, III, No: 10, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.
- Nadi, D. (1953). "Vakitsiz Ölümü Münasebetile: Necmeddin Sadak", Cumhuriyet Gazetesi, 23 Eylül 1953. Sayı:10469. İstanbul.
- Özyürek M. (2015). Milli Mücadele Dönemi'nde Gazetecilik Yönüyle Necmettin Sadık (Sadak) (1918-1923). Basılmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum.
- Parla, T. (1985). Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sadak, N. (1945). Toplum Bilim-Sosyoloji. Lise Kitapları, Maarif Bakanlığı. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Sağlık, C. (2019). Emile Durkheim'in Metodolojisi Ve Sosyolojisi. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Cilt 9, Sayı 2, S.449-480.
- Sakaoğlu, S. (2012). "Soyadlarımızın Başına Gelenler". Türk Dili Dergisi. Türk Dil Kurumu Yayınları. Cilt: CII, Sayı 72. Ocak 2012. S:24-28.

- Solelli, S. (1950). Necmettin Sadak. Hafta Dergisi, Sayı 43. 21 Temmuz 1950. s:9/31.
- Şentürk, R. (2000). “İçtimaiyyat”, İslam Ansiklopedisi, XXI, s. 448-449. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Topses, G., Topses, M. D. (2010). Toplumsal Olayların Bilimi Toplumbilime Giriş. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Ulus Gazetesi, 23.09.1953.
- Yalvaç M. (1985). “İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde Sosyoloji Eğitiminin Tarihçesi (1912-1982) I”, Kubbealtı Akademi Mecmuası, S. 1, İstanbul, Ocak 1985, s. 57-72

İnternet Kaynakları

- <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/tekinalp-1883-1961/> (Erişim:03.11.2023)
- <https://www.istanbul.edu.tr/tr/content/universitemiz/tarihce> (Erişim:18.11.2023)
- https://www.mfa.gov.tr/sayin-necmettin-sadak_in-ozgecmisi.tr.mfa (Erişim:05.01.2024)

BÖLÜM 6

AKRAN ZORBALIĞI: KAVRAMSAL ANALİZ, KURAMSAL ÇERÇEVE VE ÖNLEME STRATEJİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Ezgi Pınar BOZ¹

¹ Ezgi Pınar BOZ, Bursa Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyoloji ABD,
ORCID 0009-0000-0374-7300

1. GİRİŞ

Zorbalık, herhangi bir kıskırtma olmadan aralarında fiziksel veya psikolojik güç eşitsizliği olan birey ya da bireylerden güçlü olanın karşı tarafa isteyerek ve bilinçli bir biçimde uyguladığı, süreklilik gösteren, kurbanda korku ve endişeye sebep olan fiziksel, sözel, psikolojik saldırı veya olumsuz davranışlardır (Olweus, 1993). Zorbalıkla ilgili ilk çalışmaları yapan araştırmacı Heinemann'dır (Yaman, Eroğlu, & Peker, 2011). Heinemann zorbalık kavramını tanımlamak için mobbing sözcüğünü kullanmıştır.

Zorbalık olayları çok eski tarihlerden itibaren çocuklar arasında görülmeğe başlanmıştır. Bazı çocukların diğer çocuklara düzenli ve sürekli olarak acımasızca davranmaya zorlanması edebi eserlerde ve filmler de görülmektedir (Dölek, 2002).

Öğrencilerin okul hayatlarında akademik, psikolojik ve sosyal gelişimini olumsuz etkileyen, daha sonraki hayatları boyunca da bu istenmeyen etkisini sürdüren okul zorbalığı hakkındaki ilk çalışmayı 1970'li yıllarda Olweus İskandinav ülkelerinde başlatmıştır. Bu çalışmalar uluslararası alanda da dikkatleri çekmiştir.

Akran zorbalığı aynı veya yakın yaşa sahip kişiler arasında, zorbanın daha güçlü olduğu, süreklilik gösteren olumsuz davranışlardır. Bir kereye mahsus ortaya çıkan olumsuz olaylar zorbalık kapsamında değerlendirilmezken, zorbalık okullar var olduğundan beri süregelen bir sorundur (Barone, 1997). Okulların daha güvenli bir ortama sahip olmaları ve öğrencilerin daha güvende hissetmeleri için önemli bir sorundur (Işık, 2009).

Akran zorbalığı konusundaki çalışmalar, birçok kişi maruz kalmasına ve iyi bilinen bir olgu olmasına rağmen 1970'lerde Olweus'un çalışmalarından sonra büyük ölçüde İskandinavya'da sınırlı kalmıştır. 1990'lı yılların başından itibaren okul çocuklarında görülen zorbalık Amerika Birleşik Devletleri (ABD), İngiltere, Japonya, Kanada gibi ülkelerin de dikkatini çekmeye başlamıştır (Yıldırım, 2012).

Bu çalışmanın temel amacı, akran zorbalığına ilişkin mevcut bilgi ve araştırmaları derleyerek, akran zorbalığı olgusunun farklı yönlerini kapsamlı bir şekilde incelemektir. Zorbalık olaylarının arkasındaki rolleri ve etkileşimleri anlamak, zorbalığın farklı türlerini tanımlamak ve nedenlerini anlamak için var olan akademik kaynakları dikkatli bir şekilde analiz etmektir. Bunun yanı sıra, akran zorbalığından etkilenen kurbanlar ve zorba öğrenciler üzerindeki olumsuz sonuçlara odaklanarak, akran zorbalığının toplumsal ve psikolojik etkilerini anlamayı amaçlamaktadır. Bu çalışmanın sonuçları, akran zorbalığı hakkında daha kapsamlı bir anlayış sağlamayı ve ilgili alanlarda yapılacak araştırmalara katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

2. ZORBALIK VE AKRAN ZORBALIĞI KAVRAMLARI

2.1. Zorbalık Kavramı

Bir kişiye güç uygulayarak ya da baskı kurarak isteği dışında bir şey yapmak ya da yaptırmak şiddet olarak tanımlanmaktadır (Uysal, 2003). Gökler'e (2007) göre bir ya da birden fazla kişinin bir kişiye bilerek ve isteyerek zarar veren, rahatsız eden söz ve eylemlerine zorbalık denilmektedir. Okul zorbalığı konusunda yaptığı çalışmalarla öncü olan Olweus'a (2005) göre zorbalık bir veya daha fazla öğrencinin bir başka öğrenci üzerinde kasıtlı olarak defalarca sergilenen olumsuz davranışlardır. Olumsuz davranışlara maruz kalan öğrenciler kurban olarak tanımlanırken hem kurban hem de zorba konumunda olan öğrenciler ise zorba kurban olarak tanımlanmaktadır (Olweus, 1995; Akt: Gökler, 2007: 55).

Olumsuz davranışlar, kişiye isteyerek acı çektirmeye yönelik sergilenen davranışlardır. Bunlara sözle tehdit etme, lakap takma, dalga geçme, gruptan dışlama, aşağılama gibi davranışlar örnek olarak gösterilebilir. Bunun dışında vurmak, tekmelemek, çimdiklemek gibi fiziksel temas içeren davranışlarda örnek olarak verilebilir.

Saldırganlık kavramı hem şiddeti hem de zorbaca eylemleri kapsamaktadır. Akran zorbalığı saldırganlığın bir alt başlığı iken kurbanı zarar verme amaçlı, herhangi bir kışkırtma olmadan meydana gelen itme, vurma gibi fiziksel bir etkinin ortaya çıktığı durumlarda şiddet başlığı altında incelenir. Saldırganlıkta herhangi bir güç dengesizliğinin olması beklenmez. Zorbalıkta süreklilik beklenirken, saldırganlıkta süreklilik ve tekrar durumu aranmaz, kişi anlık tepki veya duygusal patlama sonucu tek bir olay üzerinden saldırgan davranışlarda bulunabilir. Zorbalıkta kişiler arasında güç dengesizliği veya statü farkı bulunurken, saldırganlıkta güç dengesizliği ve statü farkı olmayabilir.

2.2. Zorbalığın Ölçütleri

Zorbalığın kendisi kadar ölçütleri de önemlidir. Bir eylemin zorbalık olarak adlandırılabilmesi için eylemi yapan ile maruz kalan arasında ciddi güç eşitsizliğinin olması, kasıtlı olarak yapılması ve süreklilik göstermesi gerekmektedir (Olweus, 1993).

Colorosso'ya (2003, 2005, 2009, 2013) göre bir eylemin zorbalık olarak sayılabilmesi için zorba ve kurban arasında yaş ya da fiziksel güç olarak güç dengesizliği olmalıdır. Yine zorba kurbanı isteyerek zarar vermeli ve bundan zevk almalıdır. Kurban, zorbanın yarattığı tehdidin farkındadır ve üzerinde hissettiği baskıyla korkmaktadır.

Her iki tanımda dikkate alındığında zorbalık; otorite kurmaya yönelik, güç dengesizliğine dayanan, süreklilik gösteren sistematik davranışlardır.

2.3. Zorbalık Türleri

Zorbalık türleri bugüne kadar yapılan araştırmalarda çeşitli şekillerde tasnif edilmiştir. Başta Olweus (1993) olmak üzere bir kısım araştırmacılar akran zorbalığının sözel zorbalık, fiziksel zorbalık, sosyal dışlanma şeklinde sınıflandırmıştır. Zaman ilerledikçe ve çağın getirileri değiştikçe bu sınıflandırmaya sanal/siber zorbalık (Özdemir & Akar, 2011), cinsel zorbalık (Kapçı, 2004), ilişkisel zorbalık (Burnukara & Uçanok, 2012), duygusal zorbalık (Kapçı, 2004) gibi farklı zorbalık türleri eklenmiştir.

Çizelge 2.1: Zorbalık Türleri ve Örnek Davranışlar

Fiziksel Zorbalık	İtip kakma, tekmeleme, yumruk atma, saç çekme
Sözel Zorbalık	Küfretme, hakaret etme, alay etme, dedikodu yayma, tehdit etme
Duygusal/ Psikolojik Zorbalık	Alay etme, aşağılama, utandırma, dışlama, dedikodu yayma
Cinsel Zorbalık	Cinsel taciz, istismar, cinsel istismar sözleri, dokunma, cinsel içerikli saldırı
Dijital/ Siber Zorbalık	Çevrimiçi küfretme, hakaret etme, iftira atma, özel bilgilerini ifşa etme, dijital saldırı

Bir diğer zorbalık sınıflandırması ise doğrudan ve dolaylı zorbalık olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğrudan zorbalık fiziksel olarak gerçekleşen temas gerektiren zorbalık türüdür. Bunlara itme, vurma, alay etme ve tehdit etme örnek olarak verilebilir (Kapçı, 2004; Tıpırdamaz Sipahi, 2008; Gökler, 2009; Gültekin Akduman, 2010; Öztürk, Atlı, & Kutlu, 2014). Dolaylı zorbalık ise gruptan dışlama, dedikodu yayma ve utandırma örnek olarak verilebilir (Kapçı, 2004; Kartal & Bilgin, 2012; Tıpırdamaz Sipahi, 2008; Gökler, 2009; Pişkin, 2010; Aslan & Aşıcı, 2011; Burnukara & Uçanok, 2012; Öztürk, Atlı, & Kutlu, 2014; Kale & Demir, 2017).

Pişkin'e (2010) göre en çok görülen zorbalık türü sözel zorbalıktır. Kepekçi ve Çınkır'ın (2005) araştırmalarına göre sözel zorbalığı sırasıyla fiziksel, duygusal ve cinsel zorbalık izlemektedir. Günümüzde değişen ortam koşullarında siber zorbalıkta hızla artış göstermektedir. Literatür çalışmalarının siber/sanal zorbalık üzerine yoğunlaşması, bu zorbalık türünün özellikle çocuklar ve gençler üzerinde ne tür bir tehdit oluşturduğunu göstermektedir.

Çizelge 2.2: Doğrudan ve Dolaylı Zorbalık Davranışları

	Doğrudan Zorbalık	Dolaylı Zorbalık
Sözel	Ad takma, alay etme, kızdırma, eziyet etme	Dedikodu çıkarma
Fiziksel	İtmek, tekmelemek, eşyalarını çalmak veya zarar vermek	Kendi amacı için arkadaşını başkasına(larına) sataşmak üzere kıskırtmak
Sözel / Fiziksel Olmayan	Tehdit etmek, müstehcen hareketler yapmak	Bir gruptan birini(lerini) dışlamak, arkadaşlarını yönlendirmek, e- posta ile tehdit etmek

2.4. Zorbalıkta Roller ve Özellikleri

2.4.1. Zorbaların kişilik özellikleri

Yapılan çalışmalarda zorba öğrencilerin ahlaki değerler açısından olgunlaşmamış, saldırgan, öfkeli, kendilerine güvenleri düşük, empati kurma yetenekleri zayıf, iletişim becerileri düşük ancak fiziksel olarak güçlü, sıklıkla ve rahatça yalan söyleyebilen, güç ve kontrol sahibi olmak isteyen, başkalarına fiziksel ya da psikolojik olarak acı çektirmekten zevk alan, kurbanın bu durumdan zevk aldığını düşünen ve kurallara uymak istemeyen kişiler olduğu görülmektedir (Andreou, 2000; Austin & Joseph, 1996; Olweus, 2005; Rigby, 2004). Empati eksikliği bulunan zorbaların diğer taraftan manipülasyon yetenekleri gelişmiştir. Başkalarını etkilemek, kontrol etmek, kıskırtmak ve istediklerini elde etmek için taktiksel davranabilmektedirler.

Zorbalar genellikle kendi problemlerini kabullenmeyip bunların nedenlerine başkalarında arayan ve sorun çözme becerisi düşük kişilerdir (Andreou, 2001). Okul başarısı düşük olan zorbalar zamanla okul çevresinden soğurlar ve hoşlanmazlar (Nansel, ve diğerleri, 2001).

Olweus'a (2005) göre zorba davranışlar gösteren öğrenciler okul kurallarını yok sayan, şiddete başvuran ve kişiler arası ilişkileri zayıf olan kişilerdir. Psikolojik iyi oluşun zayıf olduğu bu ergenlerde sosyal uyum güçlükleri yaşadıklarından dolayı yalnızlığa yatkınlık, kaygı bozukluğu, depresyon ve intihara yönelim gibi psikolojik problemler görülmektedir (Karaman Kepekçi & Çınkır, 2006). Rigby'de (2002) zorba öğrencilerin okul, aile, arkadaş ilişkileri, yaşadıkları çevre ve kendileri hakkında olumsuz düşüncelere sahip olduklarını belirtmiştir.

2.4.2. Kurbanların kişilik özellikleri

Zorbalık sürecinin en zor rolünü üstlenenler şüphesiz ki kurban öğrencilerdir. Zorbaların kötü muamelesi ile karşı karşıya kalan, mağdur olan kurbanların en belirgin özellikleri diğer öğrencilere göre daha özgüvensiz ve kay-

gılı olmalarıdır (Gökler, Okullarda akran zorbalığı, 2009). Kurbanlar donuk, içe dönük, fiziki olarak zayıf, iddiasız, mahcup ve mutsuz çocuklar olarak tanımlanmaktadır (Kapçı, 2004; Aypay , Durmuş & Aybek, 2016). Kurban öğrenciler, arkadaş ortamları içinde kendini rahatça ifade edemeyen, içine kapanık, sosyal becerileri düşük, kendini ispat edemeyen, okuldaki aktiviteler katılmaktan çekinen, birçok okul kaygılarına sahip, duygusal problemleri olan bireyler olarak ifade edilmektedirler (Andreou, 2000; Rigby, 2002; Ma, 2004).

Şirvanlı Özen'in (2006) çalışmalarına göre yalnız olan çocuklar çok daha kolay zorbanların hedefi olmaktadır. Zorba öğrenciler kendilerinden öç alacak ve kendilerini dışlayacak kimsenin olmaması sebebiyle yalnız öğrencileri seçmektedir.

2.4.3. Zorba-kurbanların kişilik özellikleri

Zorba-kurbanların zorbalık olaylarını hiç karışmayan öğrencilere göre daha yalnız oldukları görülmektedir. Bu öğrenciler bazı durumlarda kurban rolündeyken bazı durumlarda ise zorba rolünü üstlenmektedirler. Bir gruba dahil olmakta zorlanan bu öğrenciler en riskli grubu oluşturmaktadırlar (Pekel Uludağlı & Uçanok, 2005). Genellikle yüksek enerjiye sahip olan bu öğrencilerde dikkat eksikliği bulunmaktadır.

2.4.4. Seyircilerin kişilik özellikleri

Zorba ve kurban durumunda olmayan bu çocuklar, sorulduğunda akran zorbalığı problemini bildiren çocuklardır (Ortega & Lera, 2000). Zorbalığa tepki göstermeyen, müdahale etmeyen ve sadece izleyici grup olarak ifade edilen seyirciler zorbalığın dolaylı bir üyesidir (Salmivalli, 2001; Gökler, 2007). Seyirciler zorba kişiye zorbalığı devam ettirmesi yönünde destek verebileceği gibi kurbanı korumak için zorbayı karşılarına da alabilmektedirler (Craig & Pepler, 1995; Hanish, 2000). Seyirciler kurbanı yardımcı olarak zorbalığın çözülmesinde ya da zorbaya yardımcı olarak zorbalığın pekiştirilmesinde önemli rol oynarlar. Zorbalığa maruz kalan öğrencinin yanında bulunmak cesaret ve güç istemektedir. Bu durumda müdahalede bulunan öğrencide kendini hedef haline getirmiş olmaktadır. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda zorba davranışlardan seyircilerde olumsuz etkilenebilmektedirler (Çayırdağ, 2006; Jenkins & Nickerson, 2017 Akt: Demirbaş, 2020). İncinme, yeni hedef olma, durumu daha da kötüleştirme, ne yapacağını bilememe durumlarından dolayı seyirciler sessiz kalmayı tercih edebilmektedirler. Seyircilere müdahale etme cesareti ve ilgililere durumu bildirme sorumluluğu kazandırmak, zorbalık hakkında farkındalık ve zorbalığın reddedilmesini sağlamak, akran zorbalığını azaltmak için başlangıç noktası olabilir (Demirbaş N. , 2020).

2.5. Zorbalığın Nedenleri

Olweus'a göre zorba davranışların temelinde kişilik ve cinsiyetin etkisi yatmaktadır (Genç, 2007). Bazı araştırmalarda, sevgisiz bir ortamda yetişen ve cezalandırılan çocukların zorbalığa daha yatkın olduğu belirtilerek aile yapısının zorbalık üzerindeki etkisi belirtilmiştir (Zaklama, 2003). Çocuk evde ne kadar sert bir tutumla yetiştirilirse, dışarıda aynı tutumları ve davranışları arkadaşlarına sergiledikleri düşünülmektedir.

Olweus'a göre cinsiyet, yaş, kişilik yapıları ve temel bakımı sağlayan kişilerle olan ilişkiler zorba davranışların nedenlerini etkileyen değişkenlerdendir (Genç, 2007). Psikolojik faktörlerin önemini de vurgulayan Olweus, güç ve baskınlık kurmak isteyen kişilerin zorba davranışlara daha yatkın olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda zorba davranışlar sergileyen kişilerin genellikle görmezden gelinen ailelere mensup olduklarını, bu sebeple çevrelerine nefret beslediklerini ve bu davranışların zorbalara getirileri olduğunu savunur (Gökler, Okullarda akran zorbalığı, 2009).

Küreselleşmeyle birlikte internet kullanımının artması ve dijitalleşme zorbalık davranışını artırmaktadır (Sezen & Murat, 2018). Sezen ve Murat'a (2018) göre konfor sağlamak amacıyla yaşamın her alanına giren internet birçok alanda rahatlık ve fayda sağlasa da yanlış kullanılması sonucu çocuk ve ergenlerde olumsuz sonuçları doğurabilmektedir. Teknolojik araçlarla fazla zaman geçiren çocukların internet, televizyon programları, telefon, sosyal medya ve bilgisayar oyunlarından sürekli ve kontrolsüz olarak şiddete tanıklık etmeleri zorba davranışlar gösterme olasılıklarını artırmaktadır (Genç, 2007).

2.6. Akran Zorbalığının Yaygınlığı

Okul yılları akran zorbalığının yaygın olarak görüldüğü dönemlerdir (Menesini & Salmivalli, 2017). Çocukluktan ergenlik dönemine geçişte akran zorbalığını gerçekleştirme ve akran zorbalığına maruz kalma oranları artmaktadır (OECD, 2017; WHO, 2016). Dünya Sağlık Örgütü'nün yapmış olduğu bir çalışma olan 'Okul Çağındaki Çocuklarda Sağlık Davranışları Raporu'nda yaşla birlikte zorbalığa maruz kalma oranı azalırken, zorbalık yapma oranı artmaktadır. Zorbalık yapma, genellikle tüm bölgelerde erkek çocuklarda daha sık görülmektedir (WHO, 2016).

Genellikle orta ve düşük gelirli ülkelerde akran zorbalığı ile ilgili çalışmalar az sayıda yapılırken; yüksek gelirli ülkelerde akran zorbalığı çalışmaları çok daha fazla sayıda yapılmıştır (Zych, Ortega, & Del Rey, 2015). Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)'nün 'Okullarda Zorbalık Ne Kadar Problem' adlı çalışması raporuna göre Türkiye'de 15 yaş civarındaki çocukların yaklaşık %19'u ayda en az birkaç defa sözel ya da fiziksel zorbalığa maruz kalmaktadır. Türkiye verileri OECD verileri ile tutarlılık gösterirken

Hong Kong, Dominik Cumhuriyeti, Malezya, Rusya, Birleşik Arap Emirlikleri, Tunus, Tayland ve Letonya gibi ülkelerde bu oran daha da artmaktadır. Tayvan, Güney Kore, Hollanda, İrlanda ve Portekiz gibi ülkeler ise bu oranın en düşük olduğu ülkeler arasında sıralanmaktadır (OECD, 2017). Batı ülkelerinde yapılan çalışmalara göre çocukların %4-9'unun zorbalık yaptığı ve okul çağındaki çocukların %9-25'inin zorbalığa maruz kaldığı görülmektedir (Juvonen & Graham, 2014). Türkiye'de akran zorbalığı ile ilgili yapılan bir çalışmada öğrencilerin yaklaşık olarak %7'sinin zorbalık yaptığı, %12'sinin mağdur olduğu, toplamda ise %39'unun akran zorbalığından etkilendiği görülmüştür. Akran zorbalığının Türkiye'de ve dünyada yaygın olarak görülen ve giderek artan bir problem olduğu gözlenmektedir (Karaca, 2019).

Zorbalığı kimin yaptığı, gerçekleştiği yer ve zorbalık türleri açısından, doğu ve batı ülkeleri arasında farklılıklar görülmektedir. Bu farklılıklar kültürel, dilsel ve dinsel farklılıklar olmaktadır (Zych, Ortega, & Del Rey, 2015). Aynı şekilde zorbalık türlerine göre zorbalık görülme oranları da değişebilmektedir. En sık görülen zorbalık türü sözel zorbalık iken sözel zorbalığı fiziksel zorbalık takip etmektedir (Hesapçioğlu & Yeşilova, 2015).

2.7. Zorbalığın Sonuçları

Araştırmalar incelendiğinde akran zorbalığı birçok kültürde var olan yaygın bir problemdir. Birçok araştırmada akran zorbalığının zorba kişiye de mağdur olan kişiye de psikolojik, fiziksel ve sosyal zararlar verdiği görülmektedir.

Okullarda yaşanan zorbalık öğrencilerin temel haklarından olan güvenli ve huzurlu eğitim hakkını ve eşit muamele ve saygı hakkını ihlal etmektedir (Bulut, 2008). Okullarda yaşanan zorbalık öğrencileri psikolojik olarak yaralamakta ve etkisini uzun süre göstermektedir. Çocukların gelişim dönemlerinde meydana gelen bu zorbalık gelişimlerini olumsuz etkilemektedir. Çocuk zorbalığa maruz kaldığı mekân olan okulda kendini güvende hissetmediği için okula gitmek istemeyecek ve okuldan soğuyacaktır. Okuldan uzaklaşan çocuğun zamanla akademik başarısı düşerek kendisine olan güvenini daha çok yitirmesine sebep olacaktır. Aynı zamanda mağdur olmaktan korkup devamsızlık yapmaya başlayan çocuğun çevresindeki az sayıdaki arkadaşlarıyla da ilişkisi kopma noktasına gelebilir. Uzun vadede okul zorbalığının okuldan kaçma, okulu bırakma, disiplin sorunları, kendini suçlama, intihara teşebbüs, öz saygının azalması gibi etkileri görülebilmektedir (Ural & Özteke, 2007).

Olweus (2005)'a göre zorbaca davranışlar sergileyen öğrenciler, arkadaşları tarafından reddedildikçe kişiler arası ilişkilerde problemler yaşamaktadır. Arkadaşlık ilişkilerinde doyuma ulaşamayan zorbalarda yaşam doyumuna ulaşılmamaktadır. Ayrıca kurban olma riskini artıran faktörlerden biri olan yalnız olma durumu, arkadaşlık ilişkilerinde yaşam doyumuna

ulaşamamadan kaynaklanabilmektedir. Kurban durumunda olan öğrenciler arkadaş gruplarındaki popüler olmayan öğrenciler olduğu gözlemlenmektedir (Salmivalli, Huttunen, & Lagerspetz, 1997). Cenkseven (2004)'e göre psikolojik ve sosyal gereksinimlerin karşılanmasında arkadaşlık ilişkilerinin iyi olması, öğrencilerin psikolojik ve öznel iyi olmalarını olumlu etkilemektedir.

Çocuk ve ergenlerde suç işleme oranının yükseldiği görülmektedir (Eşici, 2007). Bu sorunlar çocukların sosyal ve psikolojik gelişimlerini olumsuz etkilemekle birlikte özgür bir yaşam sürmelerine ve sosyal etkinliklere katılmalarına engel olmaktadır.

Uzun vadeli sonuçlarda zorba çocuklar ergenlik ve yetişkinlik dönemlerinde de birer zorba olmakla birlikte kendileri de zorba çocuklara sahip olabilmektedirler. Aynı şekilde kurban çocuklarda ileride kurban çocuklara sahip olabilmektedirler. Yapılan boylamsal araştırmalarda çocukluk dönemindeki zorbalık ile yetişkinlik döneminde suça karışma oranının doğru orantılı olduğu görülmüştür (Craig, Peters, & Konarski, 1998).

Zorbalık olaylarına karışan öğrencilerin diğer öğrencilere kıyasla kendilerine daha çok zarar vermeye eğilimleri olduğu belirlenmiştir. Alkol ve sigara kullanımı, madde bağımlılığı, kavgaya karışma gibi davranışların yanı sıra okul hayatlarında kopya çekme, hırsızlık yapma ve güvenlik güçleri ile sorun yaşama gibi olumsuz davranışları gözlemlenmektedir (Dake, Price, & Telljohann, 2003). Zorbalık uzun süreli ve şiddetli yaşandığında, sosyal destek alınmadığında ya da yetersiz olduğunda sonuçlarının daha ciddi olabileceği görülmektedir.

3. OKULLARDA AKRAN ZORBALIĞI VE ÖNLEME-MÜDAHALE ÇALIŞMALARI

3.1. Okul Yönetiminin ve Öğretmenlerin Zorbalığa Tepkisi

Okullar sadece öğrencilerin eğitim- öğretim gördüğü yerler olmakla kalmayıp, öğrencilerin sosyalleştiği, yaşlılarıyla ilişki kurduğu, kendi beceri ve yeteneklerini keşfedip ortaya koyduğu yerlerdir (İrfaner, 2009; Akyol Atış, Yıldız, & Akman, 2018). Çocukların gelişimi için bu çok önemli olan amaçların gerçekleştiği okullarda öğrenciler kendilerini huzurlu ve güvende hissetmelidirler. Okul yönetimi ve öğretmenler bu güvenli ortamı sağlamakla yükümlüdürler. Bu yüzden okul yönetiminin şiddetin ve zorbalığın asla kabul edilemez olduğunu net bir şekilde öğrencilere bildirmesi gerekir. Yapılan çalışmalar okul yönetiminin ne kadar güçlü ve etkin olursa okul ortamının o kadar güvenli ve huzurlu olduğunu göstermektedir (UNESCO, 2017). Okul yönetimleri, akran zorbalığı ile ilgili olayları önemsemeyip duyarsız davranabilmektedirler. Bunun sebebi yönettikleri okulda bu tarz olumsuz olayların olması ve duyulması öğrenciler ve özellikle veliler tarafından okul yönetiminin eksikliği ve yönetim zafiyeti olarak görülmesini istememeleridir. Bu

duyarsız davranış sebebiyle okulda bir yetişkinin şahit olabileceği zorbalık meydana gelebilir. Okul yönetiminin ve velilerin akran zorbalığına karşı duyarlılık göstermesi önemlidir (Koç, 2006; Bakioğlu, 2009).

Okul yönetimlerinin zorbalığa ciddi müdahalelerde bulunmamasının sebepleri olabilir. Bunlardan biri mağdur olan öğrencinin başına gelenleri anlatmamasıdır. Zorbalığa maruz kalan öğrenciler ilgililerden yeterli desteği göremeyeceklerini düşündüklerinden veya şikâyetten sonra zorba tarafından tekrar misilleme yapılacağından korktuklarından sessiz kalabilmektedirler. Diğer sebep zorbalığın sonuncunun gözle görülebilir bir hasara sebep olmamasıdır. Sataşma, laf atma, dalga geçme gibi fiziksel ve maddi bir hasara neden olmayan, gözle görülemeyen zorbalıklarda okul yönetimi durumu önemsememektedir (Pişkin, 2002). Diğer bir sebep yetişkinler arasında akran zorbalığının olağan bir durum olarak görülmesidir (Olweus, 1993). Öğretmenlerin akran zorbalığına karşı ne yapabileceklerini bilememeleri yine onların tepki göstermemesine sebep olabilmektedir. UNESCO (2017)'ya göre öğretmenler, okul idarecileri ve diğer okul personeli okul zorbalığı ve şiddetle nasıl başa çıkabileceği, hangi tutumların sergilenmesi gerektiği ve baş etme stratejilerinin neler olması gerektiği ile ilgili yetersiz görülmekte, eğitim ve desteğe ihtiyaçları bulunmaktadır.

Araştırmalarda öğretmenlerin akran zorbalığına müsemma göstermediği, müdahale ettiği, paylaşımcı ve destekleyici sınıf ortamlarında öğrencilerin kendilerini daha rahat ve huzurlu hissettikleri görülmüştür (Bilgiç & Yurtal, 2009; Kartal & Bilgin, 2008; Kartal & Bilgin, 2009). Okul yönetiminin ve öğretmenlerin akran zorbalığına karşı sergiledikleri tutum, zorbalığın yaygınlaşmasına sebep olabileceği gibi önlenmesini de sağlayabilir (Aksoy, 2019).

3.2. Akran Zorbalığı ile İlgili Alınacak Önlemler

Okullardaki akran zorbalığı ile ilgili okul rehberlik servisi tarafından öğrencilere, öğretmenlere, okul idarecilerine, velilere ve okul personeline yönelik eğitimler verilerek akran zorbalığının önlemeye yönelik programlar geliştirilebilir (Gökler, 2009). Bununla birlikte alanında uzman hekimlerden yardım alınabilir (Alikaşifoğlu, 2011).

Akran zorbalığı önleme çalışmalarında bir yaklaşımın olması sürecin daha sağlıklı ilerlemesini sağlamaktadır (Crothers & Levinson, 2004). Değerlendirme, önleme ve müdahale aşamalarını içeren bu yaklaşımın ilk basamağı olan değerlendirmede görüşmeye, gözleme, sosyometrik ölçümlere, anketlere, öğretmen görüşlerine ve zorba öğrencilerin kendilerini değerlendirmelerine yer verilmelidir. Değerlendirme aşaması yöneticiler, psikolojik danışmanlar, öğretmenler, psikologlar gibi uzmanlar tarafından oluşturulan bir grup ile planlanmalıdır (Yıldırım, 2012).

En çok bilinen akran zorbalığı önleme programlarından biri olan “Olweus Zorbalığı Önleme Programı” ilk ve ortaöğretime uygundur (Smokowski & Kopasz, 2005). Öğretmen ve yöneticiler tarafından gerçekleştirilen bu program okul personelini sıcak ve katılımcı bir okul iklimi yaratmaya teşvik etmekte, istenmeyen davranışların sınırlandırılmasında istikrarlı olma, kurallara uyulmamasında uygun bedellerin ödenmesinde, yetişkinleri birer otorite ve rol model olarak davranmaya yönlendirir (Gökler, 2009). Çocukların maruz kaldığı akran zorbalığı süreçleri ile ilgili aileler ve öğretmenler duyarlı olmalı ve konuyla ilgili çözüm yolu arayışlarında sosyal hizmet uzmanlarından yardım almalılardır (Mishna, 2004). Mağdur kimsenin çocuk olması yetişkinlerin ve eğitimcilerin yardımını zorunlu kılar. Veli görüşmeleri ve etkili iletişimi, veli ve öğretmenlerin konuya gereken hassasiyeti göstermeleri zorba davranışların önlenmesinde etkili olacaktır (Şahin, Demirağ, & Aykaç, 2009).

3.3. Akran Zorbalığına Müdahale Etmeye Yönelik Çalışmalar

Akran zorbalığına müdahale etmeye yönelik çalışmalar, okullar, eğitim kurumları ve toplumun diğer paydaşları tarafından gerçekleştirilen çeşitli stratejiler içermektedir. Bu çalışmalar, akran zorbalığının önlenmesini, mağdurların desteklenmesini ve zorbalık davranışını sergileyen öğrencilerin davranışlarının değiştirilmesini amaçlamaktadır.

Okullarda akran zorbalığı ile ilgili farkındalık ve eğitim programları düzenlenmektedir. Öğrencilere, öğretmenlere ve velilere zorbalık tanımı, etkileri, belirtileri, önleme yöntemleri ve müdahale stratejileri hakkında bilgi verilmektedir.

Okullarda olumlu iklim ortamının oluşturulması önemlidir. Öğrencilerin katılımını teşvik eden, hoşgörülü, dayanışmayı ve saygılı olmayı vurgulayan bir ortam yaratılır. Okul politikaları zorbalığa karşı sıfır tolerans politikasıyla uyumlu hale getirilir.

Okullar, zorbalığı engellemek ve müdahale etmek için politika ve yönetmelikler oluşturmaktadırlar. Yönetmeliklerde zorbalıkla ilgili tanımlara, raporlama prosedürlerine, yaptırımlara ve destek hizmetlerine yer verilmektedir (Demir & Küçük, 2020).

Okullar, zorbalığa maruz kalan öğrencilere destek sağlamaktadırlar. Rehberlik birimi, psikolojik danışmanlık, sosyal hizmet uzmanları ve uzman kuruluşlar aracılığıyla öğrencilere psikolojik destek, danışmanlık ve grup terapisi gibi hizmetler sunulmaktadır.

Okullarda akran desteği programları oluşturulmaktadır. Bu programlar öğrenciler arasında dayanışmayı ve empatiyi geliştirmeyi amaçlamaktadır. Akran rehberliği, arkadaşlık becerileri eğitimi ve sosyal faaliyetler gibi etkinlikler yoluyla öğrenciler arasında olumlu ilişkilerin oluşması desteklenmektedir (Günay & Gürhan, 2018).

Okullarda zorbalık olaylarını izlemek ve raporlamak için etkili sistemler oluşturulmaktadır. Öğrencilerin güvenle zorbalık olaylarını rapor edebilecekleri, yetişkinlere ulaşabilecekleri ve gizliliklerinin korunabileceği bir mekanizma sağlanır.

Akran zorbalığı ile mücadele için toplumsal farkındalık çalışmaları yürütülmektedir. Medya, sosyal medya ve diğer iletişim kanalları aracılığı ile zorbalığın zararları, önleme yöntemleri ve toplumun sorumluluğu konusunda bilinçlendirme faaliyetleri düzenlenmektedir (Demir & Küçük, 2020).

3.4. Akran Zorbalığı Baş Etme Stratejileri

Akran zorbalığı ile baş etme stratejilerin başında önleme programları, sosyal beceriler, kendine güven, problem çözme, uzaklaşma, sosyal destek arama, içselleştirme/ dışsallaştırma davranışları gelmektedir.

Öğrencilerin akran zorbalığı ile baş etme yöntemlerinden biri olan önleme programları geliştirilirken öğrencilerin yaşı ve cinsiyeti göz önünde bulundurulmaktadır. 10-14 yaş arasındaki ergenler önemsememe, zorbalara olumsuz davranışlarını bırakmalarını söyleme, yetişkinden yardım isteme ve mücadeleden vazgeçme gibi zorbalıkla baş etme davranışlarını daha çok gösterdiklerini, ağlama, kaçma ve arkadaşlarından yardım isteme davranışlarını ise daha az gösterdiklerini belirtmiştir (Smith, Shu, & Madesen, 2001). Kız ergenlerde daha çok ağlama ve bir yetişkinden yardım isteme davranışları görülürken, erkek ergenlerde karşılık verme davranışı görülmektedir. Yaşça büyük olan ergenlerde zorbaca davranışı görmezden gelme davranışı gözlemlenirken yaşça küçük olan ergenlerde ağlama ve kaçma davranışları gözlemlenmektedir (Burnukara & Uçanok, 2012).

Yapılan çalışmalarda zorbalıkla baş etme stratejilerinde sosyal becerilerden faydalanılması, akranlarla olan ilişkileri olumlu yönde geliştirdiği ve çocukların zorba olma ve zorbalığa maruz kalma ihtimalini azalttığı görülmüştür (Baldry & Farrington, 2005). Aynı zamanda zorbalığa dahil olmayan çocukların akranları arasındaki sorunları yapıcı yöntemlerle çözme becerileri olduğu görülmektedir (Bryant, 1992); (Erwin, 1995).

10-15 yaşlar arasındaki ergenlerin en çok kendine güven/ problem çözme stratejilerini kullandıkları, bunu uzaklaşma ve sosyal destek arama davranışlarının takip ettiği ve en az ise içselleştirme ve dışsallaştırma stratejilerinin kullanıldığı görülmektedir (Kristensen & Smith, 2003).

Araştırmalarda öğrencilerin zorbalıkla baş etmede en çok tercih ettikleri strateji bu davranışları sergileyenlerden uzak durmak olduğu görülmektedir (Kristensen & Smith, 2003). İkinci tercih ettikleri strateji ise karşı koyarak mücadele etmektir. Buna da genellikle dışsallaştırma davranışı örnek olarak verilmektedir. Bu tepki zorbanın istediği ve beklediği bir durum olmakla birlikte, zorbalığı da kolaylaştıran bir durumdur (Salmivalli, Lagerspetz, Björkq-

vist, Österman, & Kaukianen, 1996). Sırasıyla ergenler durmalarını isteme gibi problem çözmeye ve birine anlatma gibi sosyal destek aramaya yönelik stratejileri uygularlar (Burnukara & Uçanok, 2012).

Zorbalığın türüne göre baş etme stratejileri farklılaşabilmektedir. Örneğin kişisel eşyalara zarar verildiği durumlarda öğrenciler genellikle sosyal destek arama yoluna giderken; sözel zorbalık, sosyal dışlanma ya da ilişkisel zorbalık durumlarında zorbalığı yapandan uzak durma (uzaklaşma) yoluna gitmektedirler (Kristensen & Smith, 2003). Öğretmenler dolaylı zorbalığı ispat edilmesi, anlaşılması daha zor olduğu için, fiziksel ve sözlü zorbalığa göre daha fazla göz ardı etmektedirler (Birkinshaw & Eslea, 1998). Bu durumla karşılaşan mağdur durumdaki öğrenciler uğradıkları zorbalık olaylarını arkadaşlarıyla paylaşmaktadır. Mağdur olan çocuklar daha kanıtlanabilir bir zorbalıkla karşı karşıya kaldıklarında yetişkinlerden yardım istemeyi tercih etmektedirler (Burnukara & Uçanok, 2012).

Cinsiyet yönünden bakıldığında kız öğrencilerin daha çok sosyal destek arama ve kendine güven yoluyla zorba davranışları durdurmayı tercih ettikleri görülmektedir. Erkek öğrencilerin ise daha çok karşı koyarak mücadele etme gibi dışsallaştırma ve okuldan uzak durma gibi kaçınma davranışları sergilemektedirler (Kristensen & Smith, 2003; Smith, Shu & Madesen, 2001; Şirvanlı Özen & Aktan, 2010).

Yaş bakımından incelendiğinde küçük yaşta olan öğrencilerin daha büyük yaştaki öğrencilere göre uzak durmalarını istemelerinin daha fazla oranda olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra 10-15 yaş arasındaki öğrencilerle yapılan bir araştırmada küçük yaştakilerin zorba davranışları yapan öğrencilerden uzak durmayı daha fazla tercih ettikleri görülmektedir. Bu durum küçük yaştaki öğrencilerin kendilerine güvenemeyip, problem çözmeye cesaret edemediklerine bağlanmaktadır (Kristensen & Smith, 2003). Sınıf düzeyi arttıkça öğrencilerin iyimser ve özgüvenli yaklaşımın azaldığı görülmektedir. Öğrencilerin okul yaşantıları ve deneyimlerine bağlı olarak çabalamaktan vazgeçmeleri buna sebep olarak gösterilmektedir. Polise veya diğer yetkililere bildirmeyi tercih etmeleri bu yaş grubunda suç sayılabilecek davranışların daha fazla olması ile açıklanabilir (Burnukara & Uçanok, 2012).

Kurban statüsündeki öğrencilerin birine anlatmayı ve bu zorba davranışları yapanlardan uzak durmayı tercih ettikleri, zorba statüsündeki öğrencilerin ise karşı koyarak mücadele etme ve okuldan uzak durmayı tercih ettikleri görülmektedir (Burnukara & Uçanok, 2012). Zorbaların ve hem zorba hem de kurban statüsündeki öğrencilerin genellikle dışsallaştırma ve kaçınma gibi davranışları tercih ettikleri; bu durumun özellikle erkek öğrenciler için daha yaygın olduğu görülmektedir (Kristensen & Smith, 2003; Olafsen & Viemerö, 2000).

Zorba davranışlara maruz kalan öğrencilerin zorbadan uzak durmasının ve yardım arayışının sebebi kurbanların fiziksel özellikleri bakımından

güçsüz olması, depresyon, güvensizlik ve kaygı bozukluğunun olması, başkalarının güç gösterilerine karşı korku gibi duyguları daha fazla yaşamaları olarak değerlendirilmektedir (Olweus, 1993; Smith & Brain, 2000). Ergenlerin zorbalıkla baş etme stratejileri cinsiyete, yaşa ve zorbalık statülerine göre değişmektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Yapılan çalışmalarda zorbalığın yaş, cinsiyet, aile yapısı ve kişilik özellikleri gibi pek çok değişkenden etkilendiği gözlemlenmektedir. Zorbalığın sonuçları incelendiğinde bu istenmeyen davranışlardan sadece kurbanların değil aynı zamanda zorbalıların ve seyircilerin de olumsuz etkilendiği görülmektedir. Zorbalık sonucunda kurbanlarda özgüven kaybı, okuldan soğuma, okulu terk etme, okula devamsızlığın artması, akademik başarıda düşüş gibi etkiler görülmektedir. Zorbalarda ileriki yaşamlarında suça karışma oranında artma, akademik başarıda düşüş; seyircilerde ise suçluluk hissi, çaresizlik ve kaygı bozukluğu gibi etkiler gözlenebilmektedir. Bu sebeple zorbalık, karışan herkesi olumsuz etkilemektedir. Zorbalık nerede uygulanırsa uygulanırsa, ne türde uygulanırsa uygulanırsa tüm bireyleri risk altına sokmaktadır. Zorbalık sonuçları incelendiğinde düşük psikolojik iyi olma hali, baş ağrısı, depresyon, kaygı bozukluğu, uyku bozukluğu, sosyal çevreye uyum sağlayamama, özgüven düşüklüğü, alkol- tütün gibi zararlı madde kullanımı, akademik başarının düşmesi, okula devam sorunu, suça karışma gibi olumsuz durumlarla karşılaşmaktadır.

Dan Olweus zorbalık konusunda kapsamlı çalışmalar yapmış ve sıklıkla kullanılan zorbalık önleme programını geliştirmiştir. Türkiye’de zorbalık davranışının görülme sıklığı göz önüne alındığında ülkemiz için de benzer şiddeti önleme programlarının gerekli olduğu görülmektedir (Pişkin, 2005; akt. Gökler, 2009). Akran zorbalığına daha kalıcı çözümler bulabilmek için geliştirilen şiddeti önleme programları için konunun ayrıntılarıyla incelenmesi, neden ve sonuçlarının ele alınması, zorbalığa karışan tüm tarafların özenle irdelenmesi gerekmektedir.

Zorbalık olaylarında zorba rolünü üstlenen çocuklarla birlikte, ailenin, sosyal çevrenin ve okul ikliminin zorbalık olaylarında büyük ölçüde belirleyici olduğu, bireyin psikososyal hayatını etkilediği, çözümü için ise birey, aile, okul ve sosyal çevrenin ortak bir çalışma içerisine girmesi gerektiği söylenebilmektedir. Okullarda “okul sosyal hizmeti” birimlerinin kurulması, yeni eğitim politikalarının geliştirilmesi, okul ders programlarına şiddeti önleme ile ilgili derslerin eklenmesi önerilebilir.

Meydana gelen zorbalık davranışlarında bireysel anlamda çözüme ulaşmadan kaçınılmalı, sistemli bir yaklaşım izlenmelidir. Davranış ortaya çıkmadan önleyici tedbirler alınmalıdır. Yaşanan zorbalık olayları o an için çözülmüş olabilir ancak takibi muhakkak yapılmalıdır. Uzun vadede kurbanda

ortaya çıkabilecek olumsuzluklar göz önüne alınmalıdır. Akran zorbalığının çok belirgin olduğu ve genellikle gözle görülebilir sonuçlar ortaya çıkardığı durumlarda dikkate değer görülmesi yapılan en büyük hatalardandır. Halbuki gelişim çağındaki çocuklar için her türlü zorbalık bir tehdit unsurudur. Bunun için okul yönetimlerinin, öğretmenlerin, okul personelinin ve velilerin konunun önemini anlamaları gerekmektedir, bununla ilgili gerekli önlemler almaya yönelik çalışmalar gerçekleştirilmeli, öğrencilere demokrasi ve hoşgörü eğitimleri verilmelidir.

Olumsuz sosyal davranışlara sahip olan zorba ve kurban öğrencilere sosyal becerileri geliştirmeye yönelik eğitimler verilebilir. Hangi olumsuz sosyal davranışların kurbanlarda hangi olumsuz sosyal davranışların ise zorbalarda daha sık görüldüğü belirlenerek yapılan çalışmalar planlanabilir.

Okul psikolojik danışmanlık ve rehberlik servisleri bireysel ve grup çalışmaları hazırlayabilir, rehberlik çalışmalarında zorbalık sürecine dahil olan öğrencilere stresi yönetme, arkadaşlık ilişkilerini geliştirme, kendini ifade etme ve sağlıklı iletişim kurma ile ilgili çalışmalar hazırlayabilirler. Zorbalık sürecine karışan öğrencilere psikolojik ve sosyal destek sağlanabilir.

Okullarda hazırlanacak olan zorbalığı önleyici programlar tüm okulu kapsayıcı olmalıdır. Çünkü zorbalık kişisel bir problem değil, tüm öğrencilerin ortak sosyal bir problemidir (Juvonen & Graham, 2004). Bu nedenle önleyici programlar tüm öğrencileri, ebeveynleri ve tüm okul personeline yönelik olmalıdır. Olweus' un önleyici programı örnek verilebilir. Olweus (2001) zorbalığı önlemeye yönelik programında, zorbalık için potansiyel olabilecek daha az ortam oluşmasını sağlayacak yeni bir sosyal çevre tasarlamayı hedeflemiştir.

Okul psikolojik danışmanları okuldaki zorbalık yaygınlığını belirleyerek, velilere, öğrencilere ve öğretmenlere zorbalık konusunda eğitimler verebilirler. Buna ek olarak risk grubunda bulunan öğrencileri tespit edebilir, öfke gibi duyguları yönetme, çevresine daha hoşgörülü yaklaşma, iletişim becerileri kazandırma, güven ve empati kazandırma gibi yöntemlerle zorbalığın önlenmesinde rol oynayabilirler, öğrencileri akademik, davranışsal ve duygusal sorunlar bakımından değerlendirebilirler.

Zorbalığa karışan öğrencileri gerekli sağlık kuruluşlarına yönlendirebilirler. Zorbalığa zorba ya da kurban olarak dahil olan çocuklar üzerindeki olumsuz psikolojik sonuçları, ruh sağlığı hekimlerinin zorbalık sürecinde müdahale ve önleme açısından rolünü önemli hale getirmektedir. Karın ağrısı, baş ağrısı, gece alt ıslatma ve uyku problemi olan çocuklarla öğrenme güçlüğü, obezite, hiperaktivite, dikkat dağınıklığı ve otizm gibi özel sağlık problemleri olan öğrenciler özellikle incelenmelidir. Zorba, zorba-kurban ve kurban durumunda olan çocuklar artan ruh sağlığı problemleri nedeniyle kendilerine zarar verebilir ve intihara teşebbüs edebilirler. Bu derece büyük

risk içeren durumlar sebebiyle bu çocuklar izlenmelidir (Brunstein Klomek, Sourander, & Niemela, 2009; Lereya, Copeland, Costello, & Wolke, 2015; Kaltiala-Heino, Rimpela, Marttunen, Rimpela & Rantane, 1999).

Akran zorbalığı araştırmalarda belirtildiği gibi bireysel olarak çözülebilecek bir sorun değildir. Çocukların destek almadan üstesinden gelmesi beklenmemelidir. Bunun için geliştirilen birçok programlar bulunmakta ve uygulanmaktadır. Bu programların bir kısmı çocuk kitapları üzerinden yapılmıştır. Wang ve arkadaşları (2015) ilkökul öğrencileri arasındaki sosyal davranışları desteklemek için çocuk edebiyatı ürünlerinden destek alarak akran zorbalığını engellemeye yönelik bir program geliştirmiştir ve geliştirilen programın öğrenci davranışlarını iyileştirmede olumlu sonuçlar verdiği gözlemlenmiştir. Freeman (2014) çocuk edebiyatı metinleri ile okul öncesi çocuk kitaplarının zorbalığı önlemek amacıyla kullanılabilceğini ve okul öncesi çocuk kitapları aracılığı ile okul öncesi çocuklarının zorbalıkla başa çıkma stratejilerini daha iyi anlayabileceklerini belirtmiştir. Yurt dışı çalışmalarında da akran zorbalığını önlemek amaçlı çocuk kitaplarının kullanıldığı birçok çalışmalar mevcuttur (Yılmaz & Destegüloğlu, 2021).

Sosyometri gibi uygulamalarla hangi öğrencilerin sınıf içinde bir ya da birden fazla arkadaşı var hangi öğrenciler yalnız tespit edilebilir. Böylelikle sınıfın arkadaşlık ağı çıkarılabilir. Duruma göre öğrenciler arasındaki arkadaşlık ilişkisi pekiştirilebilir, yalnız olan öğrencilerin diğer öğrencilerle iletişim kurup yakınlaşması için ortamlar hazırlanabilir.

Sınıf ortamında yalnız kalıp dışlanan çocuklar öğretmenler tarafından gözlemlenmelidir. Zorbalığın sıkça yapıldığı yerler kontrol edilerek önüne geçilmeli ve zorbalığın meydana gelme olasılığı düşürülmelidir.

Sınıflardaki öğrenme ortamları ve okul bahçelerindeki oyun alanları çocukların ilgilerine göre düzenlenip çocukların bu ortamlarda zaman geçirmeleri sağlanmalıdır. Çocuklar enerjilerini bu ortamlarda kullanmaları için teşvik edilmelidir. Böylece çocukların sınıf içerisinde amaçsızca dolaşmaları, akranlarını rahatsız etmeleri engellenmiş olur ve zorbalık olayları engellenmiş olur.

Boş zamanlarda zorbalığın ortaya çıkma olasılığı fazladır. Bu sebeple, sınıflardaki öğrenme ortamlarında çocukların ilgisini çekecek materyaller bulundurulup öğrencilerin ilgisi çekilebilir. Özellikle okul öncesi gruplarda farklı ülkelerde oynanan oyunlar araştırılabilir, severek oynadıkları oyunlar farklılaştırılarak daha ilgi çekici hale getirilebilir. Oyun ve oyuncak kütüphaneleri oluşturulabilir.

Drama çalışmaları, kukla oyunları hazırlatılıp bu etkinliklerle zorbalığın ve kurbanların nasıl hissettikleri hakkında paylaşımlar yapılabilir.

Karşılıklı saygı ve güvene dayalı ilişkiler kurulmalıdır. Çocuklar arasındaki bireysel farklılıkların kabul edilmesi gerektiğinden bahsedilmelidir. Örneğin dış teli kullanan bir öğrenci, dış telinin bir uzay araştırmaları sonucu bulunduğunu, dış teli yapımında hangi materyalin kullanıldığını, sıcak yiyecek ve içeceklerden nasıl etkilenmediği anlatabilir, bilim, sanat ve spor dünyasında dış teli kullanmış kişiler örnek verebilir ve bilgilerini sınıf ortamında diğer çocuklarla paylaşabilir. Okul öncesi ve ilkokul seviyesinde öğretmenler kuklalardan yardımlar alarak, kuklanın duygularını çocuklarla paylaşmasını sağlayabilir.

Çocukların olumlu davranışları sözel ya da nesnel olarak pekiştirilmelidir. Özellikle küçük yaş grubu çocuklarda yıldız ve aferin sertifikaları verilebilir, yıldız tablosu oluşturulabilir.

Kurban ve zorba zorbalık olayını anlatmak istediklerinde acele etmeden dikkatlice çocuklar dinlenmeli ve karşılarında serin kanlı bir tutum sergilenmelidir. Zorbanın ve kurbanın aileleri ile bu durum görüşülebilir ailelere konu hakkında bilgi verilip, yapılması gerekenler açıklanabilir. Sürece aile dahil edilerek okul idaresi, sınıf öğretmeni ve okul rehberlik servisi ile iş birliğine girmeleri istenebilir.

Zorba davranışların karşısında onaylanan/onaylanmayan davranışları tartışma, aile ile iletişim kurma, sözel uyarı, oyunlardan uzaklaştırma gibi ağır tehditler barındırmayan teknikler uygulanabilir böylelikle öğrenciler uygun davranmaya teşvik edilebilir.

Sarı-kırmızı kart tekniği kullanılabilir. Öğrenciye istenmeyen davranışlar sonrası kırmızı kart, istenen davranışlar sonrası ise sarı kart verilebilir. Kırmızı kart alan öğrenci daha önceden sınıf içinde belirlenen kurallar doğrultusunda bir şeyden mahrum bırakılabilir. Mola tekniği ile yaşı ile orantılı bir süre ortamda bekletilebilir.

Çocukların gelişim dosyalarında okul öncesi dönemden başlayarak sergiledikleri zorba davranışlar belirtilebilir, bu davranışlar için süreç boyunca neler yapıldığı, çocuklarda ne gibi değişikliklerin olduğu belirtilebilir. İleriki kademelerde de öğrencilerin zorba davranışlarına karşı uygun müdahale yöntemleri seçilebilir.

Akran zorbalığının önlenmesi ve etkilerinin azaltılması için okul rehberlik servisi ve öğretmenlerin alan bilgilerinin güncellenmesi, öğrencilerin gelişim seviyelerine uygun müdahale programlarının geliştirilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgün, S.** (2005). *Akran zorbalığının anne-baba tutumları ve anne-baba ergen ilişkisi açısından değerlendirilmesi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akgün, S., & Araz, A.** (2010). Anlaşmazlıklarımızı Çözebiliriz: Bir Çatışma Çözümü Eğitim Programı Tanıtımı. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 1-17.
- Aksoy, G.** (2019). *Okullarda yaşanan akran zorbalığının nedenlerine ve müdahale yöntemlerine ilişkin okul yöneticileri ve öğretmenlerin görüşleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Akyol Atış, N., Yıldız, C., & Akman, B.** (2018). Öğretmenlerin Akran Zorbalığına İlişkin Görüşleri ve Zorbalıkla Baş Etme Yöntemleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 439-459.
- Akyüz, E.** (2020). *Çocuk Hukuku: Çocukların Hakları ve Korunması*. Pegem Akademi.
- Albayrak, S.** (2012). *Okulda uygulanan zorbalığı önleme programının zorbalığın azaltılmasında etkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Alikaşifoğlu, M.** (2011). Akran İstismarı. *Türk Pediatri Arşivi Dergisi*, 31-34.
- American Psychological Association.** (2018). Bullying and School Climate: Erişim: 04 Mayıs 2023, <http://www.apa.org/advocacy/interpersonal-violence/bullying-school-climate.aspx> adresinden alındı
- Andreou, E.** (2000). Bully/victim problems and their association with psychological constructs in 8 to 12 -year- old greek school children. *Aggressive Behavior*, 49-56.
- Andreou, E.** (2001). Bully/victim problems and their association with coping behaviour in conflictual peer interactions among school-age children. *Educational Psychology*, 59-66.
- Arora, M.** (1987). Defining Bullying for a Secondary School, Family and Community Involvement. *Educational and Child Psychology*, 110-120.
- Arslan Özdiñer, S., & Savaşer, S.** (2008). İnsan Hakları ve Çocuk Hakları Bağlamında Okulda Zorbalık. *İstanbul Üniversitesi Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 65-70.
- Ash, C., & Huebner, E.** (2001). Environmental events and life satisfaction reports of adolescents: A test of cognitive mediation. *School Psychology International*, 320-336.
- Aslan, S., & Aşıcı, H.** (2011). Ergenlerde Okul Zorbalığının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 71-83.
- Austin, S., & Joseph, S.** (1996). Assessment of bully/victim problems in 8 to 11 year-olds. *British Journal Educational Psychology*, 447-456.
- Aydın, İ.** (2013). Çocuk, İnternet ve Etik. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 98-119.

- Aypay, A., Durmuş, E., & Aybek, E.** (2016). Akran Zorbalığı, Okul Tükenmişliği ve Ebeveyn İzlemesi Arasındaki İlişki. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1389-1396.
- Bakioğlu, A.** (2009). *Çağdaş Sınıf Yönetimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Baldry, A., & Farrington, D.** (2005). Protective factors as moderators of risk factors in adolescence bullying. *Social Psychology of Education*, 263-284.
- Barone, F.** (1997). Bullying in School: It Doesn't Have to Happen. *The Phi Delta Kappan*, 80-82.
- Bayar, Y., & Uçanok, Z.** (2012). Ergenlerin Dahil Oldukları Zorbalık Statülerine Göre Okul Sosyal İklimi ve Genellenmiş Akran Algıları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 2337-2358.
- Bilgiç, E., & Yurtal, F.** (2009). Zorbalık eğilimlerinin sınıf iklimine göre incelenmesi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 180-194.
- Birkinshaw, S., & Eslea, M.** (1998). Teachers' attitudes and actions toward boy v. girl and girl v. boy bullying. *The Annual Meeting of the British Psychological Society*. Lancaster, England: Developmental Sections meetings.
- Borg, M.** (1998). The emotional reactions of school bullies and their victims. *Educational Psychology*, 433-444.
- Bradshaw, C.** (2015). Translating research to practice in bullying prevention. *American Psychologist*, 322-332.
- Brunstein Klomek, A., Sourander, A., & Niemela, S.** (2009). Childhood bullying behaviors as a risk for suicide attempts and completed suicides. *A population-based birth cohort study*, 254-261.
- Bryant, K.** (1992). Conflict resolution strategies in relation to children's peer relations. *Journal of applied Psychology*, 35-50.
- Bulut, S.** (2008). Okullarda görülen öğrenciden öğrenciyeye yönelik şiddet olaylarının bazı değişkenler açısından arşiv araştırması yöntemiyle incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23-38.
- Burnukara, P., & Uçanok, Z.** (2012). İlk ve Orta Ergenlikte Akran Zorbalığı: Gerçekleştiği Yerler ve Baş Etme Yolları. *Türk Psikoloji Yazıları*, 68-82.
- Butler, D., Kift, S., & Campbell, M.** (2009). Cyber bullying in schools and the law: Is there an effective means of addressing the power imbalance? *Murdoch Univ. Electron. J. Law*, 84-114.
- Caldarella, P., Shatzer, R., Gray, K., Young, R., & Young, E.** (2011, Jan). The effects of School-wide Positive Behavior Support on middle school Climate and student outcomes. *Research in Middle Level Education Online*, 35(4), 1-14.
- Cenkseven Önder, F., & Yurtal, F.** (2008). Zorba, kurban ve olumlu özellikler taşıyan ergenlerin aile özelliklerinin incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri/ Educational Sciences*, 805-832.
- Chin, J., Dowdy, E., Jimerson, S., & Rime, W.** (2012). Alternatives to suspensions:

- Rationale and recommendations. *Journal of School Violence*, 156-173.
- Collins, K., McAleavy, G., & Adamson, G.** (2004). Bullying in schools: a Northern Ireland study. *Educational Research*, 55-71.
- Cowie, H., & Colliety, P.** (2016). Who cares about the bullies? . *Pastoral Care in Education*, 24-33.
- Craig, W., & Pepler, D.** (1995). Peer processes in bullying and victimization: an observational study. *Exceptionality Education Canada*, 81-95.
- Craig, W., Peters, R., & Konarski, R.** (1998). *Bullying and victimization among Canadian school children, Applied Research Branch Strategic Policy*. Canada: Human Resources Development.
- Crothers, L., & Levinson, E.** (2004). Assessment of bullying: a review of methods and instruments. *Journal of Counseling & Development*, 496-503.
- Çankaya, İ.** (2009). Okul Güvenliği Üzerine Teorik Bir Çözümleme. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 97-103.
- Çayırdağ, N.** (2006). İlköğretim 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin okul kültürünü algılayışları ile zorbalık ile zorbalık eğilimleri ve zorbalıkla baş etme düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelen, F., Çelik, A., & Seferoğlu, S.** (2011). Çocukların İnternet Kullanımları ve Onları Bekleyen Çevrimiçi Riskler. *Akademik Bilişim*, 1-8.
- Dake, J., Price, J., & Telljohann, K.** (2003). The nature and extent of bullying at school . *Journal of Scholl Health*, 173-180.
- Demir, K., & Küçük, S.** (2020). Akran zorbalığı önleme ve müdahale programlarında güncel yaklaşımlar ve hemşirelik rolleri. *Türkiye Sağlık Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi*, 87-102.
- Demirbaş, M., & Yağbasan, R.** (2005). Sosyal öğrenme teorisine dayalı öğretim etkinliklerinin, öğrencilerin bilimsel tutumlarının kalıcılığına olan etkisinin incelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 363-382.
- Demirbaş, N.** (2020). Ortaokul Öğrencilerinin Zorbalığa Seyirci Müdahale Düzeylerinin Bazı Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Okul Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 1-21.
- Ding, Y., Li, D., Li, X., Xiao, J., Zhang, H., & Wang, Y.** (2020). Profiles of adolescent traditional and cyber bullying and victimization: The role of demographic, individual, family, school, and peer factors. *Computers in Human Behaviour*.
- Doğan Ateş, A., & Yağmurlu, B.** (2010). Examining victimization in Turkish schools. *European Journal of Educational Studies*, 31-37.
- Dölek, N.** (2002). Öğrencilerde zorbaca davranışların araştırılması ve bir önleyici program modeli. *Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi*.
- Durlak, J., Weissberg, R., Dymnicki, A., Taylor, R., & Schellinger, K.** (2011). The impact of enhancing students' social and emotional learning: A meta-analysis of school-based universal interventions. *Child Development*, 405-432.

- Erçetin, Ş.** (2006). *Eğitim ve Şiddet*. Ankara: Hegem Yayıncılık.
- Ergül Topçu, A.** (2018). Okullardaki Akran Zorbalığının Yaygınlığı ve Doğası Üzerine Bir Derleme. *Kriz Dergisi*.
- Erk, A.** (2019). *Akran zorbalığı, okullarda akran zorbalığını önleme çalışmaları ve zorbalık döngüsündeki çocuklar için uygulamalar*. (1. Baskı b.). Kıbrıs: Ekinoks Yayınevi.
- Erwin, P.** (1995). *Friendship and peer relations in children*. Chichester: Wiley.
- Esch, G.** (2008). Children's literature: perceptions of bullying. *Childhood Education*, 379-382.
- Espelage, D., Low, S., Polanin, J., & Brown, E.** (2013). The impact of a middle-school program to reduce aggression, victimization, and sexual violence. *Journal of Adolescent Health*, 180-186.
- Espelage, D., & Swearer, S.** (2004). *Bullying in American schools: A socioecological perspective on prevention and intervention*. New Jersey.
- Espelage, D., Rose, C., & Polanin, J.** (2015). Socioemotional learning program to reduce bullying, fighting, and victimization among middle school students with disabilities. *Remedial and Special Education*, 299-311.
- Eşici, H.** (2007). *İlköğretim yedinci sınıf öğrencilerinin temel ihtiyaçlarının karşılanma düzeyi ile zorbacı davranışları arasındaki ilişki*. Ankara : Yüksek Lisans Tezi , Gazi Üniversitesi, eğitim Bilimleri Enstitüsü .
- Flanagan, K., Vanden , H., Kristin, K., Shelton, A., Kelly, S., Morrison, C., & Young, A.** (2013). Coping with bullying: What answer does children's literature provide? *School Psychology International*, 691-706.
- Garandau, C., Poskiparta, E., & Salmivalli , C.** (2014). Tackling acute comparison of two approaches. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 981-991.
- Garandau, C., Poskiparta, E., & Salmivalli, C.** (2014). Tackling acute cases of school bullying in the KiVa anti- bullying program: A comparison of two approaches. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 981-991.
- Genç, G.** (2007). *Gebel liselerde akran zorbalığı ve yönetimi*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gençtan, E.** (2016). *İnsan olmak*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gilman, R., & Huebner, E.** (2006). Characteristics of adolescents who report very high life satisfaction. *Journal of Youth and Adolescence*, 311-319.
- Gökgöz, E.** (2014). *Okul eğitiminin kalitesini artırmada okul-aile işbirliği ve okul sosyal hizmeti*. Yalova: Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gökler, R.** (2007). *İlköğretim öğrencilerinde akran zorbalığının bazı değişkenler açısından incelenmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Gökler, R.** (2009). Okullarda akran zorbalığı. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* , 511-537.

- Gregory, A., Skiba, R., & Noguera, P.** (2010). The achievement gap and the discipline gap: Two sides of the same coin? *Educational Researcher*, 59-68.
- Gültekin Akduman, G.** (2010). 7-14 Yaş Grubu Çocuklarda Akran İstismarı ve Kendi Çözüm Önerileri. *Kuramsal Eğitimbilim*, 13-26.
- Gültekin, Z., & Sayıl, M.** (2005). Akran zorbalığını belirleme ölçeği geliştirme çalışması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 47-61.
- Günay, Ş., & Gürhan, C.** (2018). Zorbalıkla Baş Etmeye Yönelik Bir Akran Destek Programının Etkliliği . *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 266-294.
- Haataja, A., Voeten, M., Boulton, A., Ahtola, A., Poskiparta, E., & Salmivalli, C.** (2014). The KiVa antibullying curriculum and outcome: Does fidelity matter? *Journal of School Psychology*, 479-493.
- Hanish, L.** (2000). Children who get victimized at school: what is know? What can be done? *Professional School Counseling*, 113-119.
- Healy, K., & Sanders, M.** (2014). Randomized controlled trial of a family intervention for children bullied by peers. *Behaviour therapy*, 760-777.
- Hesapçioğlu, S., & Yeşilova, H.** (2015). Lise öğrencilerinin zorbalığa ve zorbalara ilişkin duyguları, düşünceleri ve tutumları. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 284-293.
- Higgins, M.** (2016). Stigma is the origin of bullying. *Journal of Catholic Education*, 165-196.
- Hodgins, S., & Olweus, D.** (1993). Bully/victim problems among schoolchildren: Long-term consequences and an effective intervention program. S. Hodgins (Dü.) içinde, *Mental disorder and crime* (s. 317-349). London, England: SAGE.
- İrfaner, S.** (2009). Öğrenciler arasında gerçekleşen zorbalık eylemleri ve zorbalık konusunda öğrencilerin, öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin tutum ve görüşleri. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Işık, H.** (2009). Okul güvenliğinin boyutlarına ilişkin kavramsal bir analiz. *İlköğretmen Dergisi*, 26-31.
- Jeffrey, L., Miller, D., & Linn, M.** (2001). Middle school bullying as a context for the development of passive observers to the victimization of others. *Journal of Emotional Abuse*, 143-156.
- Jenkins, L., & Nickerson, A.** (2017). Bullying participant roles and gender as predictors of bystander intervention. *Aggressive Behaviour*, 281-290.
- Juvonen, J., & Graham, S.** (2004). *Bullying implications for the classroom*. (C. Sanders, & G. Phye, Dü) USA: Elsevier Academic Press.
- Juvonen, J., & Graham, S.** (2014). Bullying in Schools: The power of bullies and the plight of victims. *Annu. Rev. Psychol*, 159-185.
- Juvonen, J., & Graham, S.** (2014). Bullying in schools: The power of bullies and the plight of victims. *Annual Review of Psychology*, 159-185.

- Kale, M., & Demir, S.** (2017). İlkokul Öğrencilerinin Akran Zorbalığına İlişkin Görüşlerinin Bazı Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi. *TÜBAV Bilim*, 74-85.
- Kaltiala-Heino, R., Rimpela, M., Marttunen, M., Rimpela, A., & Rantane, P.** (1999). Bullying, depression, and suicidal ideation in Finnish adolescents: School survey. *Bmj*, 348-351.
- Kapçı, E.** (2004). İlköğretim Öğrencilerinin Zorbalığa Maruz Kalma Türünün ve Sıklığının Depresyon, Kaygı ve Benlik Saygısıyla İlişkisi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1-13.
- Kara, H., & Kaçar, M.** (2017). Akran Zorbalığı ve Toplumsal Önemi: İki Olgu Sunumu. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 115-118.
- Karaca, K.** (2019). Ortaokullarda akran zorbalığının yaygınlığının ve zorba-mağdurların depresyon ve anksiyete düzeylerinin incelenmesi. *Ekev Akademi Dergisi*, 315-330.
- Karaman Kepenekçi, Y., & Çinkır, Ş.** (2006). Bullying among Turkish high school students. *Child Abuse and Neglect*, 193-204.
- Karataş, H.** (2011). İlköğretim okullarında zorbalığa yönelik geliştirilen programın etkisinin incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü*.
- Karauz, A., & Çokkaş, Y.** (2020). İlk ve Orta Dereceli Okullarda Öğrencilerin Birbirlerine Verdikleri Zarardan Kaynaklanan Sorumluluk Esasları. *selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*.
- Kartal, H., & Bilgin, A.** (2008). Öğrenci, veli, ve öğretmen gözüyle ilköğretim okullarında yaşana zorbalık. *İlköğretim Online*, 485-495.
- Kartal, H., & Bilgin, A.** (2012). İlköğretim Öğrencilerinin Zorbalığın Nedenleri ile İlgili Algıları. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25-48.
- Kartal, H., & Bilgin, A.** (2009). İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenler ve öğrenim gören öğrencilerin zorbalığa yönelik görüşleri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 539-562.
- Koç, Z.** (2006). *Lise öğrencilerinin zorbalık düzeylerinin yordanması*. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü .
- Kristensen, S., & Smith, P.** (2003). The use of coping strategies by Danish children classed as bullies, victims, bully/victims, and not involved, in response to different (hypothetical) types of bullying. *Scandinavian Journal of Psychology*, 479-488.
- Kulaksızoğlu, A.** (2017). *Ergenlik Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kumpulainen, K., Rasanen, E., & Puura, K.** (2001). Psychiatric disorders and the use of mental health services among children involved in bullying. *Aggressive behaviour*, 102-110.
- Külcü, D., & Çetin, H.** (2015). Çocuklarda akran zorbalığı ve benlik saygısının incelenmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 261-274.

- Lereya, S., Copeland, W., Costello, E., & Wolke, D.** (2015). Adult mental health consequences of peer bullying and maltreatment in childhood: Two cohorts in two countries. *The Lancet Psychiatry*, 524-531.
- Limber, S.** (2011). Development, evaluation and future directions of the Olweus Bullying Prevention Program. *Journal of School Violence*, 71-87.
- Ma, X.** (2004). *Who are the victims? Bullying implications for the classroom*. USA: Elsevier Academic Pres.
- Menesini, E., & Salmivalli, C.** (2017). Bullying in schools: The state of knowledge and effective interventions. *Psychol Health Med.*, 240-54.
- Mishna, F.** (2004). A qualitative study of bullying from multiple perspectives. *Children & Schools*, 234-247.
- Moulton, E., Heath, M., Prater, M., & Dyches, T.** (2011). Portrayals of bullying in children's picture books and implications for bibliotherapy. *Reading Horizons*, 118-148.
- Mynard, H., & Joseph, S.** (2000). Development of the Multidimensional Peer-Victimization Scale. *Aggressive Behavior*, 169-178.
- Nansel, T., Overpeck, M., Pilla, R., Ruan, W., Simons Morton, B., & Peter Scheidt, P.** (2001). Bullying behaviors among US youth: prevalence and association with psychosocial adjustment. *Jama*, 2094-2100.
- Nickerson, A.** (2017). Preventing and intervening with bullying in schools: a framework for evidence-based practice. *School Mental Health*. doi:10.1007/s12310-017-9221-8
- OECD.** (2017). *Bullying in PISA 2015 Results (Volume III): Students' Well-Being*. Paris: OECD Publishing. doi:https://doi.org/10.1787/9789264273856-12-en
- Olafsen, R., & Viemerö, V.** (2000). Bully/Victim problems and coping with stress in school among 10- to 12- year- old pupils in Aland, Finland. *Aggressive Behaviour*, 57-65.
- Oliver, R., Young, T., & Lasalle, S.** (1994). Early lessons in bullying and victimization: the help and hindrance of children's literature. *The School Counselor*, 137-146.
- Olweus, D.** (1993). *Bullying at school: Understanding children's worlds*. Oxford: MA: Blackwell Publishing.
- Olweus, D.** (1994). Annotation: Bullying at school: Basic facts and effects of a school based intervention program. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 1171-1190.
- Olweus, D.** (2005). *Bullying at School*. Australia: Oxford: Blackwell.
- Olweus, D.** (2013). School bullying: Development and some important challenges. *Annu. Rev. Clin. Psychol*, 751-780.
- Olweus, D., Solberg, M., & Breivik, K.** (2018). Long-term school-level effects of the Olweus Bullying Prevention Program (OBPP). *Scandinavian Journal of Psychology*, 108-116.

- Ortega, R., & Lera, M.** (2000). The Seville anti-bullying in school project. *Aggressive Behavior*, 113-123.
- Ögel, K., Tarı, I., & Eke, C.** (2006). Okullarda suç ve şiddeti önleme. *Şiddet ve okul: Okul ve Çevresinde Çocuğa Yönelik Şiddet ve Alınabilecek Tedbirler Sempozyumu*. İstanbul.
- Özdemir, M., & Akar, F.** (2011). Lise Öğrencilerinin Siber Zorbalığa İlişkin Görüşlerinin Bazı Değişkenler Bakımından İncelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 605-626.
- Öztürk, H.** (2019). Ortaöğretim öğrencilerinin akran zorbalığı ilişkisinde zorba ve kurban olma durumlarını etkileyen faktörler ve okul sosyal hizmeti. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Öztürk, N., Atlı, A., & Kutlu, M.** (2014). Ortaokul Öğrencileri Arasındaki Zorbalık Olaylarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 43-63.
- Pekel Uludağlı, N., & Uçanok, Z.** (2005). Akran Zorbalığı Gruplarında Yalnızlık ve Akademik Basari ile Sosyometrik Statüye Göre Zorba/Kurban Davranış Türleri. *Türk Psikoloji Dergisi*, 77.
- Perren, S., & Hornung, R.** (2005). Bullying and delinquency in adolescence: Victims and perpetrators family and peer relations. *Swiss Journal of Psychology*, 51-64.
- Pişkin, M.** (2002). Okul zorbalığı, tanımı, türleri, ilişkili olduğu faktörler ve alınabilecek önlemler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 531-562.
- Pişkin, M.** (2003). *Okullarda yaygın bir sorun: Akran zorbalığı*. Ankara: Altan Matbaacılık.
- Pişkin, M.** (2010). Ankara'daki İlköğretim Öğrencileri Arasında Akran Zorbalığının İncelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 175-189.
- Rigby, K.** (2002). *New Perspectives on Bullying*. London: Jessica Kingsley.
- Rigby, K.** (2004). Addressing bullying in schools: Theoretical perspectives and their implications. *School Psychology International*, 287-300.
- Salmivalli, C.** (2001). *Group view on victimization: empirical findings and their implications*. (J. Juvonen, & S. Graham, Dü) New York: The Guilford Press.
- Salmivalli, C., Huttunen, A., & Lagerspetz, K.** (1997). Peer networks and bullying in schools. *Scandinavian Journal of Psychology*, 305-312.
- Salmivalli, C., Lagerspetz, K., Björkqvist, K., Österman, K., & Kaukianen, A.** (1996). Bullying as a group process: participant roles and their relations to social status within the group. *Aggressive Behaviour*, 1-15.
- Sezen, M., & Murat, M.** (2018). Ergenlerde akran zorbalığı, internet bağımlılığı ve duygusal zeka düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 160-182.
- Smith, P., & Brain, P.** (2000). Bullying in schools: Lessons from two decades of research. *Aggressive Behavior*, 1-9.

- Smith, P., Pepler, D., & Rigby, K.** (2006, Mart 15). *Bullying in schools: How successful can interventions be?* Cambridge University Press: http://books.google.com.tr/books?id=Poaf08EaS2MC&printsec=frontcover&dq=bullying&source=gbs_summary_s&cad=0 adresinden alındı
- Smith, P., Shu, S., & Madesen, K.** (2001). characteristics of victims of school bullying: Development changes in coping strategies and skills. J. J. (Ed.) içinde, *Peer harassment in school* (s. 332-351). New York: Guilford Publications.
- Smokowski, P., & Kopasz, K.** (2005). Bullying in school: an overview of types, effects, family characteristics, and intervention strategies. *Children & Schools*, 101-110.
- Şahin, M., Demirağ, S., & Aykaç, F.** (2009). Ana sınıfı öğretmenlerinin akran zorbalığı ile ilgili algıları. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1-16.
- Şirvanlı Özen, D., & Aktan, T.** (2010). Bağlanma ve zorbalık sisteminde yer alma: Başa çıkma stratejilerinin aracı rolü. *Türk Psikoloji Dergisi*, 101-113.
- Şirvanlı Özen, D.** (2006). Ergenlerde akran zorbalığına maruz kalmanın yaş, çocuk, yetiştirme stilleri ve benlik imgesi ile ilişkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 77-94.
- Tamer, N.** (2014). *Ergenlerin teknolojik zorbalık alguları ve buna yönelik teknolojik zorbalık farkındalığı eğitimi: Pilot uygulama Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Thornberg, R., Hunter, S., Hong, J., & Ronnberg, J.** (2020). Bullying among children and adolescents. *Scandinavian Journal of Psychology*, 1-5.
- Tıprıdamaz Sipahi, H.** (2008). *İzmir İli Bornova İlçesinde İlköğretim 6. ve 7. Sınıf Öğrencilerinde Akran Zorbalığı, Etkileyen ve Eşlik Eden Faktörler*. İzmir: Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Ttöfi, M., Farrington, D., Lo'sel, F., & Loebel, R.** (2011). Do the victims of school bullies tend to become depressed later in life? A systematic review and meta-analysis of longitudinal studies. *Journal of Aggression Conflict and Peace Research*, 63-73.
- Turgut, A.** (2005). The relationship between bullying tendency, parental acceptance-rejection, and self-concept among seventh grade students. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türktaş, Ş.** (2013). *Zorbalıkla baş etmeye yönelik akran destek programının ortaokul 6. ve 7. sınıf öğrencilerinin zorbalıkla baş etme becerilerine etkileri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- UNESCO.** (2017). *School violence and bullying: Global status report*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000246970> adresinden alındı
- UNICEF.** (2015). Investigating the prevalence and impact of peer abuse (bullying) on the development of Jamaica's children report., (s. 28-29).
- Ural, B., & Özteke, N.** (2007). *Okulda zorbalık*. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Uysal, M.** (2003). Eğitim demokratikleşme. *Eğitim Yönetimi ve Üniversitelerde Demokratik Yapılanma Sempozyumu*.

- Veenstra, R., Lindenberg, S., & Oldehinkel, A.** (2005). Bullying and victimization in elementary schools: A comparison of bullies, victims, bully/victims, and uninvolved preadolescents. *Development Psychology*, 672-682.
- Wang, J., Iannotti, R., & Nansel, T.** (2009). School bullying among adolescents in the United States: Physical, verbal, relational, and cyber. *J. Adolesc. Health*, 368-375.
- WHO.** (2016). Bullying And Physical Fights Among Adolescents, 2013/2014 Health Behaviour in School-aged Children. http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0005/303485/HSBC-No.7_factsheet_Bullying.pdf adresinden alındı
- Williford, A., Boulton, A., Noland, B., Little, T., Karna, A., & Salmivalli, C.** (2012). Effects of the KiVa anti-bullying program on adolescents' depression, anxiety, and perception of peers. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 289-300.
- Wodjik, M., & Helka, A.** (2019). Meeting the needs of young adolescents: abbl anti-bullying program during middle school transition. *Psychological Reports*, 1043-1067.
- Wolke, D., Woods, S., & Stanford, K.** (2001). Bullying and victimization of primary school children in England and Germany: Prevalence and school factors. *British Journal of Psychology*, 673-696.
- Yaloom, I., & Steiner, H.** (2007). *Okul çağı çocuklarının terapisi*. İstanbul: Prestij Yayınları.
- Yaman, E., Eroğlu, Y., & Peker, A.** (2011). *Başaçıkma stratejileriyle okul zorbalığı ve siber zorbalık*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Yavuzer, H.** (1998). *Çocuk ve Suç*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yeager, D., Fong, C., Lee, H., & Espelage, D.** (2015). Declines in efficacy of anti-bullying programs among older adolescents: Theory and a three-level meta analysis. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 36-51.
- Yelboğa, N., & Koçak, O.** (2019). Ergenlerde akran zorbalığını yordayan bazı faktörlerin zorba ve mağdur bireyler açısından değerlendirilmesi. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 2287-2320.
- Yıldırım, R.** (2012). Akran Zorbalığı. *Celal Bayar Sosyal Bilimler Dergisi*, 39-51.
- Yılmaz, O., & Destegüloğlu, B.** (2021). Çocuk Kitaplarında Akran Zorbalığı. *Milli Eğitim*, 241-257.
- Yurttaş, A.** (2010). *İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin zorbalık eğilimleri ile algıladıkları anne baba tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi: İstanbul ili Kadıköy ilçesi örneği*. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi.
- Zaklama, C.** (2003). *The bullying spectrum in grade schools: Parents, teachers, child bullies and their victims*. Montreal, Canada: McGill University.
- Zych, I., Ortega, R., & Del Rey, R.** (2015). Scientific research on bullying and cyberbullying: Where have we been and where are we going. *Aggression and Violent Behavior*, 188-198.

BÖLÜM 7

TOPLUMSAL YAŞAMDA BİLİNÇLİ EVLİLİK: EVLİLİK EĞİTİMİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Musa YILMAZ¹

¹ Dr., musayilmaz114@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9929-7814

GİRİŞ

İnsan hayatının önemli dönüm noktalarından birisi evliliğdir. Evliliğe adım atıldıktan sonra eşler arasında ortaya çıkan ve karmaşık hale gelen sorunlar çözülemez olduğunda evlilik boşanmayla sonuçlanabilmektedir. Evlilikte ortaya çıkan bireysel sorunlar, anlaşamamazlık ve uyum sorunları ayrılık ve boşanma neticesinde, kadın-erkek, çocuk, yakın akrabalar bu durumdan olumsuz etkilenabilmektedir. Dolayısıyla evlilikte bireysel gibi görünen sorunlar, toplumsal bir sorun haline gelebilmektedir. Oysa evlilik ile oluşan aile kurumu, sosyal düzen konusunda oldukça işlevseldir. Toplumsal sistemin uyum içinde çalışmasında fonksiyonel etkisi bulunan ailenin sağlıklı, istikrarlı ve uyumlu olması, sosyal düzen için oldukça önemlidir. Bu nedenle sağlıklı ve uyumsuz evlilikleri önlemek için evlilik öncesi eğitim programları uygulaması gündeme gelmiştir. Evlilik eğitimi programları, başta Amerika olmak üzere birçok batılı ülkede 20.yüzyılın başlarında uygulamaya koyulurken, Türkiye’de 1990’ların sonlarında uygulanmaya başlamıştır. Evlilik eğitimi uygulaması ile doğru eş seçimi, karşılıklı ilişki ve doğru iletişim biçimleri öğrenilmesi, evliliğe dair gerekli bilgi ve becerilerin kazandırılması, uyumlu ve sağlıklı bir evlilik yaşanması hedeflenmiştir. Böylece insanlar ilişki ve iletişim kalitesi yüksek ve bilinçli evlilik yapabilmektedir.

Bu çalışmanın konusu, evlilik öncesi eğitim programları aracılığıyla doğru eş seçme ve bilinçli evlilik ilişkisi üzerinedir. Çalışmanın amacı, bilinçsizce yapılan eş seçimi ve sağlıklısızca kurulan evliliğe karşın, evlilik eğitimi programları sayesinde, kişilerin kendi karakteristik yapısına ve kişisel özelliklerine uygun eş seçimi ve birçok yönden uyumlu ve bilinçli evlilik yapmanın önemini ortaya koymaktır. Çalışma, literatür taraması yoluyla elde edilen bilgilerden oluşturulmuştur. Çalışmanın kuramı yapısal işlevselciktir. Bu bağlamda bilinçli ve bilgili olarak yapılan eş seçimi ve evlilikte, evlilik eğitiminin işlevsel yönü incelenmiştir.

AİLE, EVLİLİK VE BOŞANMA OLGUSU

Sosyal bir varlık olan insan toplumlar halinde yaşar. Ancak toplumu oluşturan şey, insanların sadece bir araya gelmesi demek değil, aynı zamanda ortak bir kültüre bağlı, ortak toplumsal kurumları paylaşan ve belli bir sosyal birim olarak işlevde bulunan insanların örgütlenmiş gerçek ilişkiler bütünüdür (Fichter, 2016: 85-90). Dolayısıyla toplum, kurumsallaşmış davranış biçimleri bütünü ya da sistemidir (Giddens, 2018: 17).

Toplumsal sistem, toplumun üyeleri arasındaki düzenli, kalıcı ve kalıplaşmış ilişkiler bütünü olan toplumsal yapılardan oluşur. Bu yapıların unsurları, toplumsal statü, toplumsal rol, grup, sınıf, ilişkiler ağı ve toplumsal kurumlardan meydana gelir. Toplumsal düzeni sağlayan ve toplumsal davranış kalıplarından ibaret olan toplumsal kurumlar ise, genel olarak aile, siyasal kurumlar, din, ekonomi ve eğitim kurumu gibi alt sistemlerden oluşmaktadır

(Doğan, 2012: 159; Zencirkıran, 2015: 1-7). Dolayısıyla toplum, genel olarak sosyal sistemi ifade ederken, aile kurumu ise son derece küçük ve en alt sistemlerden biri olarak işlev görmektedir (Parsons, 2014).

Toplumsal kurumların diğer birimleri gibi aile kurumu da toplumun düzeni, istikrarı ve devamlılığı bakımından birtakım temel sosyal işlevleri yerine getirir. İşlevselci yaklaşımın temsilcilerinden olan antropolog Murdock, avcı ve toplayıcı toplumlardan sanayi toplumlarına kadar çeşitli biçimdeki 250 toplum tipini incelemiş ve ailenin evrensel olduğu sonucuna varmıştır. Ona göre aile temel ve evrensel biyolojik ihtiyaçların bir ifadesidir ve temel sosyal işlevlere sahiptir. Bu durumda aile, ortak bir yerleşim yeri, ekonomik iş birliği, toplum tarafından onaylanmış cinsel ilişki özgürlüğüne sahip kadın ve erkekten ve bu çiftin biyolojik ya da evlat edinilmiş çocuklarından oluşan sosyal bir gruptur. Bunun yanında beslenme, eğitim, sosyalleşme ve korunma gibi evrensel ihtiyaçların karşılanmasına ve temel birtakım sosyal işlevlerin yerine getirilmesine imkân tanır (Ecevit, 1993: 9-10). İşlevselci sosyologların en önemli temsilcilerinden biri olan Parsons ise Amerikan ailesi üzerine yaptığı çalışmadan hareketle, ailenin tüm toplumlarda iki temel işlevi olduğu sonucuna varmıştır. Ona göre çekirdek ailenin birincil işlevi çocukların toplumsallaşması, ikincil işlevi üyelerinin kişisel ihtiyaçlarının karşılanması için uzmanlaşması ve yetişkin kişiliklerinin istikrarının sağlanmasıdır (Ecevit, 1993: 11).

Aile olgusu kısaca incelendikten sonra, bu noktada aileye dair bazı tanımlar yapılabilir; aile, kan bağı, cinsel ilişki ya da yasal bağlarla birbirine bağlı olan insanlardan oluşan, mahrem ilişkilerle örülü sosyal bir gruptur (Marshall, 2005: 7). Başka bir ifade ile aile, akraba bağlarıyla doğrudan bağlanan, yetişkin üyelerin çocuklara bakma sorumluluğunu üstlendiği bir insanlar topluluğudur (Giddens, 2012: 246). Daha ayrıntılı ve genel bir tanıma göre: “Aile, içinde insan türünün belli bir biçimde üretildiği, topluma hazırlanma surecinin belli bir ölçüde ilk ve etkili biçimde cereyan ettiği, cinsel ilişkilerin belli biçimde düzenlendiği, eşler ve ana-babalarla çocuklar (ailenin biçimine göre başka yakınlar) arasında belli bir ölçüde içten, sıcak, güven verici ilişkilerin kurulduğu, yine içinde bulunulan toplumsal düzene göre ekonomik etkinliklerin az ya da çok bir ölçüde yer aldığı bir toplumsal kurumdur” (Ozankaya, 1991: 357),

Ancak söz konusu ailenin ortaya çıkması için, öncesinde birtakım şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Sosyal sistemin en küçük yapıtaşı ve en alt sistemlerinden olan ailenin kurulmasının temel şartlarından biri ise evliliktir ve aile evlilik kurumu aracılığıyla kurulmaktadır (Tatlıoğlu ve Demirel, 2016: 61). Evlilik en basit tanımıyla sosyal, siyasal ve dini anlamda aynı haklara sahip kadın ve erkek arasında yapılan bir sözleşmedir (Pehlivan, 2006: 145). Başka bir tanıma göre evlilik, tam ve sürekli bir hayat ortaklığı kurmak üzere, cinsiyetleri ayrı iki kişinin hukuken makbul ve geçerli bir şe-

kilde birleşmesidir. Buna göre evlilik, sosyal ve hukuki yönleri bulunan bir kavramdır. Örf, adet, gelenek, görenek ve din, evliliğin sosyal yönünü düzenler. Hukuki yönünü ise medeni kanunlar düzenler (Çankırılı, 2011). Dolayısıyla bireyin içinde bulunduğu toplumda kültür, zihniyet, dini ve ekonomik yapılarla birlikte çok yönlü değerlendirilmesi gereken evlilik, bireylerin hem sosyal hem de hukuki açıdan içinde yaşadıkları toplumun değer ve normlarına uygun şekilde karşılıklı sorumluluklar üstlenerek hayatlarını birleştirmeleri ve aile kurup bir arada yaşamaya başlamalarıdır (Yılmazçoban, 2009).

Evlilik ile aile kavramları arasında şöyle bir fark var; aile sosyal bir grup ya da örgütlü bir sistem iken, evlilik, karşı cinsten iki bireyin birlikte yaşamak, hayatı paylaşmak, çocuk sahibi olmak ve yetiştirmek gibi amaçlarla birliktelik oluşturmasıdır. Evlilik bir ilişkiler sistemidir. Kadınlı erkeği karı-koca olarak birbirine bağlayan, doğacak çocuklara belli bir statü sağlayan, sosyal açıdan devletin kontrol, hak ve yetkisi bulunan yasal bir ilişki biçimidir (Özgül, 2001). Bunun yanında evlilik olgusu da kendi içinde farklılaşabilmektedir. Toplumdan topluma ya da aynı toplumun farklı kesimlerinde değişiklik gösterebilir. Toplumların sosyal, kültürel ve ekonomik yapısı, coğrafi ve yerleşim düzeni, üretim ilişkileri, örf, adet, gelenek ve görenekleri, inanç ve dini bağlılıkları evlenme biçimleri ve uygulamalarında önemli rol oynamaktadır. Her toplum, kendi toplumsal yapısına uygun evlenme biçimlerini tercih ederken, insanlar içinde yaşadığı toplumun sosyal dokusuna ters düşecek evlenme biçimlerini de böylece engellemeye çalışmaktadır (Sezen, 2005: 186).

Toplumdan topluma değişebilen evliliğin farklı tipleri, eş sayısına, çevreye, eşin seçildiği gruba ve evlenenler arasındaki ilişki biçimine göre değişebilir (Bağlı ve Sever, 2005). Örneğin *endogami* tipi evlilik, etnik, sosyal ya da dinsel grup içinde yapılan evliliklerdir. *Egzogami* ise grup dışından yapılan evliliklerdir. Eş sayısına göre yapılan evlilikler de iki biçimdir. Bunlardan *monogami* tek eşli evliliktir. Bireyler sadece bir kişiyle evlenebilir. *Poligami* ise çok eşli evlilik tipidir (Giddens, 2012: 1055-1058). Türkiye’de *poligami* 1926’da yürürlüğe giren Medeni Kanun ile yasaklanmıştır. Ancak Türkiye’de kırsal bölgelerde, bazı erkeklerin dini nikah ile birden fazla kadınla evlendiği bilinmektedir. Bununla beraber, evlenen çiftin nerede yaşayacağını belirleyen evlilik tipi *matrilokalite*, *patrilokalite*, *avunkulokalite* ve *neolokalite* biçiminde farklılık göstermektedir. *Matrilokal* evlilikte, evlenen çiftler karının akrabalarının yanına yerleşirler. *Patrilokal* evlilikte, evlenen çiftler kocanın akrabalarının yanına yerleşirler. *Avunkulokal* evlilikte, evlenen çiftin dayının yanına yerleştiği bir evliktir. Bu evlilik tipinde anne çocukla birlikte dayının yanında yaşamaya başlar. *Neolokal* evlilikte evlenen çift akrabalarından bağımsız ayrı olarak yaşar (Zencirkıran, 2015: 165-167). Başka bir evlilik tipi ise mirasın ve unvanın kimden kime geçeceğini belirleyen *matrilinealite*, *patrilinealite* ve *bilinealite* tipi evliliklerdir. *Matrilineal* evlilikte miras ve unvan kadınlar üzerinden, annelerden kızlarına geçer. *Patrilineal* evlilikte ise babadan

oğula geçer. *Bilineal* evlilikte ise iki taraftan da miras ve unvan aktarılabilir. Soyun ve akrabalığın kimden aktarıldığını belirleyen evlilik tipi ise *matri-laterite*, *patrilaterite* ve *bilaterite* olan evliliklerdir. *Matrilateral* evliliklerde akrabalık ve soy, annenin tarafına bağlı olarak devam eder. *Patrilateral* evliliklerde akrabalık ve soy babanın tarafından devam eder. *Bilateral* evlilikte ise her iki taraftan da akrabalık ve soy devam eder. Dul kalanlara göre değişen evlilik biçimi *levirat*, *sororat* ve *taygeldi* biçimindedir. *Levirat* evlilikte, dul kalan kadın kocasının erkek kardeşi ile evlenir. *Sororat* evlilikte, dul kalan erkek ölmüş karısının kız kardeşi ile evlenir. *Taygeldi* evlilikte ise çocuklu dul erkek ve kadının karşılıklı evlenmeleridir. *Kepir* ya da *değişik yapma* biçimi olan evlilik tipi ise *berdel* evliliğidir. Bu evlilikte iki erkeğin birbirlerinin kız kardeşi ile evlenmeleri söz konusudur. Son olarak *kan bedeli* evlilik tipi ise, kan davalı iki ailenin kan davasını bitirmek amacıyla çocuklarını karşılıklı evlendirmeleridir. Dolayısıyla evlilik tipi, toplumun yapısı ve kültürüne göre değişebilmektedir (Doğan, 2012: 188-198).

Türkiye’de, söz konusu evlilik tiplerinin çoğu görülmektedir. Özellikle sosyo-kültürel değişimlerin yoğun yaşandığı büyük kentlerde farklı evlenme biçimleri olmakla birlikte insanlar daha çok tanışıp evlenme biçimini tercih etmektedir. Ancak gelenekselliğin ağır bastığı kırsal kesimlerde ve yörelerde ise çok farklı evlenme biçimlerine rastlamak mümkündür. Örneğin görücü usulü evlenme, kız kaçırma, başlık parası karşılığında evlenme, oturak alma şeklinde evlenme, beşik kertme evliliği, kan parası karşılığı evlenme, tanışıp anlaşarak evlenme, evlilik siteleri üzerinden evlenme, internet platformlarında tanışarak evlenme ve televizyon programı (evlilik programları) aracılığıyla evlenme gibi daha birçok evlenme biçimi bulunmaktadır. Türkiye’de farklı evlenme biçimlerinin ortaya çıkmasında; eğitim durumu, yöresel etkenler, kültürel farklılıklar, sosyal ilişkiler, ekonomik nedenler önemli rol oynamaktadır (Sezen, 2005).

Evlilik her ne kadar söz konusu farklı toplumlarda ya da aynı toplumun farklı kesimlerinde değişiklik gösterse de kısmen değişmeyen şey şudur; iki insan birlikte olmaya başlamaktadır ve o andan itibaren önceki yaşam biçimlerini değiştirmeye ve yeni etkileşim biçimlerini denemeye başlamasıdır. Bu ilişki ve etkileşim biçiminin tutması oranında evlilik kalıcı olmaktadır (Gülerce, 1996). Bunun için evlilikte uyum, kişisel özellikler, yakınlık kurma ve problem çözme becerisi (Erbek vd., 2005) önemli olmakla birlikte, yakınlık ve iletişim becerileri geliştirmek çok daha öncelik taşıdığı söylenebilir (Robinson ve Blanton, 1993). Çünkü evlilik her zaman karı-koca arasında anlaşarak ve uyumlu bir şekilde devam etmeyebilir.

Evlü çiftlerin birlikteliğine ilişkin düşünceleri süreç içerisinde karşılaştıkları farklı durumlar nedeniyle değişebilir (Akoğlu ve Küçükkaragöz, 2018: 154). Özellikle Türkiye’nin toplumsal yapısı köklü ve sağlam aile geleneklerine sahip olduğu bilinmektedir. Bu durum ulusal, kültürel ve dinsel değerler

sisteminden kaynaklandığı söylenebilir (Süleymanov, 2009: 8). Ancak buna rağmen Türkiye’de boşanma oranlarında oldukça artış yaşanmaktadır (Zencirkıran, 2015: 167; TÜİK, 2023). Boşanma; şiddetli geçimsizlik, terk etme ya da edilme, aldatma-zina, sosyo-ekonomik yetersizlik, cana kast etme, kötü muamele, akıl hastalığı gibi nedenlerden dolayı yaşanan yasal, ekonomik, psikolojik, kültürel, toplumsal ve psikolojik nedenleri olan karmaşık sosyolojik bir olgudur. Bu sosyolojik nedenlere bağlı olarak, evli çiftelerin birbirlerinden ayrılmak istediklerine ilişkin aldıkları karar boşanma ile sonuçlanmaktadır. Boşanma, eşler arasındaki duygusal bağın, cinsel birlikteliğin ve hukuki olarak evliliğin sona erdirilmesidir (Yıldırım, 2004; Tatlılıoğlu ve Demirel, 2016: 59). Tablo 1 ve Tablo 2 de Türkiye’de evlenme ve boşanma sayısı ile boşanma nedenlerine dair istatistiksel veriler sistematik bir şekilde sunulmuştur.

Tablo 1. Türkiye’de Evlenme ve Boşanma Durumuna Ait İstatistikler (2012-2022)

Yıl	Evlenme Sayısı	Evlenme Hızı %	Boşanma Sayısı	Boşanma Hızı %
2012	603 751	8.03	123 325	1.64
2013	600 138	7.88	125 305	1.65
2014	599 704	7.77	130 913	1.70
2015	602 982	7.71	131 830	1.69
2016	594 493	7.50	126 164	1.59
2017	569 459	7.09	128 411	1.60
2018	554 389	6.81	143 573	1.76
2019	542 314	6.57	156 587	1.90
2020	488 335	5.86	136 570	1.64
2021	563 140	6.69	175 779	2.09
2022	574 358	6.76	180 954	2.13

Kaynak: TÜİK, Evlenme İstatistikleri, 2023.

Tablo 1 incelendiğinde, Türkiye’de 2012 yılında evlenme sayısı 603 bin civarında, evlenme hızı %8.03 oranında iken, 2022 yılında evlenme sayısı 574 bin civarına, evlenme oranı ise %6.76 oranına gerilediği tespit edilmiştir. Diğer yıllar sırasıyla incelendiğinde, genel olarak evlenme sayısı ve oranında azalma yaşandığı söylenebilir. Boşanma sayısı ve oranı incelendiğinde, 2012 yılında boşanma sayısı 123 bin civarında, boşanma hızı %1.64 oranında iken, 2022 yılında boşanma sayısı 190 bin civarına, boşanma hızı ise %2.13 oranına yükseldiği saptanmıştır. Diğer yıllar sırasıyla incelendiğinde, genel olarak boşanma sayısı ve oranında artış yaşandığı söylenebilir. Bununla beraber, Türkiye’de boşanma nedenlerine dair istatistikler Tablo 2 de verilmiştir.

Tablo 2. Türkiye’de Boşanma Nedenleri ve Sayısına Dair İstatistikler (2012-2022)

Yıl	Toplam	Zina	Cana kast ve fena muamele	Cürüm ve Haysiyet sizlik	Terk	Akl hastalığı	Geçim sizlik	Diğer	Bilinmeyen
2012	123 325	71	30	26	276	52	119 921	1 050	1 899
2013	125 305	80	31	37	238	40	121 627	1 149	2 103
2014	130 913	107	31	36	200	61	126 732	1 280	2 466
2015	131 830	103	38	35	210	57	128 152	1 149	2 086
2016	126 164	86	27	44	163	43	123 052	978	1 771
2017	128 411	97	28	40	131	39	125 634	752	1 690
2018	143 573	102	40	45	163	47	140 549	732	1 895
2019	156 587	104	36	47	127	45	152 570	750	2 908
2020	136 570	109	16	60	86	18	132 725	976	2 580
2021	175 779	135	29	60	76	42	170 661	1 454	3 322
2022	180 954	124	39	89	91	46	175 073	1 159	4 333

Kaynak: TÜİK, Evlilik Süresi ve Nedene Göre Boşanmalar, 2023.

Tablo 2 incelendiğinde, 2012 yılından 2022 yılına kadar geçen sürede, zina, cana kast ve fena muamele, cürüm ve haysiyetsizlik ve geçimsizlikten dolayı boşanma nedenlerinde sayısal olarak artış yaşandığı, terk ve akıl hastalığından dolayı boşanma nedenlerinde azalma yaşandığı söylenebilir. Bununla beraber boşanma nedenleri arasında geçimsizlik, bilinen diğer boşanma nedenlerine oranla oldukça yüksek düzeyde olduğu ve yıllar geçtikçe artış gösterdiği söylenebilir. Evlilikte geçimsizliğin azalması için bireylerin kendini tanımaları ve eş seçimini yaparken bilinçli olarak kendi karakteristik yapısına ve anlayışına uygun seçim yapması önem arz etmektedir. Bu nedenle eş seçimi yaparken en genel anlamda “bilinçli” yapılması gerektiği söylenebilir.

Sonuç olarak evli çiftlerin evlilikleri sona ermeden önce, karşılaştıkları sorunları çözme yetisi ve becerileri oldukça önemlidir. Eşler, kendi aralarındaki sorunları açıkça tartışıp anlayış ve hoşgörü içinde çözüm aradığında, sağlıklı bir iletişim kurduğunda, karşı tarafın duygularını hissetme, onu doğru anlama ve kendini onun yerine koyabilme becerisi olan empatiyi yapabildiğinde ve çatışmalarla baş etme yollarını ve çözme becerilerini öğrendiğinde, aile yaşamı ve evlilik ilişkisi çok daha uyumlu olacağı söylenebilir (Güleç, 2015: 69). Bu bağlamda bilinçli ve karşılıklı saygı, sevgi ve güvene dayanan evliliklerin daha sağlıklı, huzurlu ve mutlu devam edeceği bilinmektedir (Keklik, 2011; Babahanoğlu, 2020).

EVLİLİK ÖNCESİ EŞ SEÇİMİNDE FARKINDALIK

Evlilik kurumu, toplumun temel sosyal grubu olan ailenin başlangıç birimidir. Sağlıklı evliliklerin meydana gelmesinde en önemli nokta, kişinin eşini seçmeyi tesadüflere bırakarak değil, bu kararı bilinçli olarak vermesidir. Kişinin evlenmeye karar vermesi ve eşini seçme süreci, hayatında aldığı en önemli kararlardan ve süreçlerden birisidir. Çünkü evliliğe uyum sağlama ve

evlilikten doyum sağlama, eş seçiminin bilinçli ve doğru yapılmasıyla bağlantılıdır (Kalkan, 2012). Dolayısıyla eş seçimi rastgele yaşanan bir durum değildir. Bu karar, kişinin bundan sonraki hayatını kiminle ve nasıl geçireceğini, doğacak çocukların geleceğini ve oluşturduğu ailenin bir bütün olarak nasıl bir hayata sahip olacağını belirler (Price ve Vandenberg, 1980; Canel, 2012: 17-18; Bozgeyikli ve Toprak, 2013). Buna göre eş seçme süreci, kişi için tam bir dönüm noktası olduğu söylenebilir.

Eş seçme sürecinde atılacak ilk adım, kişi önce kendini tanımalıdır. İkinci adım karşısındaki, evlenmeyi düşündüğü kişiyi tanımalıdır. Kendini tanımayan kişi kendine uygun eşin kim olacağını belirleyemez ve ne aradığını bilemez. Duygulara ve içgüdülere dayalı bir eş seçimi, işi şansa bırakmanın başka bir adıdır. Yunus Emre'nin bu konuya ışık tutacak şöyle bir ifadesi var: *"İlim ilim bilmektir ilim kendin bilmektir sen kendini bilmezsin ya nice okumaktır. Okumaktan murat ne kişi Hakk'ı bilmektir ne okudun bilmezsin ha bir kuru emektir"* (Çankırılı, 2011), ifadesi oldukça manidardır. Bu bağlamda kişi, evlilikte ilk adım olan kendini tanıma evresinde ben kimim? Nasıl bir insanım? Sorusunu kendine sormalı ve yanıtını verebilmelidir. Kendine ait güçlü ve zayıf yönlerini tespit etmelidir. Yaşadığı hayatta önceliklerinin neler olduğunu, nasıl bir yaşam istediğini ve yaşamında neler yapmak istediğini belirlemelidir. Nelerden hoşlandığını ve nelerin onu mutlu ettiğini bilmelidir. Hangi tür insanlarla anlaşıp dostluk kurabildiğini ve hangileri ile anlaşamadığını iyi tespit etmelidir. Genel olarak kişi, kendine ait karakteristik yapısını, kişilik özelliklerini tanımalı, bilincinde ve farkında olmalıdır. Bu ve benzer birçok sorunun cevaplarını gerçekçi bir şekilde kendine verebilen bir kişi, evlilik sürecinde ilk adımı yerine getirmiş olmaktadır. İkinci adım evlenmeyi düşüneceği kişide bulunmasını istediği özellikleri çok iyi saptamalıdır ve belirlediği kriterlere göre seçimini yapmalıdır (Güleç, 2015: 67). Kısaca ne aradığını, nasıl bir insan aradığını bilmelidir. Sonuç olarak eş seçimi, kadın ve erkeğin her birinin karşı tarafta görmek istediği niteliklere sahip, onunla anlaşabileceği, uyumlu, mutlu ve huzurlu bir yuva kurabileceği birtakım vasıfları bünyesinde barındıran insanı bulmaktır (Yatkın, 2010: 52).

Ancak eş seçimi tercihleri, insanın içinde yaşadığı toplumun sosyo-kültürel farklılığından dolayı değişebilir. Dolayısıyla insanlar hangi nitelikleri göz önünde bulundurarak eş seçimi yaptığı antropoloji, sosyal psikoloji, genetik ve sosyoloji gibi bilim dallarına ait birçok araştırmacının ilgisini çekmiştir. Söz konusu bilim dallarına göre eş seçimini etkileyen çok fazla faktör olmakla birlikte (Buss, 1985), evlenmek istenilen kadın/erkek eş adayında en çok aranan özellikler genel olarak şunlardır; etnik köken, benzer dini inanç ve dindarlık, sosyo-ekonomik düzey, bekaret, fiziksel çekicilik, yaş, eğitim düzeyi, yerleşim yeri, aile yapısı ve ailelerin uyumu, benzer sosyal tercihler, zeka düzeyi, duygusal sağlık ve istikrar, olgunluk, iletişim kurma ve çatışma çözme becerisi, ortak sosyal ilgiler, güçlü karakter ve kişilik özellikleri,

bakımlı ve düzenli olma, güvenilir kişilik, cinsel yaşam, benzer kültür ve değerler, beğenilir sosyal statü, evine bağlı, çocuk isteği, hırslı ve çalışkan olma, benzer politik düşünce, kibarlık, empati yapabilme ve anlayışlı olma, karşılıklı sevgi (aşk) iffetli olma vb. unsurlar, önemli değerlendirme kriterleri ve evlenilecek kişide aranan özellikler olarak görülmektedir (Buss, 1989; Bacanlı, 2001: 8-12; Çalışkan vd., 2015: 6-10; Altuntaş ve Atli, 2015: 124-125). Uzmanlar, bu niteliklerde benzerlik gösteren eşlerin daha uyumlu, sağlıklı ve daha geçimli bir evlilik yaşayacaklarını tahmin etmektedir.

Bununla beraber, evlenilecek kişide bulunması istenmeyen vasıflar ise şunlardır; aldatma, kontrolsüz öfke, alkol, sigara ve uyuşturucu gibi aşırı madde bağımlılığı, yalan, cinsel takıntı, kumar, ihmalkarlık, başkalarına aşırı düşkünlük ve bağımlılık, kibir, dini inançlara hoşgörü göstermeme, politik farklılık, aşırı utangaçlık, tembellik, bakımsızlık, dağınıklık, tehlikeli araba kullanma, dedikoduculuk, küfür ve fanatizm gibi daha birçok olumsuz özellikler, eş seçiminde istenmeyen özelliklerdir (Çankırılı, 2011; Güleç, 2015: 67).

Sonuç olarak, eş seçiminde insan önce kendini tanımalı, kendini tanımadan kendine kimin uygun bir eş olduğunu bilmesi mümkün değildir. Ne aradığını, nasıl bir eş istediğini bilinçli olarak belirlemesi gerekir. Kendisi için doğru insanın kim olduğunu, kişilik özelliklerinin neler olduğunu farkında olmalıdır (Çankırılı, 2011; Canel, 2012: 44-53). Ancak, kendine eş olarak aradığı doğru insanı bulmak için, kendisinin de doğru insan olması gerekmektedir (Yatkın, 2010: 52). Diğer bir ifadeyle, kişi kimi arıyorsa, aradığı kişi de onu arıyor olmalı. Böylece yapmış olduğu bilinçli eş seçimi ile aynı dünyanın insanını bulmuş olur ve bunun sonucunda kişi hem eşini sever eş de onu sever hem de ikisinin anlaşabildiği bir evlilik meydana gelmiş olur.

EVLİLİK ÖNCESİ EĞİTİMİN İŞLEVSELLİĞİ

Evliliğe adım atıldıktan sonra eşler arasında ortaya çıkan ve karmaşık hale gelen sorunları çözmek oldukça güçleşmektedir. Bu sorunlara çözüm odaklı bir strateji geliştirilememesi ve ardından boşanmalarla sonuçlanan evlilik, eşleri, çocukları, eşlerin ailelerini ve yakın akrabalarını birçok yönden olumsuz etkilemektedir (Yüksektepe ve Akbaş, 2023: 109). Eşler arasındaki çözülemeyen sorun, boşanma ile birlikte toplumsal bir sorun haline gelebilmektedir. Bu toplumsal soruna çözüm yolu olarak birçok ülkede bilinçli ve ilişki kalitesi yüksek bir evliliğin ortaya çıkması için evlilik öncesi ilişki geliştirme programları gündeme getirilmiştir. Bu programlar ile evliliğe dair gerekli bilgi ve becerilerin kazandırılması, evlilik ilişkilerinin daha uyumlu ve dengeli bir şekilde yaşanması ve böylece toplumsal uyumun meydana gelmesi hedeflenmiştir. Bu nedenle bilinçli evliliğin yapılması ve ilişki kalitesinin artırılması kapsamında çok çeşitli programlar geliştirilmiştir.

Evlilik öncesi süreçte ilişki geliştirme programları genel olarak evlilik öncesi eğitim, evlilik öncesi psikolojik danışma, evlilik öncesi eğitsel danış-

ma, evlilik öncesi terapi, evliliğe hazırlık programları, evliliği geliştirme ve ilişki eğitimi gibi çeşitli isimler altında düzenlenebilmektedir (Carroll ve Doherty, 2003). Örneğin sağlıklı ilişkiler kurma programı, çift iletişimi programı, evliliğe başlamadan önce koruma programı, yakın ilişki becerileri uygulama programı, bütünleştirici evlilik öncesi psikolojik danışma programı, çift bağlılığını ve ilişkilerini geliştirme programı, önleme ve ilişki geliştirme programı, evlilik öncesi hazırlık programı bilimsel olduğu kabul edilen programlardan bazılarıdır (Kalkan vd., 2015:187-205). Bu programların hepsi evlilik öncesi eğitimi amaçladığı ve bilinçli evliliğe hizmet ettiği söylenebilir.

Evlilik öncesi eğitim (Premarital education); evlilik öncesi, insanlara evliliklerinin uyumlu, istikrarlı ve birbirleriyle sağlıklı ilişkiler kurarak devam etmesi için, doğru iletişim şekilleri, başarılı ilişki biçimleri ve problem çözme becerileri geliştirme konularında, bilgi ve beceri geliştirici planlı, programlı ve belli sürelerde eğitimler verilmesi şeklinde tanımlanabilir (Şen, 2015: 271). Evlilik eğitiminin ne olduğuna dair kısa bilgiden sonra, evlilik eğitiminin dünya genelinde ortaya çıkışına ve Türkiye’de tarihsel gelişimine bakılabilir.

Evlilik öncesi eğitim programlarının yüz yıllık bir geçmişe sahip olduğu söylenebilir. 1900’lü yılların başında Amerika ve Avrupa’da toplumun temel sosyal birimi olan aile kurumunun sağlam temeller üzerine kurulmasını ve güçlendirilmesini amaçlayan çeşitli kurumsal çalışmalar yapılmıştır. 1908’de Amerikan Ev Ekonomisi Derneği kurularak, aile refahının iyileştirilmesi amaçlanmıştır. 1914 yılında Amerikan Sosyal Hijyen Derneği kurularak, başta fuhuş kaynaklı olmak üzere çeşitli hastalıkları önleme ve cinsel eğitim verilmesi hedeflenmiştir. Evlilik eğitimine temel oluşturan söz konusu derneklerden sonra, Boston Üniversitesi’nde Ernest Groves tarafından ilk defa evliliğe hazırlık kursu başlatılmıştır. 1929’da Ulusal Ebeveyn Eğitimi Konseyi kurularak, aile uzmanları, çeşitli kuruluşlar ve ajanslar arasında koordinasyon sağlanmaya çalışılmıştır. 1932 yılında Amerika’da Merrill-Palmer Enstitüsü’nde nişanlı ve yeni evli çiftlere yönelik evlilik öncesi eğitim programı düzenlenmesi ile birlikte, evlilik eğitimi daha da kurumsal hale gelmiştir. Evlilik eğitimiyle ilgili olarak Ernest Groves tarafından, üniversitede okutulacak ilk ders kitabı olan Evlilik (Marriage) kitabı 1933 yılında yayınlanmıştır. 1934 yılında evlilik, aile değerleri, ailenin korunması ve aile eğitimi konularında akademik konferanslar yaygınlaşmaya başlamıştır. 1938 yılında Aile İlişkileri Ulusal Konseyi kurularak, evlilik sürecinde profesyonel hizmetler veren uzmanlar, dernek liderleri ve eğitimcilerin bir araya getirilerek iş birliği içerisinde olmaları amaçlanmıştır. Evlilik öncesi danışmanlık hizmetlerine yönelik programlar ise Philadelphia Evlilik Kurumu’nda 1941 yılında düzenlenmiştir. 1948’de Amerikan Aile Hizmeti Derneği kurularak, aile hayatına dair eğitim verilmesi hedeflenmiş ve bu konuda kiliseler, okullar ve çeşitli işletmelerin eğitim programları önemli rol oynamıştır (Bagarozzi ve Rau, 1981; Darling, 1988; Sayers vd., 1998; Sussman vd., 2013; Gladding, 2017: 117-

120; Yüksektepe ve Akbaş, 2023: 115-116; Aksakal, 2023: 227-228). Sonuç olarak evlilik eğitiminin ortaya çıkması ve kurumsallaşmaya başlaması yaklaşık olarak 1930'lu yıllara tekabül ettiği söylenebilir.

Evlilik öncesi eğitim programlarından biri de Evlilik Güçlendirme Programıdır. 1962'de Gabriel Calvo tarafından Barcelona'da uygulanmaya başlanmıştır (Sayers vd., 1998). Evliliğe hazırlık konusunda bir başka çalışma yapanlar arasında David ve Vera Mace çifti de bulunmaktadır. 1962'de Pennsylvania'da ilk evlilik güçlendirme merkezini açan Mace çifti, 1973 yılında Evli Çiftleri Güçlendirme Derneği'ni kurmuştur. Bu derneğin başkanlığını 1980'e kadar üstlenen Mace çifti, bu süreçte evlilik eğitimine dair 33 kitap yazmıştır (Gladding, 2017).

1980 ve 1990'larda yapılan çalışmalar evliliği güçlendirmeden ziyade, daha çok evliliğe hazırlık eğitimi konusuna yöneldiği söylenebilir. Bu dönemde evliliklerde ortaya çıkan sorunlar, evlilik stresi, çift uyumu gibi konulara önem verilmekte ve evlilik öncesi programların ortaya çıkabilecek muhtemel sorunları önlemeye ve azaltmaya yönelik olması amaçlanmıştır (Carrol ve Doherty, 2003). Bu süreçte kitaplar, dergiler, gazeteler, filmler, simülasyonlar ve teknolojik aletler aracılığıyla evlilik öncesi eğitim çalışmalarına destek verilmiştir. 1990'ların sonu ve 2000'li yılların başında yine yazılı ve görsel iletişim araçları kullanılarak birçok ülkede, evlilik eğitimi sunmak için devlet destekli programlar uygulanmıştır. Özellikle evlilik rehberleri, posterler, kitapçıklar, videolar gibi eğitim materyalleri önemli rol oynamıştır (Ooms ve Wilson, 2004; Yüksektepe ve Akbaş, 2023: 116). Böylece insanlar evlilik öncesi eğitimlerini kitaplar, internet siteleri, çevrim içi kurslar şeklinde daha erişilebilir programlarla gerçekleştirme imkânı bulmuştur (Duncan vd., 2010).

Evlilik eğitimi programları artık dünya genelinde yaygınlık kazanmıştır. Amerika'da dini kuruluşların da evlilik eğitimi çalışmaları yaptığı tespit edilmiştir. Bunun yanında Avustralya ve İngiltere'de evlenme planları yapan bireylerin yarısına yakın bir kısmı evlilik öncesi eğitim programlarına katıldığı bilinmektedir. Benzer şekilde Norveç'te kamu ve özel kuruluşlar, bireylere evlilik öncesi eğitim vermekte ve bunu oldukça önemsemektedir. Verilen evlilik öncesi eğitim programlarının içeriğinde farkındalık oluşturma, geri bildirim ve beceri eğitimi yer almaktadır. Eğitime katılan bireylerin büyük bir kısmı, eğitimden memnun kaldığını belirtmiştir (Sayers vd., 1998; Halford vd., 2003; Kalkan vd., 2015).

Evlilik öncesi eğitim çalışmaları sadece batı ülkelerinde değil aynı zamanda çeşitli Asya ve Doğu ülkelerinde de yapılmaktadır. Son yıllarda boşanma oranlarında yaşanan ciddi artış ve evli çiftler arasında yaşanan problemlerin yol açtığı olumsuzluklardan dolayı, Asya ülkelerinde de evlilik eğitimine dair çalışmaların yapılması gündeme gelmiştir. Bu konuda Singapur hükümeti evlilik, aile danışmanlığı ve aile hayatı eğitimi konusunda önemli oranda finans-

man sağlamaktadır. Özellikle Tayvan hükümeti evlilik eğitimi konusunda önemli çalışmalar gerçekleştirmektedir. Endonezya ve Malezya'da ebeveyn okulu gibi evlilik eğitimi uygulamaları yapıldığı bilinmektedir (Huang, 2005; Beder Şen ve Demirkan, 2008; Yüksektepe ve Akbaş, 2023: 117). Sonuç olarak 21.yüzyılın ilk çeyreğinde, evlilik eğitimi konusunda dünyanın birçok ülkesinde okul, dernek, vakıf, özel ve kamu kuruluşları gibi benzer kurumların etkin rol oynaması, insanların rastgele tesadüfi olarak değil, bilinçli evlilik yapması gerektiğine dair verdiği önemi göstermektedir. Bu dönemde evlilik eğitimine verilen önem Türkiye için de geçerlidir. Ancak Türkiye'de evlilik eğitimi çalışmaları 1998 yılında Evlilik Okulu adıyla geç de olsa başlayabilmiştir. İstanbul Üniversitesi Eğitim Bilimleri Bölümü bünyesinde gerçekleştirilen ilk evlilik eğitimi programının ardından 2001 ve 2004 yıllarında iki ayrı evlilik eğitimi programı daha düzenlenmiştir (Yavuzer, 2004). Söz konusu yıllarda evlilik eğitimi kapsamında yapılan Evlilik Okulu programı belirli bir gruba belirli saat aralığında konferanslar vermek suretiyle uygulanmıştır. Eğitimin konusu evliliğe hazırlık, aile yaşam döngüsü, evlilik öncesi ilişkilerin doğası, karşılıklı iletişim becerileri geliştirme ve karar verme, evlilikte güç çatışması, karşılıklı ilişkide uyum ve istikrar, cinsellik ve cinsel uyum, iş hayatı, evlilik öncesi ilişki biçimleri, evliliğe hazırlık aşaması, yeni evlilerin yaşadıkları süreçler, eşler arası ilişkiler, eşler arası sorun çözme becerileri, bebek bekleme süreci ve yaşananlar, çocuklarda gelişim özellikleri, anne-baba-çocuk ilişkisi, ergenlik dönemi gelişim özellikleri, iletişim çatışmaları ve yanlış dinleme, etkili iletişim becerileri ve aile yönetimi gibi konular evlilik eğitimi kapsamında uygulanmıştır (İşmen ve Yavuzer, 2005).

Bununla beraber Türkiye'de evlilik öncesi eğitim programının bakanlık düzeyinde de organize edildiği görülmektedir. Bu bağlamda Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesinde Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün evlilik öncesi eğitim programı bulunmaktadır. Bu kapsamda evlilikte iletişim ve yaşam becerileri, evlilik ve sağlık, aile hukuku rehberi, evlilik öncesi eğitim el kitabı başlığı altında eğitim verilmektedir (URL 1). Evlilik öncesi eğitim programı ile aile kurmak için bir araya gelen çiftlerin, evlilik öncesi süreçte birbirlerini iyi tanımaları, evlilikle ilgili gerçekçi beklentiler oluşturabilmeleri, etkili iletişim kurma yollarını ve olası sorunlarla nasıl baş edeceklerini bilmelerini sağlayarak onlara evliliğe iyi bir başlangıç yapabilmeye fırsatı vermesi amaçlanmıştır (URL 2).

Benzer çalışma Sağlık Bakanlığı bünyesinde gerçekleştirilmektedir. Sağlık Bakanlığı evlilik öncesi danışmanlık programı ile evlilik öncesinde kadın ve erkeklere üreme sağlığı konularında gerekli düzeyde bilgi, tutum ve davranış kazandırılması amaçlanmıştır. Bunun yanında karşılıklı saygı ve sevgi, arkadaş olabilmek, birbirine bağlı olma ve güven duyma, sadık olma, çocuk yetiştirme, çatışma çözmeyi başarma ya da geliştirme becerisine sahip olma, geleceğe dair ortak ideallere sahip olma, kişisel amaç ve başarıları destekle-

me, güvenli annelik, gebelik öncesi danışmanlık, gebeliği önleyici yöntemler, kan uyuşmazlığı, akraba evliliği gibi konular da Sağlık Bakanlığı evlilik öncesi danışmanlık kapsamında ele alındığı görülmektedir (URL 3).

Diyanet İşleri Başkanlığı evlilik öncesi eğitim programı da evlilik eğitimi açısından oldukça etkili olduğu söylenebilir. Türkiye Diyanet Vakfı Kadın, Aile ve Gençlik Merkezi tarafından düzenlenen İki İnsan Bir Hayat: Evlilik Okulu semineri, evlilik eğitimi kapsamında sunulmuş ve tamamlanmıştır. Seminer dokuz hafta boyunca dokuz farklı konu başlığıyla toplamda 730 kişiye sunulmuştur. Evlilik ve aile kurumunun psikolojik, sosyolojik ve hukuki boyutu, Kur'an ve Sünnet ışığında ele alınmış ve programa katılanlara katılım belgesi verilmiştir (URL 4). Ayrıca belediyelerin, yüksek öğretim kurumunun, özel danışmanlık merkezi kurslarının, sivil toplum kuruluşlarının evlilik öncesi eğitime dair programları bulunmaktadır. Dolayısıyla içinde yaşadığımız bu dönemde evlilik eğitimi adı altında birçok alanda programlar düzenlenmektedir. Düzenlenen evlilik eğitimi programlarının genel olarak çiftler üzerinde birçok olumlu etkisinin olduğu belirlenmiştir. Bu eğitimler sayesinde çiftlere, evlilik yaşamı ile ilgili çeşitli becerilerin kazandırılması sağlanmıştır. Böylece çiftler kendilerine yönelik farkındalık düzeylerini geliştirerek, kendi duygu ve düşüncelerinin daha iyi farkına varabilir ve birbirlerini daha iyi anlayabilirler. Bu sayede evliliğe ve ilişkiye yönelik kaygılarını azaltabilir, ilişkilerinin doğasını keşfedebilirler (Yalçın, 2009: 19). Sonuç olarak insanların, evlilik eğitimi aracılığıyla bilinçli evlilik yapmaları mümkün olmaktadır.

SONUÇ

Toplumsal bir kurum olarak aile, toplumun düzeni, istikrarı ve devamlılığı bakımından oldukça işlevseldir. Genel anlamda anne, baba ve çocuk karakterlerinden oluşan ailenin temel işlevi biyolojik, psikolojik, sosyolojik, kültürel, ekonomik ve eğitim gibi fonksiyonlardır. Bu sayede çocukların toplumsallaşması ve yetişkin bireylerin kişiliğinin dengelenmesi ile birlikte toplumsal bir uyum meydana gelmektedir. Toplumsal bir kurum olarak ailenin oluşması ise sosyal, siyasal ve dini anlamda aynı haklara sahip kadın ve erkek arasında yapılan bir sözleşmeden ibaret olan evlilik kurumu aracılığıyla gerçekleşmektedir. Ancak evlilik, her zaman çiftler arasında uyumlu ve anlaşarak devam etmeyebileceği ve evli çiftlerin birlikteliğine ilişkin düşünceleri zaman içerisinde karşılaştıkları farklı durumlar ve sorunlar nedeniyle değişebileceği ve sonrasında bu durumun boşanma ile sonuçlanabileceği ortaya çıkmıştır. Böylece çiftlerin bireysel gibi görünen boşanma sorunu, kendilerini, çocuklarını ve akrabalarını etkilediğinden dolayı toplumsal bir sorun haline gelebileceği sonucuna varılmıştır.

Bu toplumsal soruna çözüm yolu olarak "bilinçli evlilik" yapılması ve bunun için de "evlilik eğitimi" uygulaması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Evlilik öncesi eğitim sayesinde kişilerin, uyumlu, istikrarlı, sağlıklı ilişkiler kurması, doğru iletişim şekilleri, başarılı ilişki biçimleri ve problem çözme becerisi geliştirmeleri mümkün olmaktadır. Bunu elde edebilmek için Türkiye’de evlilik eğitimi kapsamında program düzenleyen kurumlar Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesinde Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Sağlık Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde Türkiye Diyanet Vakfı Kadın, Aile ve Gençlik Merkezi ile belediyeler, yüksek öğretim kurumu, özel danışmanlık merkezi kursları, sivil toplum kuruluşları evlilik öncesi eğitime dair program düzenlediği görülmektedir. Düzenlenen evlilik eğitimi programlarının genel olarak çiftler üzerinde birçok olumlu işlevinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Bu olumlu işlevlerden biri, sağlıklı evliliklerin kurulmasıdır. Bu bağlamda evlilik öncesi eğitim programı sayesinde kişi eşini seçmeyi tesadüflere bırakarak rastgele değil, bilinçli, bilgili ve doğru karar vererek seçmektedir. Bu karar onun, sonraki hayatını kiminle ve nasıl geçireceğini, çocuklarını ve kuracağı ailenin geleceğini belirlemektedir. İşte evlilik öncesi eğitim programı ile birlikte kişi, önce kendini tanımayı öğrenmekte, sonrasında karşısındaki eş adayını tanımayı öğrenmektedir. Kişi önce kendi karakteristik yapısının, kişisel özelliklerinin, duygu ve düşüncelerinin farkında, bilincinde olmayı öğrenmekte, sonrasında evleneceğini düşündüğü kişinin karakteristik yapısını ve kişisel özelliklerini belirlemeyi öğrenmektedir. Özetle kişi ne aradığını, nasıl bir eş istediğini bilinçli olarak belirleyebilmekte, kendisi için doğru insanın kim olduğunu ve kişilik özelliklerinin neler olduğu tespit edebilmekte ve kendine eş olarak aradığı doğru insanı bulabilmektedir. Böylece kişi, yapmış olduğu bilinçli eş seçimi sonucu, ikisinin anlaşabildiği karşılıklı sevgi, saygı ve hürmet duyguları içerisinde, mutlu, huzurlu ve güvenli bir evlilik yaşayacağını mümkün olacağı sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akoğlu, Ö. A., ve Küçükkaragöz, H. (2018). Boşanma nedenleri ve boşanma sonrasında karşılaşılan güçlüklerle ilişkin bir araştırma: İzmir ili örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 29(1), 153-172.
- Aksakal, İ. (2023). Evlilik öncesi eğitim programının geliştirilmesi ve sonuçlarının değerlendirilmesi (Erzincan örneği). *Anasay*, (23), 219-246.
- Altuntaş, S., Atli, A. (2015). Eş seçme stratejileri envanteri geliştirilmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(32), 123-135.
- Bağlı, M ve Sever, A. (2005). Tabulaştırılan/Tabulaşan kurumun (ailenin) kurbanlıklar edinme pratiği: levirat ve sororat. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 8(8).
- Babahanoğlu, R. (2020). Eş seçiminde öncelikler: Bilimsel bir araştırma. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(2), 584-596.
- Bacanlı, H. (2001). Eş tercihleri. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 2(15), 7-16.
- Bagarozzi, D. A., & Rauen, P. (1981). Premarital counseling: Appraisal and status. *American Journal of Family Therapy*, 9(3), 13-30.
- Beder Şen, R. ve Demirkan, S. (2008). *Türkiye'de aile eğitimi ve yerel yönetimler/sivil toplum örgütleri için uygulamalı bir model önerisi*. V. Aile Şûrası Aile Destek Hizmetleri Bildirileri, (s. 121). Ankara: ASAGEM.
- Bozgeyikli, H., & Toprak, A. G. E. (2013). Üniversiteli gençlerin eş seçim kriterlerinin sıralama yargılarıyla ölçeklenmesi. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 69-87.
- Buss, D. M. (1985). Human mate selection: Opposites are sometimes said to attract, but in fact we are likely to marry someone who is similar to us in almost every variable. *American Scientist*, 73(1), 47-51.
- Buss, D. M. (1989). Sex differences in human mate preferences: Evolutionary hypotheses tested in 37 cultures. *Behavioral and Brain Sciences*, 12(1), 1-14
- Canel, A. N. (2012). Evlilik ve aile hayatı. Marriage and family life. İstanbul, Turkey: *Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı*.
- Carroll, J. S., & Doherty, W. J. (2003). Evaluating the effectiveness of premarital prevention programs: A meta-analytic review of outcome research. *Family relations*, 52(2), 105-118.
- Çalışkan, Z., Taşhan, S. T., Orhan, İ. ve Nacar, G. (2015). Partneri olan ve olmayan üniversite öğrencilerinin eş seçimi tercihlerinin karşılaştırılması. *İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4 (1): 6-10.
- Çankırılı, A. (2011). *Gençler için evlilik okulu*. İstanbul: Zafer Yayınları.
- Darling, C. A. (1988). Family life education. M. B. Sussman, & S. K. Steinmetz içinde, *Handbook of marriage and the family* (s. 815-834). Springer.
- Doğan, İ. (2012). *Sosyoloji kavramlar ve sorunlar*. Ankara: Pegem Akademi.

- Duncan, S. F., Childs, G. R., & Larson, J. H. (2010). Perceived helpfulness of four different types of marriage preparation interventions. *Family Relations*, 59(5), 623-636.
- Ecevit, Y. (1993). Aile, kadın ve devlet ilişkilerinin değerlendirilmesinde klasik ve yeni yaklaşımlar. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, (1), 9-34.
- Erbek, E., Beştepe, E., Akar, H., Alpkan, L. ve Eradamlar, N. (2005). Cinsellik ve çift uyumu arasındaki ilişki: Üç grup evli çiftte karşılaştırmalı bir çalışma. *Düşünen Adam Dergisi*, 18 (2), 72-81.
- Fichter, H. J. (2016). *Sosyoloji nedir.* (Çev. N. Çelebi). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Gladding, S. T. (2017). *Aile terapisi tarihi, kuram ve uygulamaları.* Ankara: Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği.
- Giddens, A. (2012), *Sosyoloji* (Ed. C. Güzel). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Giddens, A. (2018). *Sosyoloji kısa fakat eleştirel bir giriş.* (Çev. Ü. Yıldız Battal). Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Güleç, G. (2015). Aile ve evlilik. *Aile yapısı ve ilişkileri.* (Ed. Çınar Yenilmez). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Gülerce, A. (1996). Aile olgusu: Türkiye'de ailelerin psikolojik örüntüleri. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 4-34.
- Halford, W. K., Markman, H. J., Kling, G. H., & Stanley, S. M. (2003). Best practice in couple relationship education. *Journal of marital and family therapy*, 29(3), 385-406.
- Huang, W. J. (2005). An Asian perspective on relationship and marriage education. *Family process*, 44(2), 161-173.
- İşmen, E., Yavuzer, H. (2005). *Evlilik okulu projesi.* III. Uluslararası Aile ve Evlilik Terapileri Kongresi, 25-27 Mart, İstanbul.
- Kalkan, M. (2012). Eş seçimi ve eş seçiminde önemli faktörler. (Ed. M. Kalkan ve Z. Hamamcı), *Evlilik öncesi psikolojik danışma* (s. 9-20). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kalkan M, Hamamcı Z, Yalçın İ. (2015) *Evlilik öncesi psikolojik danışma.* Ankara: Anı Yayıncılık.
- Keklik, İ. (2011). Mate selection preferences of Turkish university students. *Eurasian Journal of Educational Research*, 44, 129-148.
- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji sözlüğü.* (Çev. O. Akınhay ve D. Kömürçü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Ooms, T., & Wilson, P. (2004). The challenges of offering relationship and marriage education to low-income populations. *Family Relations*, 53(5), 440-447.
- Ozankaya, Ö. (1991). *Toplumbilim.* İstanbul: Cem Yayınevi.
- Özgüven, İ.E. (2001). *Ailede iletişim ve yaşam.* Ankara: Pdrem Yayınları.
- Parsons, T. (2014). The American family: Its relations to personality and to the social

- structure. *Family: Socialization and Interaction Process*, (pp. 3-33). Routledge.
- Pehlivan, K. (2006). Psikiyatrik kadın hastalarda evlilik ve ebeveyn olma: Bir gözden geçirme. *Düşünen Adam*, 19(3), 143-154.
- Price, R. A., & Vandenberg, S. G. (1980). Spouse similarity in American and Swedish couples. *Behavior genetics*, 10(1), 59-71.
- Robinson, L. C., & Blanton, P. W. (1993). Marital strengths in enduring marriages. *Family Relations*, 42(1), 38-45.
- Sayers, S. L., Kohn, C. S., & Heavey, C. (1998). Prevention of marital dysfunction: Behavioral approaches and beyond. *Clinical psychology review*, 18(6), 713-744.
- Sezen, L. (2005). Türkiye'de evlenme biçimleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 11(27), 185-195.
- Sussman, M. B., Steinmetz, S. K., & Peterson, G. W. (2013). *Handbook of marriage and the family*. Springer Science & Business Media.
- Süleymanov, A. (2009). Çağdaş Türk toplumlarında aile ve evlilik ilişkileri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 17(17), 7-17.
- Şen, B. (2015). *Evlilik öncesi çift eğitimi. Pre-marital couple education*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Tatlılıoğlu, K ve Demirel, N. (2016). Sosyal bir gerçeklik olarak boşanma olgusu: Sosyal psikolojik bir değerlendirme. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(22) 59-73.
- TÜİK, (2023). Evlilik süresi ve nedene göre boşanmalar. <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=bo%C5%9Fanma> (Erişim Tarihi: 20.02.2024).
- Yalçın, İ. (2009). Evlilik öncesi çift eğitimi üzerine bir derleme çalışması. *Kriz Dergisi*, 17(3), 9-22.
- Yatkın, N. (2010). İslâm'da evlilik ve eş seçiminde dindarlığın tercih edilmesi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (33), 47-61.
- Yıldırım, N. (2004). Türkiye'de boşanma ve sebepleri. *Bilig*, (28), 59-81.
- Yılmazçoban, A. M. (2009). Evlilik öncesi ilişki sürecinde görücü usulü ve flört. *Ailede Sevgi Eğitimi*, (Ed. S.Doğan), Selis Kitaplar.
- Yavuzer, H. (2004). *Evlilik okulu*. (Ed. H. Yavuzer). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yüksektepe, İ ve Akbaş, E. (2023). Evlilik öncesi eğitimin önemi. *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 12, 109-121.
- Zencirkıran, M. (2015). *Sosyoloji*. Bursa: Dora Yayınevi.

İnternet Kaynakça

- URL-1. Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü. Evlilik Öncesi Eğitim Programı. <https://aep.aile.gov.tr/#egitimicerik> (Erişim Tarihi: 28.02.2024).
- URL-2. Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü. Evlilik Öncesi Eğitim Programı Geliştirme ve Yaygınlaştırma Projesi. <https://www.aile.gov.tr/athgm/duyuru->

lar/evlilik-öncesi-egitim-programi-gelistirme-ve-yayginlastirma-projesi/ (Erişim Tarihi: 28.02.2024).

URL-3. Sağlık Bakanlığı. Evlilik Öncesi Danışmanlık. <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/programlar-2/evlilik-öncesi-danismanlik.html> (Erişim Tarihi: 28.02.2024).

URL-4. Türkiye Diyanet Vakfı Kadın, Aile ve Gençlik Merkezi. İki İnsan Bir Hayat: Evlilik Okulu. <https://tdv.org/tr-TR/tdv-kagemin-iki-insan-bir-hayat-evlilik-okulu-seminerleri-sona-erdi/> (Erişim Tarihi: 28.02.2024).